

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

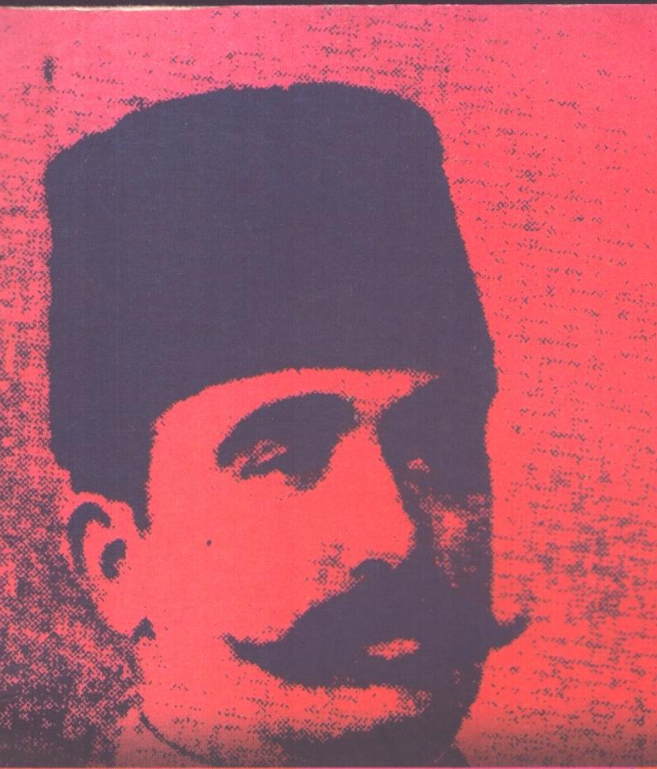
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

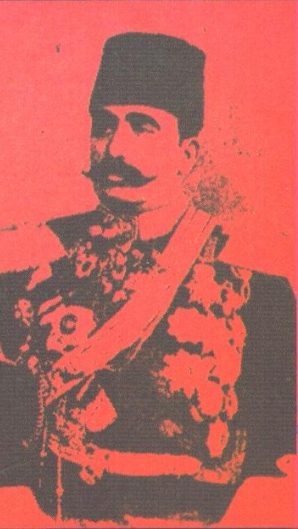
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Rohat Alakom Şerif Paşa

Bir Kürt Diplomatinin
Fırtınalı Yılları

AVESTA / İNCELEME: 40/8.
Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları
Rohat Alakom

Editör: Abdullah Keskin
Kapak Tasarımı: Ahmet Naci Fırat
Tashih ve Mizanpaj: Avesta
Birinci Baskı: 1995, Stockholm
İkinci Baskı: 1998, İstanbul
Baskı: Gülen Ofset

**AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Asmalı Mescit Sokak
Şahin Han 35 / 403
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 251 71 39**

ISBN: 975-7112-56-9

Rohat Alakom

ŞERİF PAŞA

BİR KÜRT DİPLOMATININ FIRTINALI YILLARI
(1865-1951)

a v e s t a

ROHAT ALAKOM – 1955 yılında Kars'ın Kağızman ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. 1973 yılında İstanbul'da bir yıl Gazetecilik Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Daha sonra Ankara'ya yerleşti, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümünü bitirdi. Yükseköğrenimini bitirdikten sonra yurtdışına çıktı. Değişik gazete ve dergilerde yazıları yayımlanan Rohat Alakom'un şimdiye kadar kitap olarak çıkan araştırmaları şunlardır:

Kürdoloji Biliminin İkiyüz Yıllık Geçmişi, 1987
Çağdaş Türk Edebiyatında Kürtler, 1989
İsveç Kaynaklarında Kürtler, (Kürtçe) 1991
Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi, 1991
Yaşar Kemal'in Yapıtlarında Kürt Gerçeği, 1992
Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi: Kürtler, 1992
Kürt Folklorunda Bir Kadın Hakimiyeti, (Kürtçe) 1994
Kürdistan'da Yeni Bir Güç: Kürt Kadınları (Kürtçe) 1995
General Şerif Paşa, Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları, 1995
Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, 1998

İsveç'te yaşayan yazar *"İstanbul'daki Kürt Topluluğu (1453–1925)"* ve *"İsveç-Kürt İlişkilerinin Tarihsel Geçmişi"* adlı yeni çalışmalarını hazırlıyor.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ / 7

BÖLÜM I

ŞERİF PAŞA'NIN İLK YILLARI (1865–1898) / 15

Şerif Paşa'nın hayranlık duyduğu bir şahsiyet: Kavalalı M. Ali Paşa / 20

BÖLÜM II

STOCKHOLM YILLARI / 25

Stockholm'deki anti-Abdülhamit buluşma / 34

Şerif Paşa'nın Stockholm'den ayrılması / 37

Şerif Paşe'nın eşi Emine Hanım'ın Stockholm yaşamı / 39

Gustav Noring ve Şerif Paşa / 43

BÖLÜM III

ŞERİF PAŞA'NIN PARİS'TEKİ MUHALEFET YILLARI / 49

Meşrutiyet gazetesinin yarattığı yankı / 57

Şerif Paşa ve İttihat ve Terakki'nin geleceği / 62

Şerif Paşa'ya yönelik komplolar / 63

1914–Paris'te akan kan / 67

Şerif Paşa'ya cephe alan üçlü: S. Nazif, R. Nur, A. Rıza Bey / 70

Şerif Paşa'nın anlaşmazlığa düştüğü Mevlanzade Rifat kimdir / 75

BÖLÜM IV

MONTE CARLO YILLARI (1914–1918) / 81

BÖLÜM V

ŞERİF PAŞA'NIN KÜRT MİSYONU (1918–1920) / 87

Şerif Paşa'nın kimlik arayışları / 89

Şerif Paşa Kürt saflarına geçiyor / 91

Kürt Delegasyonunun oluşumu / 94

Şerif Paşa'nın diplomatik girişimleri / 96

Şerif Paşa'nın kopardığı büyük fırtına / 99

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin dağılması ve Şerif Paşa / 102

Kürdistan'da bir 'Türk Noeli' / 104

BÖLÜM VI

ŞERİF PAŞA'NIN SON YILLARI (1920–1951) / 109

Bibliyografya / 119

Belgeler / 123

Albüm / 153

GİRİŞ

General Şerif Paşa: Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları adlı bu çalışmanın birinci baskısı 1995 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'de yapıldı. Kitabın gözden geçirilen bu ikinci basımı sayesinde Türkiye'deki okurlar Şerif Paşa'yı daha yakından tanıma olanağına kavuşuyor. Özellikle Şerif Paşa'nın 1898–1908 yıllarında İsveç'in başkenti Stockholm'de geçirdiği yaşamını ele alan kesit, değişik dergi ve gazetelerde Kürtçe olarak ayrı bir yazı halinde yayımlandı. Şerif Paşa'nın atalarının Güney Kürdistan'dan gelmiş olmaları nedeniyle, bu yöreden gelen okuyucu kitlesinin kitaba olan ilgisi daha büyük oldu. Bilindiği gibi Şerif Paşa, bundan tam yüzyıl önce 1898 yılında İsveç'e Osmanlı elçisi olarak atanmıştı.

II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefetin yükseldiği bir sırada ilk kez sesini duyuran Şerif Paşa (1865–1951) daha Stockholm'de Osmanlı elçisi olduğu yıllarda bu muhalefete katılır. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Paris'e yerleşen Şerif Paşa, bu kez tüm muhalefet güçlerini despotça susturmaya çalışan İttihatçılarla amansız bir mücadeleye girer. İttihatçılar kendisini yıpratmak için tüm yolları denerler. Sonunda Şerif Paşa'yı ortadan kaldırmanın planlarını yaşama geçirirler. Kendisine yönelik olarak 1914 yılında Paris'te başarısız bir suikast girişiminde bulunulur. Kürt sorununun 1918–1920 yılları ara-

sında ilk kez uluslararası boyutlarda tartışıldığı bir dönemde, Kürt temsilcisi olarak kendisinden sık sık söz edilen, fırtınalar koparan ve sürekli şimşekleri üzerine çeken Şerif Paşa'nın yaşamı çok ilginç bir görünüm sergiler.

İttihat ve Terakki iktidarının kötülüklerini sürekli dile getiren Şerif Paşa, muhalefet anlayışı için kendine şu özdeyişi temel edinir: “*Hakkı tenvir ukul için haktır*” (Gerçeği aydınlatmak akıllılar için haktır). Diğer yandan bu sözlerle, aydınların bir toplumda oynayabilecekleri role göndermede bulunur.¹ Osmanlı İmparatorluğu'nu sonunda yıkma götüren İttihatçı şeflere karşı, “*Mücadele, daima mücadele*” şiarıyla hareket eden Şerif Paşa uzun yıllar kendi çizgisinde yürür.

Bu kitabın temel amacı Şerif Paşa ve dönemini okuyucuya tanıtmaktır. Bazı kaynaklarda zaman zaman: “*Mehmed Şerif Paşa*”, “*Sait Paşazade Şerif Bey*”, “*General Şerif Paşa*”, “*Kürt Şerif Paşa*”, “*Meşhur Şerif Paşa*”, “*Beau Cherif Pacha*” ve “*Eski Osmanlı Stockholm Elçisi*” diye anılan Şerif Paşa, özellikle 1908–1920 yılları arasında sürekli kendisinden söz ettirir ve karizmatik bir şahsiyet haline gelir. Hem kişisel yaşamı, hem de siyasi yaşamı oldukça renkli olan Şerif Paşa hakkında şimdiye kadar bilinenler hep sınırlı ve eksik olmuştur.

Dönemi inceleyen ve değişik belgeleri yayımlayan Kürt çevreleri yapıtlarında zaman zaman Şerif Paşa'ya dikkatleri çekerek, yaşamı ve mücadelesi üzerine yararlı açıklamalarda bulunurlar. Ama kaynaklarda birer gönderme halinde kalan tüm bu açıklamalar, kanımca Şerif Paşa'yı tam olarak tanımamıza yetmiyor. Dönemi inceliyen Hasan Yıldız,² Naci Kutlay,³ İsmail Göldaş,⁴ Mehmed Bayrak⁵ gibi

1 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, 1990, s.17.

2 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr–Lozan–Musul Üçgeninde Kürdistan*, Stockholm, 1990, s.31–44, 65–81. *Kürt Siyaseti ve Modernizm*, İstanbul, 1996, s. 36–58.

3 Naci Kutlay, *İttihat–Terakki ve Kürtler*, Ankara, 1992, s.82–86, 236–240.

4 İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul, 1991, s.155–187.

5 Mehmet Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri*, Ankara, 1994.

Kürt kökenli araştırmacıların başka konuları ama aynı zaman kesitini ele alan çalışmalarında Şerif Paşa'ya değinilmekte, kişiliği ve mücadelesi üzerinde yararlı ve düşündürücü bazı açıklayıcı notlar ve yorumlar yer almaktadır.

Prof. Tarık Zafer Tunaya,⁶ Prof. Sina Akşin,⁷ Prof. Mim Kemal Öke,⁸ Prof M. Lazarev⁹ ve Chris Kutschera¹⁰ gibi Kürt olmayan yabancı bazı bilim adamlarının kaleme aldıkları farklı araştırma ve incelemelerde Şerif Paşa'ya ilişkin bazı açıklamalar ve yorumlara rastlamaktayız. Şerif Paşa konusunda ilk bilgileri bize sunan Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı kapsamlı çalışmasında bu konuda yararlı bazı açıklamalarda bulunur. Tarık Zafer Tunaya'nın Şerif Paşa konusunda derlediği notlar ve bilgiler son derece önemlidir. Diğer yandan İngiliz, Fransız ve Osmanlı devlet arşivlerinde Şerif Paşa konusunda bazı değerlendirmeler ve belgeler yer almaktadır. Diplomatik yazışmalarda kendisinden sık sık söz edilmektedir. Bunlardan büyük bir kesimi özellikle Şerif Paşa'nın İttihatçılara yönelik olarak geliştirdiği muhalefet yılları olan 1909–1918 ve Kürt Misyonu'nu üstlendiği 1918–1920 yıllarında kaleme alınmış belgelerdir. Örneğin İngilizlerin İsviçre'de bulunan istihbaratçısı Binbaşı Vivian'ın 1920 yılında Şerif Paşa konusunda hazırladığı raporda ayrıntılı bazı bilgiler yer almaktadır.¹¹

Sadece Şerif Paşa'yı ve yaşamını konu edinen bir araştırma veya bir inceleme bildiğimiz kadarıyla henüz kaleme alınmış değildir. Şerif Paşa konusunda yalnız Suriye'de çıkan bir dergide Kürtçe olarak yayımlanan üç sayfalık bir

6 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler III*, İstanbul, 1984, 1986, cilt I, s.219–233, cilt II, s.203–229.

7 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s. 534–554.

8 M. Kemal Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, Ankara, 1992.

9 M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923)*, Ankara, 1993.

10 Chris Kutschera, *La mouvement national kurde*, Paris, 1979, Cherif Pacha: s. 23–27.

11 Major Vivian, *General Cherif Pasha*, 19.4.1920, India Office Records.

yazıya rastlayabildik. Yazıda yararlı bazı biyografik bilgiler yer almasına rağmen, yanlış bazı notların bulunduğunu da belirtmek gerekir. Ama Şerif Paşa konusunu ele alan ilk yazılardan birisi olduğu için yazının ayrı bir önemi bulunmaktadır.¹²

Taner Timur'un Şerif Paşa'nın Paris'te yayımladığı *Meşrutiyet Gazetesi* üzerine kaleme aldığı *Bir İttihatçı Düşmanı-Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi* adlı makalesi belki de konuyu ele alan çalışmaların en ciddisidir. Ama Taner Timur'un bu incelemesi, Şerif Paşa'nın Paris'teki yaşamı konusunda daha ayrıntılı bilgiler içermiyor, yazıda sadece Şerif Paşa'nın bazı görüşlerine yer veriliyor. Şerif Paşa'ya ilişkin açıklamalar bir derginin sayfaları gözönüne alınarak, özet olarak sunulmaktadır, örneğin 1914 yılında Şerif Paşa'ya yönelik olarak işlenen ve iki kişinin ölümüyle sonuçlanan olaydan hiç söz edilmiyor. Taner Timur, zaten yazısının başında, “*Şerif Paşa'nın biyografisini ayrıntılı bir biçimde bilemiyoruz*” şeklinde mütevazı bir açıklamada bulunur.¹³

Şerif Paşa'nın 1990 yılında Türkiye'de yeniden yayımlanan anılarının oluşturduğu kitapçık, direkt Şerif Paşa'nın kaleme aldığı bir belge olması nedeniyle, kuşkusuz ilk etapta başvurulması gereken kaynakların başında yer almaktadır. Sistematik ve kronolojik bir yöntem ile ele alınmayan bu anılarda, maalesef Şerif Paşa hakkında herşeyi bulamayız. Şerif Paşa konusundaki ansiklopedik bilgilerse kitapta cımbızla çıkartılacak kadar azdır. Şerif Paşa'nın anıları zaten ilk kez 1911 yılında kaleme alınır, böylece 1951 yılında ölen Şerif Paşa'nın tüm yaşamını bu kitapçıkta bulamayız. Anı olmaktan ziyade, bu kitap Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik düşüncelerini ve eleştirilerini içerir.¹⁴ Yeni basımına *Şerif Paşa ve Muhalefet* adlı bir sunuş

12 Bavê Goran, *Ceneral Şerif Paşa*, Pirs, Kovareke Rewşenbîrî, Serbixwe ye, No:1, 1993.

13 Taner Timur, *Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi*, Tarih ve Toplum, Aralık/1989.

14 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, 1990.

yazısı ekleyen A. Özalp'ın bazı belirlemeleri, Şerif Paşa'yı daha yakından tanımamıza ayrıca katkıda bulunuyor.¹⁵ Bir aydın olarak tanınan Şerif Paşa, diğer yandan Türkçe ve Fransızca birkaç kitapçık kaleme almıştır. Özellikle Şerif Paşa'nın Paris'te yayımladığı *Meşrutiyet* gazetesinde yer alan bazı yazılar, Şerif Paşa'nın farklı düşüncelerini öğrenmek açısından önem kazanıyor.

Yararlandığımız kaynakların en önemlilerinden birisi, bu yıllarla ilgili hatıratlardır. Özellikle İttihat ve Terakki dönemini yaşamış olan bazı şahsiyetlerin Şerif Paşa konusunda kaleme aldıkları notları sayesinde, Şerif Paşa'yı daha fazla tanıma olanağına kavuşuyoruz. Sırası geldikçe bunlara değinilecektir.

Şerif Paşa konusundaki bu incelemeyi kaleme aldığımızda, yararlandığımız temel kaynakların başında, hiç kuşkusuz İsveç kaynakları gelmektedir. Bazı kütüphaneler, arşiv ve müzelerde değişik araştırmalarda bulunduk. Bu kaynakları titizlikle koruyan kurumların arşivlerinde çok yararlı belgelere rastladık. Yaklaşık olarak tam on yıl gibi uzun bir dönem İsveç'te kalan Şerif Paşa hakkında yayımlanan kaynaklar yanında, Şerif Paşa'nın kaleme aldığı belgelerden bir kesiminin de İsveç arşivlerinde korunduğunu görüyoruz. Şerif Paşa hakkında İstanbul'dan İsveç'e gönderilen diplomatik bazı raporlar, Şerif Paşa'nın bazı mektupları, İsveç medyasında Şerif Paşa'ya ilişkin olarak çıkan yazılar ve İsveç'in farklı kütüphanelerinde bulunan bazı kitapları inceleyerek, Şerif Paşa'nın kişiliğini yakından tanıma olanağına kavuştuk. On yıla yakın İsveç'te bir Osmanlı diplomatı olarak çalışan Şerif Paşa'ya ilişkin bu bilgi ve belgelerden bir kısmı sanırım ilk kez okuyucuya ulaşmaktadır. Şerif Paşa, İsveç'ten ayrıldıktan sonra bir dizi İsveç kaynaklarında kendisinden tekrar söz edilecektir. Şerif Paşa'nın İsveç'in başkenti Stockholm'daki yaşamını bilmeden, sanırım kendisini tam olarak tanımak ve anlamak güçtür.

15 A. Özalp, *Şerif Paşa ve Muhalefeti* (Şerif Paşa'nın kaleme aldığı *Bir Muhalefin Hatıraları* adlı kitap için yazılan önsöz).

Şerif Paşa'nın diplomatik planda oynadığı rol kadar, yaşam öyküsü de ilginç bir görünüm sergiler. Renkli ve parlak bir kişiliğe sahip olan Şerif Paşa'nın en büyük özelliği, yurtdışında olanakları ölçüsünde ve kendine göre bir "ordu" oluşturarak, dış güçlerden ziyade, despotizmi kendine bayrak edinen iç güçlere, özellikle 1908 yılından sonra geri bir konuma gelen İttihatçılara karşı mevzilenmiş olmasıdır. 1899–1920 yılları arasında muhalif saflarda yer alır ve mevzilerini terk etmez. Şerif Paşa'nın karşıtları, O'nu fiziken ortadan kaldırmanın yollarını ararken, Şerif Paşa daha modern yöntemlerle, basın, siyasal mücadele ve partileşme yoluyla bu güçlere karşı savaşını sürdürür.

1991 yılında İsveç'te Kürtçe yayımlanan *İsveç Kaynaklarında Kürt Motifleri* adlı çalışmamı hazırlarken, bu arada Şerif Paşa'nın 1898–1908 yılları arasındaki Stockholm yaşamı konusunda daha detaylı bazı bilgilere rastladım. Şerif Paşa'nın ayrı bir inceleme konusu olabileceğini düşünerek, 1991 yılında basılan bu kitabımda Şerif Paşa'ya yer vermedim¹⁶ ve elinizdeki bu çalışmayı kaleme aldım. Şerif Paşa hakkında şimdiye kadar pek az bilinen veya hiç bilinmeyen bazı açıklamaların yer aldığı bu kitabın amacı; Şerif Paşa'nın yaşam öyküsünü aydınlatmaya yöneliktir, biyografik bir çalışmadır diyebiliriz. Şerif Paşa'nın yaşamöyküsü bu çalışmayla noktalanamaz, bu yaşamöyküsünün hâlâ karanlıkta kalan ve araştırılması gereken daha başka yönleri vardır.

Bazı kaynaklarda Şerif Paşa kadar eşi Emine Hanım'ın da önemli bir şahsiyet olduğu ve kendisinden sık sık söz edildiğini görmekteyiz. Elinizdeki incelemede Emine Hanım ve Şerif Paşa'nın aile üyeleri hakkında aydınlatıcı bazı açıklamalar ayrı bir bölüm halinde ele alınmaktadır.

Kitabın sonunda bazı görsel belgeler yer almaktadır. Şerif Paşa, Emine Hanım, çocukları ve aile çevresinden olan bazı şahsiyetlerin resimlerinden oluşan bu aile albümü dışında, ikincil planda kalan bazı şahsiyet ve belgelere de yer

16 Rohat Alakom, *Di Çavkanîyên Swedî de Motîvên Kurdî*, Stockholm, 1991.

verilmektedir. Bu görsel malzemenin önemi ortadadır. Şerif Paşa'nın bazı fotoğrafları hâlâ İsveç müze ve kütüphanelerinde titizlikle korunmaktadır. Böylece kitabın metin ve görsel malzeme kısmı birbirini bütünlüyor. Sanırım bu çalışma vasıtasıyla okuyucu Şerif Paşa'yı yakından tanıma olanağına kavuşacaktır. Dileğim de budur.

ŞERİF PAŞA'NIN İLK YILLARI

(1865-1898)

Şerif Paşa 1865 yılında İstanbul-Üsküdar'da dünyaya geldi. Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, Fransa'daki Saint-Cyr adlı askeri okulda eğitim gördü. Fransa'daki eğitimini bitirdikten sonra, Saray'a yaver olarak atanır. Şerif Paşa, daha sonra Brüksel ve Paris'te askeri ateşe olarak çalışır. İttihat ve Terakki çevreleriyle ilk kez burada ilişkiye geçer. Daha Stockholm'e atanmadan önce, İsveç yetkililerinin İstanbul'dan gönderdikleri raporlara göre, Şerif Paşa Babıali'den ziyade Saray çevresinde daha fazla tanınmakta ve Saray'la ilişkileri daha iyidir.¹

Şerif Paşa 1890 yılında Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Emine Hanım ile İstanbul'da evlenir. En büyük kızları Şerife, 1893 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Şerif Paşa Stockholm'e yerleştğinde Saide ve Cesa adlarındaki diğer iki kızı dünyaya gelir. Ferik (tümgeneral) rütbesini alan Şerif Paşa, 1898 yılında Stockholm'e Osmanlı elçisi olarak atanır, babası gibi diplomat saflarına katılır. *Doza Kurdistan* adlı kitabın yazarı Kadri Cemil Paşa, Şerif Paşa'nın Stockholm dışında Berlin'de elçilik yaptığını belirtir, burada yanlış bir anlaşılma sözkonusudur. Berlin'de Şerif

1 Riksarkivet (İsveç Devlet Arşivi). UD:s Arkiv, 1902'års dossiersystem, Turket: vol.998.

Paşa'nın kendisi değil, babası Said Paşa bir ara elçilik görevinde bulunmuştur.²

Şerif Paşa'nın babası Abdülhamit döneminde dışişleri bakanlığı yapan ve kendisi aslen Irak Kürtlerinden olan Said Paşa'dır. Said Paşa'yı aynı dönemde yaşamış olan diğer Said'lerden ayırtedebilmek için, kendisine “*Şişman Said*” veya “*Kürt Said Paşa*” lakabı verilir ve daha çok bu adlarla anılır. Said Paşa'nın babası Hüseyin Paşa ve annesi Zafer Hanım'dır. Hüseyin Paşa, Baban aşiretinin Handan kolundandır. Kürdistan'ın en güçlü aşiretlerinden birisi olan Babanlar, özellikle Süleymaniye ve çevresinde yoğunlurlar. İstanbul'un Nişantaşı semtinde bulunan Teşvikiye Camii'nin karşısında oturan Said Paşa ailesi, Babanzadele- rin İstanbul'daki önde gelen şahsiyetleri arasında yer alır. 1834 yılında dünyaya gelen Said Paşa, Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra, değişik görevlerde bulunur. Bu görevler- den en önemlisi 1882 yılında getirildiği Dışişleri Bakanlığı görevidir. Said Paşa, daha sonra 1883 yılında Berlin Elçilği- ne atanır. 1885 ve 1895 yılları arasında tekrar Dışişleri Ba- kanlığı görevine getirilen Said Paşa, aynı zamanda 1893 yı- lından başlayarak ölümüne kadar Şurâ-yı Devlet Reisliği görevini üstlenir. Diplomatik alanda yaklaşık olarak 15 yıl- lık bir kariyere sahip olan Said Paşa, 1907 yılında İstan- bul'da vefat eder.³

2 Zınar Silopi (Kadri Cemil Paşa), *Doza Kurdistan*, Ankara, 1991, s.150 .

3 Ali Said, *Saray Hatıraları*, İstanbul, 1994, s.160 (Ali Said 1922 yılında bası- lan bu kitabının yeni basımının sonuna eklenen *Kürt Said Paşa* maddesin- de Şerif Paşa'nın babasının özgeçmişine ilişkin olarak bazı ayrıntılı bilgi- ler yer almaktadır: “*Mirmiran Hüseyin Paşa'nın oğludur. Süleymani'de doğdu. 1266 (1849/1850)'da Babiali Tercüme Odası'na girdi.1274 (1857/1858)'de Divanı Hümayun Mütercimi Evelli oldu. 1279 (1862 / 1863)'de Meclisi Ticaret İkinci Reisliği'ne, 1282 (1865/1866)'da Suriye Vi- layet Umumi Ecnebiye Müdüryetine ve 1284 (1867/1868)'de Midilli ve bir sene sonra Kıbrıs ve 1289 (1872/1873)'de Kars, 1290(1873/1874)'de Var- na, 1294 (1877/1878)'de Tuna Komisyon Riyaseti ilavesiyle Tolçı ve o sene Tirnova ve 1295 (1878)'de Tırhala Mutasarrıflıklarında bulundu. 1296 (1878/1879)'da Anadolu ciheti teftiş memuriyetine, 1297 (1879/1880)'de Umurı Nafia Komisyonu Azalığına, 1289 (1880/1881)'de Cezayiri Bahri Se- fid Vilayeti Valiliğine tayin ve ıslahat Komisyonu'na ve yine o sene hari-*

Said Paşa'nın İzzet Bey, Süleyman Paşa ve Safiye Hanım adında bazı kardeşleri vardır. Bunlardan İzzet Bey, 1871 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Bir dizi görevde bulunduktan sonra 1919 yılında Aydın valiliğine atanır. Bir ara Evkaf Nazırı olan İzzet Bey'in arkasında “beş bin Kürd”ün olduğu söylentisi ortalıkta yayılır. Fiziki görünümünden ötürü kendisine “*Kambur İzzet Bey*” adı verilir.⁴ Said Paşa'nın diğer kardeşi Miralay Süleyman Paşa, padişahın yaveri olarak çalışır. Kardeşi İzzet Bey 1919 yılında Aydın valisi olduğu sırada, onunla birlikte aynı evde ikamet etmiştir. Her iki kardeş de 1920 yılında İzmir'de vefat etmişlerdir.⁵ Said Paşa'nın kız kardeşi Safiye Hanım, Mustafa Yamulki ile evlenir.⁶ Böylece İstanbul'da bulunan Babanzadelerin iki tanınmış ailesi arasında daha yakın bir akrabalık ilişkisi sağlanır. Kaynaklarda zaman zaman “*Kürt Mustafa Paşa*” veya “*Nemrut Mustafa Paşa*” olarak tanıtılan Mustafa Yamulki, bir ara Bursa valiliği görevinde bulunur. Tümgeneralliğe kadar yükselen Yamulki, 1920 yılında İstanbul Divan-ı Harb-i Örfî başkanlığına getirilir, birçok idam kararına imzasını atar. Daha sonraları “*150'likler*” listesine dahil edilir.

ciye Nazırlığına getirildi (9.5.1882). Yine o sene İstanbul'da yapılan Konferans Başkanlığında bulunarak, 1300 (1882/1883)'de Nazırlıktan ayrıldı ve Berlin Sefirliğine tayin edildi. Şurâyı Devlet Reisliği yaptı. Meşhur Şerif Paşa'nın babasıdır). Aynı kaynakta yanlışlıkla Said Paşa'nın ölüm tarihi 1901 olarak yazılmış, doğrusu 1907 olacak. İsveç gazetelerinin yazdığına göre 85 yaşında olan Said Paşa 29.10.1907 tarihinde ölmüştür. Bak. Avli-den turkisk statsman, Svenska Dagbladet 30.10.1907.

4 Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1983, s.79. Said Paşa'nın kardeşi ve bu arada Van, Aydın valiliklerinde bulunan İzzet Paşa'nın yaşamöyküsü konusunda bak. Kamil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.388-892.

5 Engin Berber, *Aydın Valisi İzzet Bey'in Hastalığı ve Ölümü*, Toplumsal Tarih, Aralık/1994.

6 *Bîrewerîkanî Abdulaziz Yamulkî* (Mustafa Yamulki'nin oğlu Abdulaziz Yamulki'nin elyazması halinde bulunan bu anıları Ferhat Şakeli'nin arşivinde bulunmaktadır). Abdulaziz Yamulki, 1956 yılında babasının bazı şiirlerini bir kitapçık olarak Bağdat'ta yayımlar. Kitabımızın birinci baskısının albüm bölümünde yer alan Mustafa Yamulki, Said Paşa, kardeşleri İzzet Paşa ve Süleyman Paşa'nın fotoğrafları bu kitapçıktan alınmıştır. Aynı kitapçık da Ferhat Şakeli'nin arşivinde bulunmaktadır: *Hendêk le Metrûkati Mustafa Paşa Yamulkî*, Bağdad, 1956).

Mustafa Yamulki en sonunda Irak'a geçer, burada kurulan Şeyh Mahmud Berzenci hükümetinde Eğitim Bakanlığı görevine getirilir, 1936 yılında vefat eder. Mustafa Yamulki, çağımızın başında gelişen Kürt ulusal uyanışına aile üyeleriyle birlikte büyük katkılarda bulunur. Bu konuda özellikle oğlu Abdülaziz Yamulki ve kızları Encüm Yamulki, Zehra Yamulki'nin adlarını verebiliriz. Bunlardan Encüm Yamulki, Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nde aktif olarak çalışır. Mustafa Yamulki ve aile üyeleri, hem İstanbul'da, hem de daha sonra gittikleri Irak'ta Kürt ulusal uyanışının içinde yer alırlar.

Tekrar Şerif Paşa'nın ailesine dönecek olursak, Şerif Paşa'nın babası Said Paşa yüksek mevkilere gelmesine rağmen karizmatik ve parlak bir kişiliği yoktur. Kendisi dönemin siyasi tartışmalarına, düşünce akımlarına katılmaktan ziyade sade bir yaşam ve görev anlayışını tercih eder. Saray çevresine yakınlığı ile tanınır. Sultan Abdulhamid, örneğin Kuruçeşme'deki bir yalıyı Said Paşa'ya bağışlar.⁷ Çocuklarının eğitime büyük bir önem veren Said Paşa'nın çağımızın başında gelişen Kürt ulusal hareketine katıldığına veya desteklediğine ilişkin olarak kaynaklarda hangi bir bilgiye rastlayamadık.

Said Paşa'nın hanımı yani Şerif Paşa'nın annesi Süleymaniyeli bir Kürt ailesindendir. Şerif Paşa'nın anne tarafından dedesi Mareşal Şerif Paşa'dır.⁸ Kendi adı Şerif Paşa büyük bir olasılıkla dedesinin bu adından kalmadır.

Said Paşa'nın en büyük oğlu Şerif Paşa dışında, Fuat Paşa adında başka bir oğlu daha vardır. Harbiye Mektebi'nin "*Zadegan Sınıfı*"nda (şehzade ve paşa çocukları için ayrılmış bölüm) okuyan Fuat Paşa,⁹ Almanya'da eğitim görür. Başarılı bir öğrenci olan Fuat Paşa daha sonra Miralay rütbesine terfi edilir. Bir yarışmada gösterdiği birincilik başa-

7 M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, s.59.

8 General Cherif Pacha, *Les revendications des kurdes*, L'Asie Française, No: 175, 1919.

9 Celal Esad Arseven, *Sanat ve Siyaset Hatıralarım*, İstanbul, 1993, s.87.

rısı sonucunda, Alman kralı Wilhelm II tarafından ödüllendirilen ve tebrik edilen Fuat Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Arnavutlu Sadrazam Ferid Paşa'nın yeğeni Sehet Hanım ile evlenir, kendileri için görkemli ve büyük bir düğün yapılır.¹⁰ Fuat Paşa bir ara Saray'da yaver olarak çalışır. Fuat Paşa, daha sonraları Kürdistan Teali Cemiyeti saflarına katılır ve İkinci başkan yardımcılığına seçilir.¹¹ İlerde göreceğimiz gibi Şerif Paşa da bu derneğin yurtdışı çalışmalarına aktif olarak katılacaktır.

O yıllarda İstanbul'da bulunan Babanzadeler, devletin çeşitli yüksek kademelerine kadar ulaşırlar. İstanbul'da elit bir kadro oluşturan bu Kürtler, ülkenin askeri, siyasi ve kültürel gelişimine birçok hizmetlerde bulunurlar. Büyük bir kısmı Galatasaray Lisesi'nde okuyan, Avrupa'da yüksek eğitim gören bu Kürtler, Süleymaniye ve çevresinden gelen Baban aşiretine mensupturlar. Aile üyelerinden bazıları devletin yanında yer alarak daha sade bir yaşam sürdürmüş, bir kısmı devlet karşısında yer alarak muhalif saflara ve bu arada Kürt hareketlerine katılmışlardır.

Bu yıllarda İstanbul'da bulunan Babanzadeler arasında tanınmış üç büyük aile vardır. Yukarıda kendilerinden söz ettiğimiz Said Paşa ve Mustafa Paşa aileleri dışında, ülkenin kültürel yaşamına katkıları dokunmuş olan Zihni Paşa ailesi de İstanbul'a yerleşir. Osmanlı devlet kademelerinde değişik görevlerde bulunan Babanzade Zihni Paşa (1850-1929), birçok valilik görevlerinde bulunur. Zihni Paşa'nın çocukları Osmanlılar döneminde önemli şahsiyetler arasında yer alırlar. Bunlardan Ahmed Naim Bey (1872-1934), İsmail Hakkı Bey (1876-1913) ve Şükrü Baban (1893-1979) Galatasaray Lisesi'ni okuduktan sonra yüksek öğrenim görürler. Daha sonra eğitim ve basın alanlarında çalışırlar. Bunlardan İsmail Hakkı Bey'i 1908 yılında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti saflarında görüyoruz. İsmail Hakkı Bey vefat ettiğinde Beyazıt Camii'ne defnedilir. Bis-

10 *Bîrewerîkanî Abdulazîz Yamulkî* (Ferhat Şakeli'nin arşivinde).

11 Zinar Silopi, *Doza Kurdistan*, s.56.

mark'ın Siyasi Hayatı ve Dreyfus Meselesi adlı incelemeleri bulunmaktadır. Şükrü Baban 1918'lerde Kürdistan Teali Cemiyeti saflarında çalışır. Daha sonra Paris'e giderek burada hukuk ve siyasal bilimler okur. Türkiye'ye döndüğünde değişik görevlerde bulunur. Mülkiye mektebinde profesörlüğe kadar yükselen Şükrü Baban'ın ekonomi konusunda bazı incelemeleri bulunmaktadır.

Babanzadelerden diğer bir şahsiyet Hikmet Baban, 1902 yılında Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne Abdurrahman Bedirhan ile birlikte Kürt delegesi olarak katılır.¹² Oğlu Cihat Baban daha sonraları değişik dönemlerde milletvekili olur, bir ara Kültür Bakanlığı'na getirilir.

Kısacası Babanzadeler, Bedirhaniler ve Şemdinanlılar gibi, o yıllarda İstanbul'a yerleşmiş olan saygın Kürt aileleri arasında yer alırlar. Özellikle Şerif Paşa'nın babası Said Paşa'nın önemli görevlerde bulunması, Saray'a çok yakın olması ve Abdülhamid'in güvenilir adamları arasına katılması, İstanbul'da bulunan Babanzadelerin konumunu çok etkiler.

Şerif Paşa'nın hayranlık duyduğu bir şahsiyet: Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769–1849), Şerif Paşa'nın hayranlık duyduğu ve kendisine sürekli örnek edindiği simaların başında gelmektedir. Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın dedesi olan Mehmed Ali Paşa, 19. yüzyılda ünlü bir devlet adamı sıfatını kazanır. Stockholm'de Şerif Paşa'nın evini ziyaret eden *Dagens Nyheter* gazetesi muhabiri, Şerif Paşa'nın evinde Mehmed Ali Paşa'nın bir tablosunun asılı olduğunu belirttikten sonra, Şerif Paşa'nın yarı şakayla bu resmi göstererek muhabire; “*Tüm Avrupa O'nun önünde titredi*” (Hela Europa har darrat inför honom) açıklamasında bulunur.¹³

¹² Naci Kutlay, *İttihat-Terakki ve Kürtler*, s.111.

¹³ *Från Stockholms Corps Diplomatique*, Dagens Nyheter 31.5.1908

Emine Hanım'ın babası ve Mehmed Ali Paşa'nın oğullarından Halim Paşa yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu döneminde değişik devlet hizmetlerinde bulunur. Şerif Paşa'nın yaşamından ve özellikle eşi Emine Hanım'dan söz eden kaynaklar, genellikle Emine Hanım'ın dedesi olan Mehmed Ali Paşa'nın kişiliğine de değinirler. Bir İsveçli gazeteci, Mehmed Ali Paşa'yı kendi kralları Gustav Vasa'ya (1496–1560) benzetir.¹⁴

Şerif Paşa'nın yaşamında Mısır'ın özel bir yeri vardır. Bu bağlılığın başlıca nedenleri, bir yandan büyük topraklarının orada bulunması, diğer yandan Mehmed Ali Paşa'nın mücadelecisi yanına olan hayranlığıdır. Şerif Paşa, ölümüne kadar Mısır'la ilişkilerini sürdürecektir. İsveç'in Mısır'a çok uzak olduğunu söyleyen Şerif Paşa, geçici olarak Mısır'a daha yakın bir Avrupa ülkesinde yaşamak istediğini belirtir.¹⁵ Bu nedenlerden dolayı Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve dönemi konusunda bazı açıklamalarda bulunmanın yararı vardır.

Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın dedesi Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı Osmanlı Devletinden ayrı bir devlet haline getirerek, ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynar. 1798–1802 yıllarında Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonapart'a karşı savaşmak için Mısır'a giden Mehmed Ali Paşa, burada üstün kahramanlıklar gösterir. Fransızların çekilmesinden sonra, 1805 yılında Mısır valisi olan Mehmed Ali Paşa, ilk etapta zaten dağılmış olan Memluk beylerini kılıçtan geçirerek ortadan kaldırır. Memluklara ait topraklara el koyarak, dünyanın sayılı zenginleri arasında yer alır. 1807 yılında İskenderiye'ye göz diken İngilizleri geri püskürtüp, büyük bir üne kavuşur. Daha sonraları merkezi bir yönetim kuran Mehmed Ali Paşa, ordunun eğitimine büyük bir önem verir. Değişik alanlarda eğitim görmek amacıyla 300 kadar öğrenciyi Avrupa'ya gönderir. Birçok reformlar gerçekleştiren Mehmed Ali Paşa, bir yandan ülke-

14 Dagens Nyheter 31.5.1908

15 *Hos General Cherif Pascha*, Stockholms Dagbladet 23.5.1908

sini kalkındırmaya çalışır, bir yandan da siyasi ve askeri bir güç haline gelir. Artık büyük bir üne kavuşmuştur.

Suriye valiliğinin oğlu İbrahim Paşa'ya verilmediğini gören Mehmed Ali Paşa, daha sonra ülkesini genişletmek amacıyla Osmanlılara karşı savaş ilan etti. 1832 yılında harekete geçen Mısır ordularına Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa önderlik eder. Suriye, Adana üzerinden Kütahya'ya gelen İbrahim Paşa'nın amacı İstanbul'a kadar yürümekti. Osmanlılara büyük bir korku salan İbrahim Paşa, kendisine Suriye Valiliği'nin verilmesi üzerine geri çekilir. Daha sonra taraftarlarıyla birlikte Adana'yı uzun bir dönem elinde tutar. Mısır'a karşı yeni bir savaşa girişen Osmanlı orduları, 1839 yılında Nizip yöresinde kesin bir yenilgiye uğrar.¹⁶

Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı olarak bilinen bu hareket sırasında, sürmekte olan savaş ortamından yararlanan Kürtler, Mir Muhammed önderliğinde bir hareket başlattılar. Zamanla gelişen bu hareket yarı-devlet konumuna dönmüştü. Mehmed Ali Paşa İsyanı döneminde Mısır orduları ilk kez karşılaşan bazı Kürt ileri gelenleri, bu ordulara katıldılar. Gülek Boğazını korumakla görevli Kürt Mehmed Paşa ve dört arkadaşı Mısır ordusuyla birleşti.¹⁷ Bu isyandan önce de zaman zaman bazı Kürtlerin Mehmed Ali Paşa'ya sığındıklarını görmekteyiz. 1819 yılında Diyarbakır valisi olan Behram Paşa'ya karşı ayaklanan güçler arasında bulunan Şehzade Ebubekir Efendi sonunda Mısır'a gider, Mehmed Ali Paşa'ya sığınır.¹⁸ Kısacası Kavalalı Mehmed Ali Paşa dönemini ele alan kaynaklarda zaman zaman değişik vesilelerle Kürtlere göndermeler yapılmaktadır. Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı daha yola çıkmadan önce uyarır: "*Oğlum İbrahim, dağlar ile ovaların ahvalini fark u temyiz et. Dağlıları nazarı ehemmiyetde tut*" der, Ahmed Cevdet Paşa'nın dönemi ele alan *Maruzat* adlı ese-

16 Kavalalı Mehmed Ali Paşa maddesi, İslam Ansiklopedisi.

17 Cezmi Yurtsever, *Kilikya Kilisesi*, İstanbul, 1983, s.154.

18 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi II*, Ankara, 1990, s.690.

rinde yer alan bu görüşlerle, Mehmed Ali Paşa'nın kimi ve neyi hedeflediğini bilemiyoruz. Ama Ahmed Cevdet Paşa, bunu bir türlü başaramayan İbrahim Paşa'nın hatası yüzünden dağların eşkıyalarla dolduğunu belirtir.¹⁹ Mısır, uzun yıllar Mehmed Ali Paşa'nın oğulları ve torunları tarafından yönetildi. 1866 yılında çıkartılan bir fermanla Mısır valilerine Hidiv (saltanat vekili) ünvanı verildi.

Mehmed Ali Paşa'nın kimliği hakkında şimdiye kadar değişik tezler öne sürülmüştür. Mehmed Ali Paşa'nın kimliğine, kişiliğine ve doğum tarihine ilişkin bilgiler henüz bilim adamları tarafından tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bazı kaynaklarda Mehmed Ali Paşa'nın Arnavut olduğu belirtilir, Türk kaynakları O'nun Türk olduğunu öne sürerler. Türkçe bir kaynakta Mehmed Ali Paşa'nın Konya'dan Arnavutluk'a gittiği belirlenmesine yer verilir.²⁰ Tüm Türk araştırmacılarının böyle kesin açıklamalarda bulunmadığını, bazılarının daha temkinli davrandıklarını da belirtmek gerekir. Bu araştırmacılarından birisi örneğin; *"Fakat bütün bu şeyler ilk zamanların karanlıklarını dağıtamamış, o kadar ki Mehmed Ali'nin Türk mü, Pomak mı, yoksa Arnavut mu olduğu kesin olarak öğrenilememiştir"* der.²¹

Son yıllarda yapılan bazı araştırmalarda Mehmed Ali Paşa'nın Kürt olduğu, ailesinin Diyarbakır'dan Arnavutluk'a sürüldüğü belirtilir. Günümüzün en saygın ve yetkin araştırmacılarından olan Prof. Kemal Mazhar Ahmed bazı belgelere dayanarak Mehmed Ali Paşa'nın Kürt olduğunu söyler. 1949 yılında Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın ölümünün 100. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen etkinlikler çerçevesinde Mısır yazarlarından Abbas Mahmud Akad, *El-Musewwer* gazetesi adına, Faruk Paşa'nın yardımcısı ile bir söyleşide bulunur. Bu zat atalarının Kürt olduğunu söyler.

19 Ahmed Cevdet Paşa, *Mar'uzat*, İstanbul, 1980, s.127.

20 Kavalalı Mehmed Ali Paşa, *Hayat Ansiklopedisi* IV, s.1922

21 Nahid Sırrı Örik, *Birinci Faruk'tan Evvelkiler*, Tarih Mecmuası, sayı: 37, 1953.

Mehmed Ali Paşa döneminde yaşamış olan Mısır kadısının yazmış olduğu bir kitapta yer alan bilgilere göre, Mehmed Ali Paşa'nın babası ve iki kardeşi Diyarbakır'dan Arnavutluk'a sürgün edilirler. Mehmed Ali Paşa'nın amcalarından birisi İstanbul'a yerleşir, diğeri ticaret hayatına atılır. Mehmed Ali Paşa, Arnavutluk'un Kavala mıntıkasına yerleşir.²² Yazar Abbas Mahmud Akad, daha sonra bu şerefın İslam a-
leminde iki ölümsüz kahraman Selahaddin Eyubi ve Mehmed Ali Paşa yetiştiren Kürtlere yeterli olduğu açıklamasına yer verir.

Yakın bir dönemde Mısır'ı ziyaret eden Kürt din adamlarından Abdurrahman Dürre, *Özgür Ülke* gazetesine yaptığı açıklamada, Mehmed Ali Paşa'nın Kürt olduğuna dair yeni bazı belgelere rastladığını belirtir. Mehmed Ali Paşa'nın yaptırdığı ve kendi adıyla anılan bir camiye ziyaret ettiğini belirten Abdurrahman Dürre, burada rastladığı bir belgede Mehmed Ali'nin torunlarından birisinin açıklamalarına değinir: *"İslam alemine ve Mısır'a Kürtlerin büyük hizmetleri olmuştur. Bunların en bariz örnekleri dedem büyük Mehmed Ali ve Selahaddin Eyubi'dir"*. Mehmed Ali'nin babasının Diyarbakır'dan Arnavutluk'un Kule adlı küçük bir kasabasına sürüldüğü ve Mehmed Ali'nin burada dünyaya geldiği biçimindeki açıklamalara yer veren Dürre, bu konudaki bilgileri yakın bir gelecekte kitap olarak yayımlayacağını söylüyor.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın kimliğine ilişkin bu Kürt tezlerinin daha geniş araştırmalara gereksinim duyduğu ortadadır. Kürt tarihinin doğru yazımı açısından bu konu son derece büyük bir önem taşımaktadır.

22 Kemal Mezher Ahmed, *Çend Rûpel Ji Dîroka Gelê Kurd*, Stockholm, 1999, s.209-211.

STOCKHOLM YILLARI

(1898-1908)

5

Bundan yaklaşık olarak yüz yıl önce İsveç'e gelen Şerif Paşa, başkent Stockholm'de tam on yıl Osmanlı elçisi olarak çalışır. Daha Stockholm'e gelmeden önce, İsveç'in İstanbul'daki elçilik görevlileri Şerif Paşa hakkında bir dizi rapor hazırlayıp, Stockholm'e gönderirler. Tüm bu raporlarda Şerif Paşa hakkında olumlu şeyler yer almaktadır. Böylece Şerif Paşa daha Stockholm'e varmadan kendisi hakkında ilk biyografik bilgiler İsveç'e bu diplomatik kanallar vasıtasıyla ulaşmış oluyor.¹

4 Mart 1898 yılında Stockholm elçiliğine atanan Şerif Paşa, görevine ancak 11 Temmuz günü başlar. Salih Bey ve Muhtar Bey adındaki iki sekreteriyle beraber 9 Temmuz günü Stockholm'e gelen Şerif Paşa, geçici olarak kentin ünlü otellerinden Grant Hotel'e yerleşir. İstanbul'dan gönderilen bir yazıda, eşi Emine Hanım'ın hasta olması nedeniyle, kendisine eşlik edemeyeceği açıklaması yer almaktadır. Böylece Emine Hanım belli bir süre İstanbul'da kalır.²

Stockholm'e tren ile gelen Şerif Paşa o dönemde Osmanlı konsolosluğunu Simon Sach tarafından karşılanır. İlk günlerini Stockholm'ü tanımakla geçiren Şerif Paşa daha

1 Riksarkivet. UD:s Arkiv, 1902' års Dosseriesystem, Turkiet: vol.999.

2 Högtidlig Audiens, Dagens Nyheter 12.7.1898.

sonra yapımı aynı yılda tamamlanan lüks bir eve yerleşir. Şerif Paşa'nın yerleştiği bu ev, güzelliği nedeniyle o yıllarda İsveç basınında "saray" diye anılır. Diğer yandan İsveç basınında Şerif Paşa'ya ilişkin ilk haberlerin çıktığını görüyoruz. Şerif Paşa'nın ilk gençlik resimlerinden birisini yayımlayan *Ny Illustrerad Tidning* adlı gazete, ayrıca Şerif Paşa'nın baba tarafından Kürdistan'ın en eski ve ileri gelen ailelerinden birisi olduğu açıklamasına yer vermektedir.³

Üç kız çocuğu olan Şerif Paşa'nın ortanca kızı Saide, 1899 yılında Stockholm'de doğar, bilinmiyen bir nedenle 1901 yılında burada ölür. Bu ölüm olayı ailede büyük bir üzüntü yaratır. En küçükleri Cesa 1902 yılında Stockholm'de doğar. Şerif Paşa 1908 yılında Stockholm'den ayrılacağı sırada büyük kızları Şerife 16, en küçükleri Cesa da 6 yaşında bulunmaktadır. Hem Şerif Paşa, hem de Emine Hanım çocuklarının eğitimi için büyük bir çaba harcar ve kendilerine büyük olanaklar sunulur.

Şerif Paşa, İsveç topraklarına ilk kez ayak basan dört Kürtten ikincisidir. Elimizdeki kaynakları incelediğimizde İran Kürtlerinden Mirza Said adlı bir doktorun, İsveç Misyoneri Lars Erik Högberg ile birlikte 1893 yılında İsveç'i ziyaret ettiğini görmekteyiz. Beş yıl sonra da 1898 yılında Şerif Paşa İsveç'e gelir. Şerif Paşa'nın 1908 yılında İsveç'ten ayrılmasından sonra, Kürt tarihçisi Mehmed Emin Zeki'nin yolu İsveç'e düşer. Birinci Dünya Savaşı sırasında 1914 yılında İsveç'e gelen M. Emin Zeki burada kısa bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a döner. 1929 yılında bu kez Süleyman adlı başka bir Kürd İsveç'e gelir. Kendisi aslen Türkiye Kürtlerinden olan Süleyman, savaş yıllarında Rusya'ya kaçır. Orada yaşayan bir İsveç ailesi kendisini üvey evlat olarak yanına alır. Bu aile 1929 yılında İsveç'e döndüğünde Süleyman onlarla birlikte İsveç'e gelir ve yaşamının geri kalan kısmını burada geçirir.⁴

Şerif Paşa Stockholm'de kaldığı on yıl boyunca sürekli

3 *Cherif Pascha*, *Ny Illustrerad Tidning*, 33/1898.

4 Rohat Alakom, *Di Çavkanîyên Swêdî de Motivên Kurdî*, Stockholm, 1991.

sehrin sosyete, zengin ve diplomat kesiminin oturduğu Östermalm Mahallesi'nde oturur. İlk evinde yaklaşık olarak sekiz yıl oturan Şerif Paşa, daha sonraları iki ev daha değiştirir. Köşebaşlarında bulunan bu üç evinden ilk ikisi daha yerlerinde durmaktadır. Kommendörgatan 32 numaralı ve çok katlı bu ilk evin 20 odasını kiralayan Şerif Paşa, 1898–1906 yılları arasında burada kalır. Yapımı aynı yıl tamamlanan bu yeni ev, o yıllarda yukarıda değindiğimiz gibi basında saray olarak adlandırılır.⁵ Daha sonra buradan taşınır, denize bakan ve Stockholm'ün en güzel manzaralı evlerinden birisinde oturur. Eski yapım evleriyle tanınan bu cadde (Strandvägen) üzerinde bulunan 35 numaralı eve yerleşen Şerif Paşa, bilemediğimiz bir nedenle buradan da ayrılır. Daha sonra İsveç'in ünlü doğa bilginlerinden ve botanikçilerinden olan Carl von Linne'nin (1707–1778) adını alan cadde üzerinde bulunan başka bir eve yerleşir. Linnegatan 5 numaralı bu evde Stockholm'deki son günlerini yaşayan Şerif Paşa, böylece Stockholm'de kaldığı on yıl içinde üç ev değiştirir. Son kaldığı ev daha sonraları yıkılmış, yerine *Zürich-Huset* adlı yeni modern bir bina inşa edilmiştir. Şerif Paşa, kaynaklarda yer alan bilgilere göre, bu evlerinin içini zevklerine göre yeniden döşeyerek, birer saray haline dönüştürür. Son kaldığı evin salonunu gezen bir İsveç gazetecisi, bu salonun Stockholm'de bulunan özel salonların en güzellerinden birisi olduğunu söyler.⁶

Şerif Paşa Stockholm'de kaldığı yıllarda bir diplomat olarak İsveç ve Osmanlılar arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin gelişmesine büyük önem verir, bir dizi kurum, kuruluş ve şahsiyetlerle ilişkiye geçer. Daha sonra ortaya çıkan belgelerde Rusya'ya karşı bir Osmanlı–İsveç ittifakının yaratılması konusundaki çabalara Şerif Paşa'nın katıldığı öne sürülür. Şerif Paşa'nın 1904 yılında Saray'a altı telgraf çektiği ve İsveç Kralı Oscar II ile görüştüğü konusu kaynaklar-

5 Hvar 8 Dag, No:9, 1899.

6 *Hos General Cherif Pascha–En Intervju med den populäre diplomaten*, Stockholms Dagbladet 23.5.1908.

da yer alır.⁷ Kendisi eski bir general olan Şerif Paşa, askeri konulara büyük bir ilgi duymaktadır. Daha sonraları Fransa'ya yerleştiğinde bu arada *Balkan-Türk Savaşı Üzerine Bazı Düşünceler* adlı bir kitap kaleme alır.⁸

Şerif Paşa zamanla Stockholm halkı tarafından tanındık ve sevilen bir sima haline gelir. Hem askeri kıyafetine, hem de günlük yaşamındaki giyim ve kuşamına büyük bir özen gösteren Şerif Paşa, yakışıklı oluşuyla dikkatleri sürekli üzerine çeker. Boş zamanlarını spor ve avcılık ile geçiren Şerif Paşa, İsveç basını tarafından bir Osmanlı olmaktan ziyade tipik bir Parisli olarak tanıtılır.⁹ İsveç kralı Oscar II ile birlikte av turlarına katılır. Kralın oluşturduğu bir av kulübünün üyesi olan Şerif Paşa, 1899 yılının Eylül ayında Skåne yöresinde kral Oscar II ile birlikte ava çıkar.¹⁰ İsveç kaynaklarını incelediğimizde Şerif Paşa hakkında en çok kullanılan sözcüklerin “*sempatik*” ve “*popüler*” sözcükleri olduğunu görüyoruz.

İsveç'e geldiğinde otuz üç yaşında olan Şerif Paşa, zamanla İsveç halkına kendisini sevdiren bir konuma gelir. 1903 yılında yayımlanan sade bir okuyucu mektubundan Şerif Paşa'nın ne kadar çok sevildiğini kolayca görebiliyoruz.¹¹ Karaca Bey adındaki Osmanlı elçisinin, bir İsveç'li toptancının kızıyla evlenip, buradan ayrılmasından sonra uzun yıllar boş kalan bu göreve Şerif Paşa'nın atanması, İsveçliler tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanır. Daha 1899 yılında yayımlanan bir yazıda yabancı elçiler arasında hiç kimsenin Şerif Paşa kadar halkın canlı ilgisini çekmediği belirtilmekte, örneğin Şerif Paşa üzerine günlük basında sık sık bazı yazıların çıkması, bu popüleritenin bir göstergesi olarak aynı yazıda yer almaktadır.¹² Şerif Paşa

7 W.M. Carlgrén, “*Informationsstycken*” från Abdul Hamids senare regeringar år En Källkritisk Studie, Historisk Tidskrift 1/1952.

8 General Cherif Pascha, *Quelques Reflexions sur la Guerre turco Balkanique*, Paris, 1913.

9 *Cherif Pascha*, Ny Illustrerad Tidning 33/1898.

10 *Kungabesökets Laholm*, Skånska Dagbladet 5.9.1899.

11 *Cherif Pascha*, Hemmet Läsning för ung och gammal, No:10, 1903.

12 Illustrerad Hvad Nytt 23.3.1899.

1899 yılında İsveç'in Skåne yöresinde düzenlenen askeri bir manevraya katılır. Kral II. Oscar'ın da hazır bulunduğu ve süvari birliklerinin katılımıyla gerçekleştirilen bu manevra sırasında, Şerif Paşa altından örülmüş eyer takımıyla dikkatleri üzerine çeker. Aynı yıl 12.9.1899 tarihinde *Svärdorden* (Kılıç Nişanı) nişanına layık görülür. Diğer yandan 5.8.1908 tarihinde yani İsveç'ten tam ayrılacağı sırada kendisine bu kez *Nordstjärnaorden* (Kuzey Yıldızı Nişanı) adlı başka bir nişan takılır.

Şerif Paşa ile zaman zaman görüşen ve kendini yakından tanıyan W. Unander adlı İsveçli bir subay, "*maharetli bir diplomat*" diye tanımladığı Şerif Paşa'nın İsveç ve Osmanlı ilişkilerine canlılık kazandırdığını belirtir. 1903 yılında Osmanlı ordusunda askeri ateşe olarak atanan W. Unander, Şerif Paşa'yı bu yıllarda tanır. Daha sonraki bir dönemde, 1908 yılında Şerif Paşa'nın Linnegatan 5 numaralı evinde önemli şahsiyetlerin, bu arada Dışişleri Bakanı Eric Trolle'nin de hazır bulunduğu bir yemeğe davet edildiğini belirten W. Unander, Balkan Savaşları yıllarında tekrar Osmanlı Ordusu emrinde göreve başlar. W. Unander anılarında Şerif Paşa'nın İsveç'ten ayrılmasından sonra, Enver Paşa'nın bir heyet ile birlikte bazı savaş araçlarının temini için İsveç'i ziyaret ettiğini belirtir. W. Unander ayrıca bu savaşlarda yedek güç olarak kullanılmak amacıyla Kürt süvarilerinden oluşan Hamidiye Alayları'nın İstanbul'a çağrıldığını anılarında yazar. Kitabına bu atlıların bir resmini de koyan Unander, resmin altında bu alayların İstanbul'da çok egzotik bir görünüm sergilediklerini aktarır .

W. Unander adlı bu İsveçli subay, Şerif Paşa'nın kendi ordularına hayran olduğunu belirtir. Unander, bir askeri manevra sırasında Şerif Paşa ve kral II. Oscar'ı sohbet ederken gösteren ve yağlı boyadan yapılan bir tabloyu, bu hayranlığın bir işareti olarak değerlendirir. İsveç ressamlarından Axel Jungstedt'in (1859–1933) yağlı boyadan yaptığı bu tablo, yukarıda sözü edilen manevra sırasında Şerif Paşa'nın İsveç kralı II. Oscar ile yaptığı bir sohbeti görüntü-

luyor. 1900 yılında yapılan tablo, yaklaşık olarak bir asır boyunca dünyanın önemli başkentlerini dolaştıktan sonra, en sonunda İstanbul'da bulunan Dolmabahçe Sarayı'na bağışlanır. Ressam Axel Jungstedt'in yaptığı ve Şerif Paşa ve İsveç kralı II. Oscar konu edinen bu tablosunun öyküsü oldukça ilginçtir. Jungstedt'in 1900 yılında yaptığı bu tablo, 1900-1908 yılları arasında Şerif Paşa'nın Stockholm'deki evinde asılıdır. Şerif Paşa 1908 yılında Stockholm'den ayrıldıktan sonra beraberinde götürdüğü bu sanat eserini ölünceye Fransa, Monaco, İtalya gibi ülkelerde yanında hatıra olarak korur. Öldüğünde büyü kızısı Şerife Hanım'ın yanında kalır.

1995 yılında yayımlanan bu kitabın birinci baskısının kapağına bu tabloyu koymaya niyetlendim ama değişik kaynaklarda kendisinden söz edilen bu tabloyu nerede bulabilirdim? Bu sorunun yanıtı o kadar kolay değildi. Uzun bir uğraş sonucunda bu tablonun İstanbul'da olduğunu saptadık. Bu konuda en önemli ipuçlarından birisi, bir İsveçli öğrencinin yukarıda sözünü ettiğimiz ve tabloyu yapan ressamın tüm yapıtları üzerine hazırladığı bir listeydi. Bu listede tabloya ilişkin kısa ama son derece önemli bir açıklama yer almaktaydı. Bu açıklamaya göre sözü edilen tablo, 1966 yılında Kahire'de görev yapan İsveç elçisine satılmıştı. Bu tarihi tablonun izini saptadıktan sonra, işler önemli ölçüde kolaylaşmıştı. Şerif Paşa 1951 yılında öldüğü zaman bu tablo kızısı Şerife Hanım'ın yanında kalır. O da tabloyu 1966 yılında Kahire'de görev yapan İsveç elçisi Adolf Croneborg'ye satar. Bu İsveç elçisi daha sonra ülkesine döner ve tabloyu yaklaşık olarak 60 yıl sonra tekrar beraberinde Stockholm'e getirir. Elçi 1983 yılında öldüğünde tablo eşinin yanında kalır. Tablonun şu anda nerede olduğunu öğrenebilmek için hâlâ Stockholm'de yaşayan oğlu bu İsveç elçisinin Rutger adlı oğlunun bilgisine başvurduk, telefonla yaptığımız görüşmede, annesinin bu tabloyu ölmeden önce Dolmabahçe Sarayı'na bağışladığını ve bu konuda daha fazla bilgiyi, şu anda Dışişleri Bakanlığı'nda görevli o-

lan eski İsveç İstanbul konsolosundan temin edebileceğimizi söyledi. Bu işe aracılık eden ve o yıllarda İsveç'in İstanbul konsolosu olan Nils-Urban Allard ile görüştüğümüzde, kendisi bu tablonun öyküsü hakkında bize daha ayrıntılı açıklamalarda bulundu. Nils-Urban Allard, tablonun Croneborg'un eşi tarafından Türkiye'ye bağışlandığını söyledi. Yaklaşık olarak bir asır boyunca dünyanın değişik başkentlerini dolaşan, Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarında dört farklı ortamda sergilenen tablonun bir kopyasını bize tedarik edebileceği sözünü veren Allard, İstanbul'daki yetkililerle ilişkiye geçerek, birkaç ay gecikmeyle de olsa en sonunda bu isteğimizi yerine getirdi ve bu tarihi yapıtı böylece görebilme olanağına kavuştuk.¹³

İsveç'in en büyük mizah yazar ve sanatçılarından birisi olan Albert Engström'ün (1869-1940) çıkartmış olduğu *Strix* adlı dergide, kendi eliyle yaptığı ve Şerif Paşa'yı konu edinen bazı karikatürlere rastlamaktayız.¹⁴ Şerif Paşa'nın pala bıyıkları, kırmızı fesi, nişan ve madalyalar ile süslü elbiseleri, İsveç ahalisi ve bu arada basının büyük ilgisini çeker. Başka bir karikatürde Şerif paşa, Stockholm'ün ünlü barlarından Operakallaren'de otururken görülüyor.¹⁵ İlerde de göreceğimiz gibi, Abdülhamit'e düşmanlığı ile tanınan İsveç'li Gustaf Noring (1861-1937), yazdığı bir şiirde Şerif Paşa ve eşi Emine Hanım'dan söz etmektedir.¹⁶

Şerif Paşa İsveç'te kaldığı sürece yazışmalarını ve günlük ihtiyaçlarını Fransızca olarak karşılar. Kendisi ile yapılan bir söyleşide, burada kaldığı on yıl boyunca İsveççeyi tam olarak öğrenemediğini söyler, buna karşılık eşi Emine Hanım'ın İsveç dilini akıcı olarak konuştuğunu belirtir.¹⁷

13 W. Unander, *På Farofyllda Uppdrag i Österled*, Lund, 1947, s.37. Ayrıca bak. *Förteckning över Porträtt målade av Axel Jungstedt*, Konstbiblioteket, Stockholm. *Från Stockholms Corps Diplomatique*, Dagens Nyheter 31.5.1908. Rohat Alakom, *Serpêhatiya Tabloyeke "Xweveşartî"*, Armanç, No:7, 1996.

14 *Medmänniskor LXXI Cherif Pascha*, *Strix* 13.7.1899.

15 *Strix*, No: 4, 1900.

16 Gustaf Noring, *Abdul-Hamid i Karikatur*, Stockholm, 1903, s.61.

17 *Hos General Cherif Pascha*, *Stockholms Dagblad* 23.5.1908.

Şerif Paşa, burada kaldığı yıllarda geniş bir arkadaş ve dost çevresi edinir. İsveç arşivlerinde bulunan bazı özel ve resmi mektuplardan anladığımız kadarıyla, Şerif Paşa yazışmaktan zevk alan birisidir, mektuplarını Fransızca olarak kaleme almıştır. Dışişleri Bakanı Eric Trolle,¹⁸ yazar Fredrik Ulrik Wrangel,¹⁹ saray mabeyncisi Carl Carlson Bonde²⁰ ve Posta Dairesi Genel Müdürü E. von Krusenstjerna²¹ gibi şahsiyetler ile yazıştığını görüyoruz.

Şerif Paşa, okumaktan hoşlanan birisidir. Evini ziyaret eden bir gazeteci, Şerif Paşa'nın evinde güzel bir kitaplığın bulunduğunu ve çalışma odasının kitaplar ile dolu olduğunu söyler. 1908 yılında bu çalışma odasının resmini çeken başka bir gazetecinin çekmiş olduğu resimden Şerif Paşa'nın merakları ve hobileri arasında kitabın önemli bir yer edindiğini görüyoruz. Şerif Paşa, daha sonraları Paris'e yerleştğinde hem Fransızca, hem de Türkçe bazı kitaplar ve broşürler kaleme alacaktır. Ayrıca *Meşrutiyet* gazetesinde imzalı ve imzasız bir dizi yazısı yayımlanacaktır. Eğer Şerif Paşa'nın yabancı gazetelerde çıkan yazılarını da hesaba katarsak, kendi döneminde önemli bir aydın ve yazar olduğunu görüyoruz.²²

Daha İsveç'e gelmeden önce, İsveç ikliminin soğuk ve sert olduğu konusunda kendisini Paris'te korkuttuklarını belirten Şerif Paşa, daha sonra İsveç'e alıştığını belirtir.²³ İsveç'e hayranlığını zaman zaman açık bir biçimde sergile-

18 Bu mektup, İsveç Devlet Arşivi'nde Eric Trolle maddesine kayıtlıdır.

19 Bu mektubun aslı İsveç Kraliyet Kütüphanesi Mektuplar bölümünde bulunmaktadır.

20 Riksarkivet. Ericsgårdsarkivet, Autografsamlingen, 1898–1907, vol.371.

21 25.1.1903 ve 18.3.1903 tarihli bu iki mektubun aslı Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi Elyazmaları Bölümü'nde bulunmaktadır.

22 Şerif Paşa Türkçe ve Fransızca olarak bazı kitaplar ve broşürler kaleme almıştır. Kaynaklarda adı geçen bu eserlerin başlıcaları bibliyografya bölümünde sıralanmıştır. Şerif Paşa'nın yazdığı ve Şerif Paşa üzerine yazılan kaynakları bir araya getirdiğimizde, zengin bir "*Şerif Paşa Bibliyografyası*"nın ortaya çıktığını görüyoruz. Daha sistemli bir bibliyografyanın hazırlanması için, değişik kaynakların iyice taranması gerekmektedir.

23 *Turkiske envoyen General Cherif Pascha*, Illustrerad Hvad Nytt 23.3.1899.

yen Şerif Paşa, İsveç'teki bazı kurum ve kuruluşları incelemek için kendi ülkesiyle yazıştığını ve bazı gençlerin buraya incelemelerde bulunmak amacıyla gelmesi için çaba harcadığını belirtir. Şerif Paşa, tanıdığı tüm ülkeler arasında İsveç'in ideal bir devlet olduğu açıklamasına yer verir.²⁴ Ayrıca İsveç karakterinin övülmeye değer olduğunu söyler. Eski şövalye tiplerini koruduklarını sözlerine ekleyen Şerif Paşa, halk ve kral arasındaki ilişkilerin yarattığı uyumun önemine değinir. Kendilerini eleştirmeye eğilimli olan İsveç halkının bu özelliği, Şerif Paşa'nın dikkatini çeker. Şerif Paşa, ülkesindeki koşulları, özellikle Abdülhamit'in konumunu gözönüne getirip, İsveç'le karşılaştırdıkça, uçurumun boyutlarını daha iyi görür.²⁵ Fakat bazı halk kesimleri arasında iyi olmayan yabancı kaynakların okunması nedeniyle, bu karakterin uzun erimli olarak değişebileceğini aktarır. Diğer yandan insanların İsveç'te ünvanları ve adlarıyla çağrıldığını, Avrupa'da adet haline gelen "Siz" hitap biçiminin İsveç'te kullanılmamasını çok yadırgayan Şerif Paşa, bununla birlikte İsveç'teki arkadaşlık ve dostluk yaşamının hoş biçimlerinin olduğunu belirtir.²⁶

Şerif Paşa ve ailesine ilişkin haberler 1908 yılında İsveç basınında daha da geniş bir yer tutar. Bir yandan 10 yıl gibi uzun bir dönem İsveç'te kalan Şerif Paşa'nın görevini bırakacağı haberi, diğer yandan 1908 yılında yani Şerif Paşa'nın tam istifasını verdiği bir sırada, İsveç'i ziyaret eden Abdullah Paşa'nın gezisi, basının büyük ilgisini çeker. 1908 yılında İsveç'e gelen Abdullah Paşa'nın amacı, Abdülhamit tarafından İsveç Kralı Gustaf'a "*Nışan-ı İmtiyaz*"ı teslim etmektir. Şerif Paşa'nın ağırladığı ve kendisine Stockholm'de kaldığı sürece sürekli eşlik ettiği Abdullah Paşa'nın bu gezisi Stockholm sokaklarında biriken ahalinin

24 *Vaktombyte på Turkiska Legationen* (Şerif Paşa ile yapılan bir söyleşi), *Svenska Dagbladet* 22.5.1908.

25 *Turkiske envoyen General Cherif Pascha*, *Illustrerad Hvad Nytt* 23.3.1899.

26 *Hos General Cherif Pascha*, *Stockholms Dagblad* 23.5.1908.

büyük ilgisini çeker.²⁷

Stockholm'deki anti-Abdülhamit buluşma

Abdülhamit yönetimi tarafından Stockholm'e atanan Şerif Paşa, İsveç'e geldikten sonra zamanla bu yönetime karşı olan ilişkilerinde bazı köklü değişiklikler gözlenir. İsveç'teki özgür politik iklim Şerif Paşa'yı çok etkiler. Temel insan haklarının Abdülhamit tarafından hiçe sayıldığı ülkesindeki kötü durum, Şerif Paşa'yı güç durumunda bırakır. O yıllarda Avrupa'nın değişik ülkelerinde örgütlenen ve Abdülhamit despotizmine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini yoğunlaştırır. Şerif Paşa daha İstanbul ve Paris'te bulunduğu sıralarda bu muhalif düşüncelerden etkilenir. Bazı kaynaklar, O'nun bilinçli olarak böyle uzak bir ülkeye elçi olarak atandığını belirtirler.²⁸ İsveçli bir araştırmacı Prof. T.J. Arne bir incelemesinde bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden birisinin gizli bir biçimde İsveç'i ziyaret ederek, amaçları konusunda bazı bilgilendirme çalışmalarında bulunduğunu aktarır. T.J. Arne, ayrıca 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in Şerif Paşa'yı memnun etmediğini de belirtir.²⁹ Başka bir kaynaktan yer alan bilgilerden, İsveç'e gizli olarak gelen bu kişinin Cemiyet'in ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey olduğunu öğrenmekteyiz.³⁰ İlerde göreceğimiz gibi, 1908 devriminden sonra bu kez Ahmed Rıza Bey, İstanbul'da Şerif Paşa'ya karşı cephe alacaktır.

Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden birisi olan Ahmet Rıza Bey'in bu İsveç ziyareti, Şerif Paşa'nın yanında sekre-

27 *Sultanens ambassad i Stockholm*, Dagens Nyheter 24.5.1908. *Turkiska Diplomater i Sverige*, Hvar 8 Dag, 36/1908. *Turkiska Ambassad i Stockholm*, Hvar 8 Dag, 35/1908.

28 Mehmed Selahaddin Bey, *İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul, 1989, s.125.

29 T.J. Arne, *Svenskarna och Österlandet*, Stockholm, 1952, s.355.

30 Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu..*, s.125.

ter olarak çalışan Muhtar Bey tarafından İstanbul'a ihbar edilir. Saray çevreleri Şerif Paşa'ya, Ahmet Rıza Bey'i tutuklama emrini ulaştırırlar ama Şerif Paşa bu emre uymaz. Bu görüşmenin duyulması üzerine Saray çevreleri Şerif Paşa'yı görevinden alıp Madrid sefaretine atarlar: “*..Ancak Saray ile sefaret arasındaki görüşmeler uzadığından, istifa ederek bu işin içinden sıyrılmayı uygun gören Şerif Paşa, istifa dilekçesini yazarak hürriyetperverliğini ispat etmiş, Ahmet Rıza Bey'i uğrayacağı muhakkak olan bir felaketten korumuştur. Bunun üzerine Stockholm'de kalması mümkün olmayan, İstanbul'a dönmesi de uygun görülmeyen Şerif Paşa, önceden de söylediğimiz gibi Madrid Sefaretine tayin edilmiştir*”.³¹

Fakat Şerif Paşa, bu görevi kabul etmez, daha sonra Paris'e yerleşir. Dr. Nihat Reşat Belger'in anılarına dayanarak bazı açıklamalarda bulunan Tarık Zafer Tunaya; “*Şerif Paşa Stockholm Büyükelçisi iken hem Ahmet Rıza hem de Prens Sabahattin gruplarına yardım etmiş, fakat Prens'in fikirlerine daha bir yakınlık göstermiştir*” belirlemesinde bulunur.³² Hem bu bilgiler, hem de Şerif Paşa'nın daha sonraları kaleme aldığı anılarını incelediğimizde, kendisinin Abdülhamit yönetiminden pek hoşnut olmadığını görüyoruz. Stockholm'de göreve başladığı ilk yıllarda kendisinden Abdülhamit yönetimine karşı hemen bir mücadele bayrağını açmasını beklemek zaten olanaklı değildir. Ama Stockholm'e tam yerleşen Şerif Paşa, Abdülhamit yönetiminin halka yaptığı zulüm ve baskıya ilişkin haberler kendisine ulaştıkça, konumunu yeniden gözden geçirerek, kendisinin Abdülhamit yönetiminden giderek tamamen uzaklaştığını söyleyebiliriz. Ama diğer yandan görevini sürdürmek zordur. Bir ikilem ile karşı karşıyadır.

Şerif Paşa'nın daha Stockholm'deki görevine başlamadan önce Abdülhamit yönetiminden memnun olmadığı kaynaklarda yer almaktadır. İshak Sükuti'nin 1899 yılında, ya-

³¹ age, s.126.

³² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, İstanbul, 1984, s.220.

nî Şerif Paşa'nın göreve başlamasından bir yıl sonra, Cenevre'den Tunalı Hilmi'ye yazdığı mektup, bu konuda önemli bir belge niteliğindedir. Söz konusu mektupta, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne maddi yardımlarda bulunanlar arasında Şerif Paşa'dan da söz edilmektedir. Mektupta yer alan "...Kürd'den bu ay da iane (yardım parası) aldık" ibaresiyle, Şerif Paşa kastedilmektedir.³³ Şerif Paşa'nın bu anti-Abdülhamit tutumu Saray tarafından bilinmiş olmalıdır ki, 1907 yılında ölen babası Said Paşa'nın cenaze törenine katılmasına izin verilmemiştir.³⁴

Yukarıda değindiğimiz gibi, Stockholm'de birinci sekreter olarak çalışan Muhtar Bey, Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerini Saray'a bildirir. Hem İsveç belgeleri, hem de daha sonraları Şerif Paşa'nın Paris'te yayımladığı Meşrutiyet gazetesini incelediğimizde, Muhtar Bey'in Stockholm'de bulunduğu sıralarda bir dizi kötü işlere karıştığını görüyoruz. Stockholm'deki bazı kuruluş ve mercilere borcunu ödemediği, Et Kurumu ve Gaz İdaresi gibi mercilerin bu konuyu Dışişleri Bakanlığı'na ilettiklerini arşiv belgelerinden anlıyoruz.³⁵ Diğer yandan Şerif Paşa'nın elçilikte bulunmadığı dönemlerde, elçilik adına bazı malları, örneğin içki, halı ve bakırdan yapılmış bazı eşyaları İsveç'e gümrüksüz getirme girişimlerinden İsveç polisi haberdar olur. İsveç Devlet Arşivlerinde 1906 yılında "gizli" damgası ile işaretlenen iki belge Muhtar Bey dosyasında bulunmaktadır.³⁶ Şerif Paşa, Stockholm'den ayrılıp Paris'e yerleştikten sonra, Muhtar Bey'in tüm rezaletlerini Meşru-

33 Yalçın Küçük, *Aydın Üzerine Tezler III*, İstanbul, 1985, s.224.

34 Mehmed Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu...*, s.125.

35 İsveç Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde Muhtar Bey'in bazı kurumlara ödemediği bazı borçların faturalarına rastlamaktayız, örneğin, Et Şirketi'nin 11.8.1904 tarihli yazısı İsveç Devlet arşivlerinde bulunmaktadır. UD:s Arkiv, 1902'års Dossiersystem, Turkiët: vol.999.

36 İsveç Devlet Arşivi'nde Muhtar Bey dosyasına konulan Gümrük ve Dışişleri Bakanlığının bazı yazışmaları bulunmaktadır. 15.1.1906 ve 17.1.1906 tarihli "gizli" iki raporda, kaçak olarak ülkeye getirilen bazı mallar konusu ele alınmaktadır, bak. aynı arşiv.

tiyet gazetesinde yayımlar.³⁷ Bu konu daha sonra İsveç'in *Aftonbladet* adlı gazetesinde "*Diploması Camiasında Skandal*" başlığı ile haber olarak verilecektir. Bir dizi yolsuzluk ve nahoş olaya adı karışan Muhtar Bey'in öyküsü oldukça uzundur. Kadınlar ile olan yakışsız bazı hareketleri nedeniyle "*Stockholm'de harem kurmakla*" suçlanmıştır.³⁸

Şerif Paşa'nın Stockholm'den ayrılması

Şerif Paşa kendisini sıkan bu elçilik görevini kendi isteğiyle bırakarak, daha sade bir yaşam sürdürmeyi tasarlamaktadır. Meşrutiyet daha ilan edilmeden önce istifası kabul edilen Şerif Paşa, 5 Ağustos 1908 tarihinde düzenlenen bir törenle İsveç kralı V. Gustav ile vedalaştıktan sonra, o yılların gazetelerine göre 6 Ağustos 1908 yılında bazı işleri münasebetiyle Paris'e gider. Yine gazete haberlerine göre Şerif Paşa, Paris'ten döndükten sonra ailesiyle birlikte kesin olarak İsveç'ten ayrılacaktır. Şerif Paşa'nın eşi ve çocukları bu sıralarda Stockholm'ün en güzel kenar semtlerinden birisi olan Saltsjöbaden'da kiralık bir villada kalırlar.³⁹

Sağlığına çok önem veren Şerif Paşa, İsveçli doktorunun tavsiyesi üzerine, tozlu ortamlardan sürekli kaçınmaktadır. Şerif Paşa gazetelerde yer alan bir açıklamasında, Paris'teki evinin işleri düzene girinceye kadar, belli bir dönem Çekoslovakya'da bulunan ve kaplıcalarıyla meşhur olan Karlovy Vary (Karlsbad) yöresinde geçici olarak kalacağını belirtir.⁴⁰ Goethe, Marx ve Schiller gibi Avrupa'nın elit tabakasının uğrak yeri olan bu şehirde Şerif Paşa'nın ne kadar kaldığını bilemiyoruz. Şerif Paşa, Stockholm elçilik görevini bıraktıktan sonra, yerine Asım Bey adında birisi Stock-

37 *Un représentant de la Turquie en Grece*, Meşrutiyet, 28/1912. *L'assainissement necessaire*, Meşrutiyet, 34/1912. *Un digne représentant du Comité*, Meşrutiyet, November/1913.

38 *En skandal i diplomatiska kâren*, Aftonbladet, 2.4.1912.

39 *Från Stockholms Corps Diplomatique*, Dagens Nyheter 7.8.1908.

40 *Hos General Cherif Pascha*, Stockholms Dagblad 23.5.1908.

holm elçiliğine atanır.

1908 yılında Stockholm'den ayrılmadan önce bir gazeteciye, amacının Mısır'ın Nil boylarında bulunan büyük arazisi üzerinde modern araç ve yöntemlerle tarımla uğraşmak olduğunu açıklayan Şerif Paşa, bu kez Paris'e geldiğinde değişen koşullar nedeniyle siyasete atılır. 1909-1920 yılları arasında siyasete aktif olarak katılan Şerif Paşa, sürgün koşullarında yaklaşık olarak 10 yıl İttihat ve Terakki yönetimiyle mücadele eder. Askeri bir çevrede yetişen Şerif Paşa'nın tarımla uğraşma planları böylece geçici de olsa suya düşer.

Askerlik dışında diplomat, aydın, gazeteci, siyaset adamı ve bir dönem Kürt milliyetçisi olarak sahneye çıkan Şerif Paşa, kısacası hırslı ve azimli bir kişidir. Askeri bir eğitim alan Şerif Paşa, bu azmini bir İsveçli gazeteciyle yaptığı söyleşide: "*Bir asker herşey yapabilir*" biçiminde dile getirir.⁴¹ Şerif Paşa'nın yaşamını oluşturan farklı dönemleri incelediğimizde, bu sözlerin ne anlama geldiğini daha kolayca anlıyoruz. Şerif Paşa'nın kişiliğine damgasını vuran bu sözler, Şerif Paşa'yı gerçekten çok değişik mevzilerde konumlandırır.

Ama Şerif Paşa'nın yaşamında değişmeyen birşey varsa, o da Şerif Paşa'nın Stockholm hayranlığıdır, Şerif Paşa Stockholm'deki elçilik yıllarını daha sonraki dönemlerde bir türlü unutamayacaktır. Hem yazışmalarında, kartvizitlerinde olsun, hem yayımladığı gazete ve kitaplarda olsun, Şerif Paşa sürekli "*Eski Türkiye Stockholm elçisi*" (Ancien Ministre de Turquie a Stockholm) ünvanına sahip çıkacaktır. Böylece Şerif Paşa'nın Stockholm yılları kendi yaşamında unutulmaz anılar halinde sürüp gidecektir.

Stockholm'ü "*Dünyanın en güzel başkenti*" diye tanımlayan Şerif Paşa, Stockholm'den ayrılmadan önce, bir gazetecinin İsveç'teki izlenimlerine ilişkin bir sorusunu şöyle yanıtlar: "*Hem ben, hem de Prenses olan eşim Stockholm'de mükemmel rahat ettik ve burada çok dost edindik. Paris'e*

⁴¹ *Från Corps Diplomatique*, Dagens Nyheter 31.5.1908.

yerleştiğimde, orada oturan ve yaşayan İsveçli arkadaşlarım arasındaki dostluğumu sürekli sürdüreceğim. Ve onlar kabul edebilmelidirler ki evim onlara her zaman açık”. Şerif Paşa daha sonra gülümseyerek sözlerini şöyle noktalar: “Mısır’da sıcaklar bastırđıđı zaman, serinliğe kavuşmak için belki de bir gün buralara gelirim”.⁴² Şerif Paşa’nın bundan sonra bir daha İsveç’e gelip gelmediğini bilemiyoruz.

Şerif Paşa, Paris’e yerleştikten sonra gerçekten de İsveçli dostları ve arkadaşları Şerif Paşa’yı anımsayacaklardır. Hem kendisini ziyaret edenler, hem de kendisiyle yazışmak isteyen insanlar olacaktır. 1911 yılında İsveç ressanlarından İvan Agueli’nin kendisine yazdığı mektuplar, 1914 yılında yapılan suikast sırasında kendisini arayan gazetecilerin tutumu, bu dostluğun birer örneğidir. 1919 yılında *Svenska Dagbladet* adlı bir İsveç gazetesinde yayımlanan bir yazıda, Şerif Paşa’nın gelmiş geçmiş Osmanlı elçileri arasında en meşhuru olduğu, şimdi Paris’te kaldığı ve Kürdistan’ın çıkarlarını temsil ettiği notu yer almaktadır.⁴³ Kısacası, Şerif Paşa İsveç’ten ayrıldıktan uzun yıllar sonra da, bu ülke halkı tarafından zaman zaman anılacaktır.

Şerif Paşa’nın eşi Emine Hanım’ın Stockholm yaşamı

Değişik kaynaklarda Şerif Paşa kadar eşi Emine Hanım’dan da sık sık söz edildiğini görmekteyiz. Emine Hanım konusunda özellikle İsveç kaynaklarında daha detaylı bilgilere rastlamaktayız. 1868 yılında Kahire’de doğan Emine Hanım, 1890 yılında Şerif Paşa ile İstanbul’da evlenir. Kaynaklarda *Prences Emine* ve *Prences Emine Halim* diye anılır. Kendisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın torunu olduğu için “*Prences*” ünvanını alır. Babası Halim Paşa, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın oğludur, vezirlik ve Şurâyı Devlet Azası olan Halim Paşa, 1894 yılında Alemdağ’daki çiftliğinde

42 Vaktombyte på turkiska legationen, Svenska Dagbladet 22.5.1908

43 Turkiets Stockholmslegation indrages, Svenska Dagbladet, 17.9.1919.

ölmüştür. Halim Paşa'nın Emine Hanım dışında, Said Halim Paşa ve Abbas Halim Paşa adında başka çocukları da vardır, her iki kardeş 1920 yıllarında bir ara Malta'ya sürgün edilirler. Bunlardan Said Halim Paşa (1863–1921) Osmanlı devlet yönetiminde önemli görevler üstlenir. Avrupa'da eğitim gören Said Halim Paşa, 1913 yılında Sadrazamlığa getirilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesine muhalif olmasına rağmen, mütareke yıllarında Malta'ya sürülür. Serbest bırakıldığında Roma'ya gider, orada Ermeniler tarafından vurularak öldürülür.⁴⁴ Kendi dönemindeki şahsiyetlere oranla politik etkisi ve rolü az olan Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan ilişkilerinin kurbanı olur. Şerif Paşa, Meşrutiyet gazetesinde yayımlanan bir yazısında kendisinden “*kaynım*” (mon beaufre) diye söz eder.⁴⁵ 1914 yılında Şerif Paşa'ya yönelik olarak düzenlenen suikaste, Said Halim Paşa'nın parmağının olduğu öne sürülür.⁴⁶

Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım zeki bir kadın olmanın dışında, kültürlü ve ağırbaşlı bir kişiliğe sahiptir. İngilizce, Fransızca ve İsveççeyi hem konuşma, hem de yazı dili olarak bilen Emine Hanım'ın en büyük hobisi okuma alışkanlığıdır. Özellikle İsveç'te bulunduğu yıllarda büyük bir okuma alışkanlığı kazanan Emine Hanım, boş zamanlarını hep okumakla geçirir. Sosyete yaşamından pek hoşlanmayan, geleneklerine sıkı bir biçimde bağlı olan Emine Hanım, barış, yardımlaşma ve kadın hakları konularında belli bir duyarlılık kazanır. Büyük kızı Şerife ile birlikte Stockholm'de bulunan bir yardımlaşma derneğinin çalışmalarına aktif olarak katılır.⁴⁷ İsveçli bir gazeteciye göre Emine Hanım'ın en büyük özelliklerinden birisi güzelliği, diğeri de onun sosyete yaşamından uzak duruşudur.⁴⁸ İlk geldiği yıllarda ga-

44 Said Halim Paşa, *Siyasal Kurumlar*, İstanbul, 1987, s.914.

45 Meşrutiyet, 11/1910.

46 *Attentatet mot Cherif*, Svenska Dagbladet 16.1.1914

47 Fanny Petterson, *Prinsessan Emine*, Svenska Dagbladet 31.5.1908.

48 *Turkiske ministern i Stockholm*, Varia-Illustrerad månads skrift No:4, 1899, s.19.

zetecilerin diline düşmemek için büyük bir özen gösterir. Bir gazeteci sağlam arabuluculara rağmen Emine Hanım'ın nazıkçe kendi fotoğrafının çekilmesini reddettiğini aktarır.⁴⁹ Emine Hanım'ın daha sonraları bazı toplantı ve törenlere katıldığını görüyoruz. 16 Haziran 1908 yılında İsveç kralının 50. yılını doldurması münasebetiyle düzenlenen törene eşi Şerif Paşa ile birlikte katılan Emine Hanım hakkında, dönemin gazetelerinde güzel ve muhteşem anlamına gelen "*charmant*" ifadesi yer almaktadır.⁵⁰

Daha sonraki yıllarda Emine Hanım'ın bazı gazetelerde resimlerinin çıktığını görmekteyiz. Şerif Paşa kendisiyle yapılan görüşmelerde, eşinden övgü ile söz eder. Başlangıçta eşinin "*utangaç*" olduğunu, zamanla Emine Hanım'ın İsveç koşullarına uyduğunu belirtir.⁵¹ Şerif Paşa'nın evini ziyaret eden bir gazeteci, Emine Hanım'ın kendilerini başı açık karşıladığını yazar.⁵² Çocuklarının eğitimine önem veren Emine Hanım, bu yıllarda zamanının büyük bir kısmını evinde okuma ile geçirir. Özellikle İsveçli yazarlardan Fredrika Bremer ve Prof. Ann-Margret Holmgren gibi kadın hakları savunucularının etkisinde kalır. Fredrika Bremer'in *Hertha* adlı romanı Emine Hanım'ın en sevdiği yapıtlardan birisidir. İsveç ve Osmanlı kadınları arasında bir karşılaştırma yapan Emine Hanım, İsveççe öğretmenine: "*Türkiye'de biz sizden 50 yıl gerideyiz*" tespitinde bulunur. Daha sonra insanlığın gelişmesinde kadının rolü konusunda şu belirlemede bulunur: "*İsveç yeryüzünde en gelişmiş ülke olmalı, o zaman kapalı yaşamdan kurtulmak ve erkeklere ellerimizi uzatarak, beraberce insanlığın soylu amaçları için mücadele etme arzusu bizde daha da artmaktadır*".⁵³ Kendisine İsveççe öğretmenliği yapan Fanny Petersson, Emine Hanım'ın düzenli olmayı çok sevdiğini ve İsveç'ten ayrılacağı sırada bile, İsveççe eğitimini ihmal etme-

49 Varia, No:4, 1899.

50 *Konungen 50'års dags firande*, Dagens Nyheter 17.6.1908.

51 *Hos General Cherif Pascha*, Stockholms Dagblad 23.5.1908.

52 *Från Stockholms Corps Diplomatique*, Dagens Nyheter 31.5.1908.

53 Fanny Pettersson, *Prinssessan Emine*, Svenska Dagbladet 31.5.1908.

diğini belirtir.

Şerif Paşa'ya ağır eleştiriler ve saldırılarda bulunan Rıza Nur bile Emine Hanım'dan övgüyle söz eder: “*Haremi zeki, malamatlı bir hanımdı. Hatta evelce lakırdı arasında politika ile Şerif uğraşacağına, haremi uğraşsa daha iyi olur derdim*”.⁵⁴ Tarık Zafer Tunaya, Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yurtdışında muhalefet yürüttüğü sırada, ülke içindeki taraftarları ve elemanları arasında Emine Hanım'ın olduğunu belirtir.⁵⁵ Bu nedenle Emine Hanım 1910 yılında gıyabında yargılanır, bir İsveç raporuna göre kendisine 5 yıllık bir sürgün cezası verilir.⁵⁶ 1914 yılında Paris'te Şerif Paşa'ya karşı düzenlenen suikast sırasında, evde bulunan Emine Hanım katilin saldırılarına hedef olur. Katili yumruklamaya çalışan Emine Hanım, saldırılar karşısında yere düşer. Kendisine ölü süsü vererek yere yığılmış, daha sonraları yerinden fırlayarak, gidip polise telefon açmıştır. Emine Hanım'ın bu hareketi *New York Times* gazetesinde “*Eşin soğukkanlılığı*” (Wife's presence of mind) biçiminde haber olarak verilir.⁵⁷

İstiklal gazetesinde yer alan bir habere göre, 1919 yılında İstanbul'da kurulan *Kürt Kadınları Teali Cemiyeti*, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın eşine bir telgraf çekerek çalışmalarını kutlamış, Cemiyetin başkanlığına ilişkin öneriyi de Emine Hanım kabul etmiştir.⁵⁸ Emine Hanım'ın bu öneriyi kabul etmesi, bir noktada Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin başkanlığını 1919 yılında Emine Hanım'ın üstlendiğini ortaya koyuyor. Bu haberde Şerif Paşa'nın eşinin adı, yanlışlıkla “*Leyla Hanım*” diye geçmektedir. Mustafa Yamulki'nin kızı Encüm Yamulki'nin bu dernek saflarında aktif olduğunu görüyoruz. Daha önceleri değindiğimiz gibi, Mustafa Yamulki, Şerif Paşa'nın teyzesi ile evlidir. Kürt

54 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım I*, İstanbul, 1991, s.338.

55 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s.225.

56 Riksarkivet. 16.11.190 tarihli Konstantinopel'den gönderilen elçilik raporu. UD:s Arkiv, 1902'års dossiersystem, Turkiet: vol.999.

57 *Turk Slain in Paris as he tries murder*, New York Times 15.1.1914.

58 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara, 1993, s.373.

Kadınları Teali Cemiyeti'ne ilişkin olarak son yıllarda yeni yeni bilgilerin ortaya çıktığına tanık olmaktayız. Babanza-delı kadınların bu tür çalışmaları daha sonra Irak'ta devam edecektir. Özellikle Mustafa Yamulki'nin oğlu Abdülaziz Yamulki'nin eşi Güzide Hanım ve Mustafa Yamulki'nin diğ-er kızı Zehra Hanım Irak'taki bu çalışmalara etkin biçim-de katılırlar ve öğretmen olarak çalışırlar.⁵⁹

Yukarıda değindiğimiz gibi Emine Hanım, Mısır Valisi meşhur Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur, bu ne-denle kendisine Prenses Emine adı verilir. Zenginliği ile ta-nınan Emine Hanım'ın Mısır'da büyük toprakları olduğu söylenir. Özellikle Mısır'da Memlukların sonunu getiren Mehmed Ali Paşa ailesi, Memlukların Nil boylarındaki tüm verimli topraklarını ele geçirip, kendi aralarında paylaşırlar. Emine Hanım da bu nimetten yararlanır. Şerif Paşa ko-nusunda kaleme alınan kaynaklarda; “*zengin bir kadınla evli*” belirlemesi sık sık tekrarlanır. 1868 yılında Kahire'de doğan ve İstanbul'da büyüyen Emine Hanım, Sinan Kune-ralp'e göre 1926 yılında vefat eder.

Abdülhamit'in İsveç'teki yeminli düşmanlarından Gustaf Noring ve Şerif Paşa

Şerif Paşa'nın İsveç'in başkenti Stockholm'de bulundu-đu yıllarda, ülke ülke dolaşarak Avrupa'da Abdülhamit yö-netimine karşı yayın yoluyla büyük bir savaş ilan eden Gustaf Noring ve Şerif Paşa'nın maceraları ve yaşamları a-rasında yakın benzerlikler vardır.⁶⁰ Gustaf Noring'in bu antiAbdülhamit savaşı, çağımızın başında kendisine büyük bir şöhret kazandırır.⁶¹

Gustaf Noring veya Ali Nuri diye anılan bu İsveçlinin

59 Kemal Mezher Ahmed, *Çend Rûpel Ji Dîroka Gelê Kurd*, Stockholm, 1991, s.216-222.

60 Gunnar Jarring, *Gustaf Noring–Alias Ali Nouri–Och hans Turkiska Karl XI–I–Forskningar*, Karolinska Förbundets Årsbok 1976, s.718.

61 Gunnar Jarring, *Ali Nouri Alias Gustaf Noring, en Viking i Frack*, Studie Kamraten, 3/1982, s.911.

Abdülhamit karşıtı mücadelesi, o yıllarda İsveç'te görev yapan Şerif Paşa tarafından muhakkak bilinmiş olmalıdır. Buna karşılık Gustaf Noring, Stockholm'de Şerif Paşa adında bir Osmanlı elçisinin görev yaptığından haberdardır. Bu gerçeği Noring'in 1903 yılında Stockholm'de yayımlanan *Karikatürlerle Abdülhamit* adlı kitabında yer alan bir şiirden öğrenmekteyiz.

Abdülhamit'in hakimiyetini karikatürler vasıtasıyla eleştiren Gustaf Noring'in bu kitabında değişik birçok karikatür ve bu karikatürlere açıklık getiren bazı metinler ve şiirler bulunmaktadır. Kitapta yer alan *Abdülhamit'in Şikayenamesi* adlı şiirde Abdülhamit'in kendisine yönelik muhalefet ve saldırılar yüzünden kaçacak bir köşebucak aradığı ve etrafının sarıldığı görülmektedir. Bu şiirde Abdülhamit'i konuşturan Gustaf Noring, Abdülhamit ile açıkça alay etmektedir. Şiirin bir kesitinde Abdülhamit bu baskılara karşı olan direncini yitirir. Artık hayaller peşindedir. İsveç'te bulunan Şerif Paşa ve Emine Hanım'ı anımsar, onların yanına gitmek ister. İskandinavya'nın kuzeyindeki karlı dağlarında bolluk içinde yüzen ve rahat bir yaşam sürdüren Şerif Paşa'ya bir an önce ulaşmak için acele eder. Ama Gustaf Noring'e göre, hülyalar peşinde olan Abdülhamit'in sonu yaklaşmaktadır. Kısacası, Gustaf Noring bu şiirinde iğneleyici ve ironik bir biçimde Abdülhamit'in tüm gücünü yitirdiğini dile getirmek ister.⁶² Gustaf Noring, Stockholm'de bulunan Şerif Paşa'nın, Abdülhamit yönetiminin ateşli bir savunucusu olmadığını bilmiş olmalıdır ki, Şerif Paşa'yı Fransa'daki Osmanlı Elçisi Münir Bey gibi ağır eleştiri ve saldırıların hedefi haline getirmez.

Gustaf Noring kimdir? Erken bir yaşta diplomatik çevrelerle ilişkiler geliştiren Gustaf Noring, 1861 yılında İsveç'in Malmö kentinde dünyaya gelir. Daha gençlik yıllarında *Doğu Sorunu Üzerine Bazı Düşünceler* adlı bir kitapçık kaleme alır. 1879 yılında Türkiye'ye giderek, orada İslam dinine ge-

62 Ali Nouri, *Abdul-Hamid i Karikatyr*, Stockholm, 1903.

çer ve Ali Nuri adını alır. Daha sonraları Türkiye’de yapılan soyadı yasasına göre Dilmaç yeni soyadını alan Gustaf Noring, Hayriye Hanım adında Tunuslu bir Prenses ile evlenir. Bir ara Osmanlı İmparatorluğu’nun Rotterdam konsoloslüğunda çalışan Gustaf Noring yurtdışında bulunan İttihat ve Terakki temsilcileriyle tanışır ve Abdülhamit’e karşı politik bir mücadele vermeye başlar. Türkiye’nin Fransız elçisi Münir Bey, Gustaf Noring’in bu çalışmalarından haberdar olur ve bunu derhal Abdülhamit’e bildirir. Özellikle Abdülhamit yönetimini alaylı bir biçimde eleştiren *Davul* adlı bir mizah dergisinin Gustaf Noring tarafından çıkartıldığı öne sürülür.⁶³ 1901 yılında gıyabında yargılanan Gustaf Noring’e 101 yıl ceza verilir, bu cezası daha sonra yaşam boyu hapse çevrilir. Abdülhamit’in düşürülmesinden sonra Türkiye’ye yerleşen Gustaf Noring, yaşamının sonuna kadar burada kalır ve 1937 yılında vefat eder.

Kitaplar çıkararak, değişik gazete ve dergilerde Abdülhamit yönetimini eleştiren, protesto eden, yazılar yazarak değişik kesimlerle direkt görüşüp toplantılar düzenleyen Gustaf Noring’in Abdülhamit karşıtı bu kampanyasına, karısı Hayriye Hanım da aktif olarak katılır. Hayriye Hanım 1903 yılında Stockholm’de “*Türk Kadınlarının Sosyal Konumu ve Haremdeki Yaşamı*” konulu bir toplantıya konuşmacı olarak katılır. Aynı toplantıya İstanbul gazetesinin eski redaktörlerinden Ermeni kökenli Pierre Anmeghian da katılır. Daha önceleri gazetelerde ilanı çıkan bu toplantının İsveç–Osmanlı ilişkilerini zedeleyebileceği düşünülerek bazı polisiye önlemler alınır.⁶⁴ 14 Şubat 1903 tarihli gazetele- re baktığımızda sözü edilen toplantının kitleye açık bir biçimde yapıldığını görüyoruz.⁶⁵

Gustaf Noring ve karısı Hayriye Hanım’ın bu yıllarda

63 age, s.9–13 (İstanbul’daki bir mahkemenin Gustaf Noring hakkında verdiği kararın tam metni).

64 Gunnar Jarring, *Bibliofilen Ali Nouris tankar på upprättandet av ett turkiskt nationalbibliotek*, Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul. Meddelanden 7/1981, s.26–40.

65 *En turkisk prinsessa på föreläsningsturne*, Aftonbladet 14.3.1903

Abdülhamit'e karşı İsveç'te başlattıkları bu kampanyanın, o yıllarda Stockholm'de Osmanlı Elçisi olan Şerif Paşa'yı güç durumda bıraktığını kestirebiliriz. Gustaf Noring ve Hayriye Hanım'ın öncülük ettiği bu anti-Abdülhamit etkinliklerin Şerif Paşa üzerinde muhakkak etkili olduğunu, Avrupa'da özellikle İsveç'te Abdülhamit'e yönelik olarak artan bu muhalefetin Şerif Paşa'yı elçi olarak değilse bile, kişi olarak daha fazla düşündürdüğünü söyleyebiliriz.

Diğer yandan Gustaf Noring ve Şerif Paşa'nın yaşamları arasındaki rastlantısal bazı benzerlikler ve paralellikler ilginç bir görünüm sergiler. Şerif Paşa'nın daha sonraki yıllarda Paris'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı başlayacak olan mücadelesini, Gustaf Noring'in bu anti-Abdülhamit mücadelesiyle karşılaştırdığımızda, bu benzer kişilikler üzerine söylenebilecek ortak hayli birçok şeyler bulunduğunu görüyoruz. Her şeyden önce ikisi de birer Prenses ile evlidirler. Her ikisinin de hanımları kadın sorunları konusunda aktif mücadele yürütürler. Her iki prenses birer Afrika ülkesinden gelmektedir. İki ailenin de üçer kız çocuğu bulunmaktadır (Şerif Paşa'nın bir çocuğu daha sonra vefat eder). Bu benzerlik sonucunda duraksayan bazı çevreler zaman zaman yanlışlıkla Gustaf Noring'in eşini, Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım'ın kız kardeşi olarak da tanıtır- lar.⁶⁶ Kaynakların büyük bir kesimi Hayriye Hanım'ın Tunuslu olduğunu belirtirler.⁶⁷

Bu aile benzerlikleri dışında, Şerif Paşa ve Gustaf Noring'in mücadele anlayışları, alanları ve biçimleri de birbirine çok yakındır. Gustaf Noring Abdülhamit yönetimine karşı savaşır, Şerif Paşa hem Abdülhamit, hem de Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki iktidarına karşı cephe alır, yani her ikisi de baskı sistemlerine karşı çıkmaktadırlar. Hem Şerif Paşa, hem de Gustaf Noring kişisel çalışmayı önplana çıkarırlar, tek amaçları ölüm pahasına da olsa, direnmektir. Mücadele bi-

66 *Ali Nouri Bey En Svenskfödd Ungturk*, Hvar 8 Dag, No:1,1901.

67 *Ali Nouri Bey, Varia*, No:5,1902.

çimleri aynıdır. İkisi de yayın etkinliklerine büyük önem verirler. Hem Şerif Paşa'ya, hem de Gustaf Noring'e Osmanlı Devleti tarafından en ağır cezalar verilir. Birisi idam cezası, diğeri de yaşam boyu hapis cezasına çarptırılır. Bu her iki şahsiyetin yaşamları arasında benzerlik oluşturmaya tek nokta ise; Gustaf Noring'in, Abdülhamit'in düşürülmesinden sonra Türkiye'ye gidip oraya yerleşmesi, Şerif Paşa'nın ise uzun yıllar yurtdışında kalarak, savaşa devam kararını almış olması ve yaşamı boyunca sürgünde kalmasıdır.

Şerif Paşa'dan daha önceleri mücadele bayrağını açan Gustaf Noring'in bu çıkışı ve mücadelecî yönü Şerif Paşa'yı zamanla çok etkilemiş olmalıdır. Şerif Paşa daha sonra Paris'e yerleştğinde belki de bu ilginç Vikingi kendisine örnek alacaktır.

Gustaf Noring gibi değişik bir kişiliğe sahip, başka bir İsveçli de, ünlü bir ressam olan İvan Agueli'dir (1869–1917). Uzun yıllar Mısır'da kalan sanatçı, burada bulunduğu sırada İslam kültürünün etkisinde kalarak, bu kültürü incelemeye başlar. Daha sonra Paris'e gelen İvan Agueli, Doğu Dilleri'ni öğrenir. Birçok dil bilen sanatçı, bu alanda bir dahi haline gelir, değişik ülkeleri gezerek İslam kültürünün Avrupa'da tanıtılmasına öncülük eder. Bu amaçla bir Fransız–İslam Cemiyeti'nin kuruluş planlarıyla uğraşır.

1911 yılında İsveç'e dönen İvan Agueli, Şerif Paşa'ya gönderdiği üç mektupta bu konudaki düşüncelerini kendisine sunar. Birinci mektupta Avrupa'da yapılması gereken çalışmaların bir dökümü yapılır, konunun önemi dile getirilir. İkinci mektubunda sözü edilen Fransız–İslam Cemiyeti'nin rolü üzerinde durulmaktadır. İvan Agueli'nin Şerif Paşa'ya gönderdiği üçüncü mektupta asıl amacının ne olduğunu daha iyi anlıyoruz. İvan Agueli, sözü edilen cemiyetin bir yayın organı çıkartabilmesi için Şerif Paşa'dan maddi yardım isteminde bulunmaktadır. Yardımın gerçekleşmesi halinde, olayın gizli kalması için büyük bir dikkat göstereceğini belirten sanatçı, ayrıca yanıtın hayır olması halinde,

Paris'te güçlü ve zengin bir başka Müslümanın olup olmadığını Şerif Paşa'dan sormaktadır.⁶⁸ Şerif Paşa'nın bu mektuplara ne tür bir yanıt verdiğini bilemiyoruz. Ama İvan Agueli'nin Şerif Paşa'ya gönderdiği bu üç mektuptan anlıyoruz ki, İsveçli bu sanatçı Şerif Paşa'nın mal varlığından ve ya karizmasından en azından haberdardır.

Şerif Paşa gibi yaşamının büyük bir kısmını Stockholm, Paris ve Kahire'da geçiren İvan Agueli, hemşerisi Gustaf Noring gibi Orient'in en büyük hayranları arasına katılır. Şerif Paşa ve bu iki İsveçli "*Müslüman*"ın başından geçenleri gözönüne getirdiğimizde, her üçünün de tek başlarına inisiyatif geliştirmede son derece başarılı olduklarını görüyoruz.

68 Axel Gauffin, *Ivan Agueli-Människan, Mystikern, Målaren*, del II, Stockholm, 1941, s.181-186.

ŞERİF PAŞA'NIN PARİS'TEKİ MUHALEFET YILLARI (1909-1914)

Şerif Paşa'nın yaşamında Paris'in önemi büyüktür. Kendisi zaten kaynaklarda hep tipik bir Parisli olarak tanıtılır. Şerif Paşa'nın Fransız dostluğu, daha yıllar önce burada eğitim yaptığı yıllara kadar uzanır. Kendisi hakkında bir rapor hazırlayan İngiliz istihbaratçısı Binbaşı Vivian, Şerif Paşa'nın "*Francophile*" olduğu konusunda şu belirlemede bulunur: "*O'nun İngiliz yanlısı olduğu kesin değildir, bununla beraber o, Fransız yanlısıdır ve her zaman öyle olmuştur. Arkasında kimliği bilinmiyen birilerinin olduğu tahmin edilmektedir*".¹

Şerif Paşa'nın yaşamında en fırtınalı ve kavgalı dönem, hiç kuşkusuz 1909-1914 yılları arasında yurtdışında, özellikle Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı mücadele ettiği yıllardır. Bu durum, Şerif Paşa'nın ülke içinde etkili olmadığı anlamına gelmez. Mücadelesini ilerde göreceğimiz gibi, değişik kanallar vasıtasıyla yurtiçine de kaydırır, ayrıca bu muhalefetini Birinci Dünya Savaşı yıllarında Monte Carlo'da sürdürür. Şerif Paşa'nın bu yılları üzerine bir inceleme kaleme alan Taner Timur, Şerif Paşa'yı; "*Gerçekten aslında yakın tarihimizin en yetenekli şahsiyetlerin-*

1 Major Vivian, *Cherif Pasha*, 19.4.1920, India Office Records.

den olan ve İttihatçı cuntacılığa karşı son derece cesur bir kavgaya veren” birisi olarak tanımlar.²

Önce halkın nefretinden yararlanan, iktidara geçtiğinde, halka kan kusturan ve halkın karşısında yer alan İttihatçılara karşı büyüyen bu ilk muhalefeti yönlendiren kişilerden birisi Şerif Paşa’dır. Bu muhalefetin gelişebilmesi için maddi ve manevi tüm olanaklarını kullanmaktan çekinmez, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin amansız bir düşmanı olur. Şerif Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1918 yılında kendi kendini feshetmesine kadar açık veya gizli biçimde bu muhalefeti desteklemekten çekinmez. Bu sıralarda Paris’te sürgünde bulunan Yusuf Fehmi adındaki bir aydın, Şerif Paşa’nın kişiliğinden çok etkilenerek, Şerif Paşa hakkında şu belirlemede bulunur: *“Artık Paris’te gerçek ilerici-lerin bayrağını yükselten sadece Fransa’nın dostu bu eski Saint-Cyr’li –Fransız Harb Okulu Mezunu– kalmıştır”*. Babası Kürt, annesi Rum olan Yusuf Fehmi hakkında bir inceleme kaleme alan Taner Timur, bu şahsiyetin yaşamı ve macerası konusunda daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.³ İlginç bir yaşamı olan ve bu arada karşıcasus olarak çalışmış olan Yusuf Fehmi, bir kitabında kendisinin Rum olduğunu ileri süren Ahmed Rıza Bey’e şu yanıtı verir: *“Rıza ve okurlarına temin ederim ki ben Rumca tek bir kelime bile bilmeyen bir Osmanlı Kürdünün oğluyum. Bu Kürt, aramızda bazılarının yaptığı gibi, yabancı legasyonlara sığınmak yerine Yıldız’la tek başına sürtüşmeyi göze aldı. Tek bir Ermeni ya da Rumun olmadığı görevlerin üstesinden geldi ve uzun yıllar boyunca yönetimi altında ulemalar oldu. Siz, sekter Rıza, biliniz ki ben işte böyle bir babanın oğluyum. Ama aslında Türkiye’yi sevmek ve Osmanlı olmak için sünnet olduğunu belirtir bir belge mi ibraz etmek gerekiyor?”*⁴

Daha önceki bir bölümde Şerif Paşa’nın Stockholm’deki

2 Taner Timur, *Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi*, Tarih ve Toplum, Aralık/1989

3 Taner Timur, *Yusuf Fehmi: Pozitivist, İslamcı ve “Karşı-Casus”*, Toplumsal Tarih, Mayıs/1994.

4 Yusuf Fehmi, *Paris’te Türkler*, Broy Yayınları, basım tarihi belli değil, s.43.

elçilik görevinden kendi isteğiyle ayrıldığını belirtmiştik. Her ne kadar bu görevden kendi isteğiyle istifa ederse de, Şerif Paşa'nın daha sonra yayımlanan anılarını okuduğumuzda, bu görevi bırakmasının perde arkasındaki asıl neden, Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerini haber alan Abdülhamit yönetiminin O'nu bu görevinden geri çekmesi planıdır. Anlaşılan Şerif Paşa bu dayatmalara karşı çıkarak görevinden istifa etmiştir: *"Avrupa'da bilhassa Paris'te inkılapçı iki parti vardı. Sabahattin Beyefendinin partisi ve Terakki-İttihat gayretkeşleri... Biz bu iki mücahid partinin her ikisine de gücümüz ölçüsünde yardımı, manen, maddeten iştiraki fazilet bildik. Vatandan ayrı düşmüş gençlerimizi Abdülhamit'in gazabına rağmen, memuriyetimizi kaybetme tehlikeleri, yüksek kovulma ihtimalleri içinde pervasızca koruduk. Jön Türklerle münasebetim Yıldız'ca haber alındı, memuriyetimi terk ederek hemen İstanbul'a dönmem emrolundu. Abdülhamit'in tüm bütün bu engelleri beni hürriyetçi düşüncelerimden zerre kadar vaz geçiremedi. Nitekim şimdiki bu lanetli idare de bütün bu eski tedbirlere, eskiden olduğu gibi müracaat etti".*⁵ Bu açıklamalardan Şerif Paşa'nın Abdülhamit yönetimi konusundaki net görüşlerini öğrenmiş oluyoruz.

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Paris'te bulunan Şerif Paşa, İttihat ve Terakki ile olan ilişkilerini daha da geliştirir. Rıza Bey ile görüşen Şerif Paşa, Almanya'dan maddi destek sağlamanın yollarını arar. Paris'teki Almanya elçisiyle görüşürler.⁶ Meşrutiyet'in ilanı, Şerif Paşa'yı önemli ölçüde etkiler.

Stockholm'den Paris'e taşınan Şerif Paşa, 1908 yılında iktidara geçen İttihat ve Terakki taraftarı olarak görülür. Pangaltı İttihat ve Terakki Şubesi Reisliği görevine getirilir. Daha sonraları İttihat ve Terakkiciler ile anlaşamayan Şerif Paşa, 1909 yılında bu görevinden istifa ederek Paris'e yerleşir. Artık Şerif Paşa'yı zor günler beklemektedir. Şerif

5 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, s.25.

6 Şükrü Hanioglu, *Dokor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s.237-240.

Paşa'nın istifa gerekçeleri konusunda değişik bazı görüşler öne sürülür. Bir görüşe göre, kendisine Londra veya Paris Elçilik görevleri verilmediği için İttihatçılarla arası açılır, bir iddiaya göre de Ahmed Rıza Bey kendisini öldürtmek ister.⁷ Ama Şerif Paşa'nın vermiş olduğu istifa dilekçesinde yer alan görüşleri incelediğimizde, ayrılık gerekçesinin siyasi olduğunu görmekteyiz. Şerif Paşa biraz uzun olan bu dilekçesinin bir kesitinde İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in temel ilkelerini çiğnediğini ve cemiyetin “*tehlikeli bir vadiye saplandığını*” söyler.⁸

En önemlisi de ordunun siyasete karışmasının son derece tehlikeli olabileceğini belirten Şerif Paşa, bu konuyu istifa gerekçeleri arasında sıralar: “*Gerçi ordunun hüriyetin istihsalı işinde başlangıçta sarfettiği vatanperverane mesainin inkarı kabul değildir. Ancak Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra askerin birliğine pek elim, feci bir darbe vuracağı şüpheden uzak ve bütün umumi kuvvetleriyle Meşrutiyet idaresinin gözcüsü olmak lazım gelen ordunun siyasi meselelerle uğraşması yüzünden zuhuru muhtemel değil mutlak olan görüş ve düşünce ihtilafı sebebiyle ne gibi vahim neticeler tevellüd edeceği ispattan azadedir*”.⁹ Şerif Paşa'nın ordu ve siyaset konusundaki bu görüşleri, dönemin siyasi gelişmelerini incelediğimizde büyük bir önem kazanmaktadır. Şerif Paşa, bu konunun peşini bırakmaz, ordunun kışallara çekilmesi görüşünde ısrar eder. Daha sonra kaleme aldığı anılarında tekrar bu konuya döner: “*...Askeri itaatı ta temelinden tahrip eden bu hastalık, siyaset salgını, bir ke-re orduya girdi mi, bu afetin pençesinden kurtulmak bir hayli zordur*”.¹⁰

Şerif Paşa daha 1908 yılında Pangaltı şubesi başkanlığına seçildiği sırada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sunduğu öneri paketinde önemli belirlemeler yer almaktadır. Daha

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Tarihi I*, s.220.

8 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Anıları*, s.15.

9 age, s.26.

10 age, s.43

sonraki gelişmeler Şerif Paşa'nın bu konuda ne kadar haklı olduğunu açık bir biçimde ortaya sermektedir:

Askerlerin siyasetle uğraşmaması

Cemiyetin artık gizli çalışmalardan çıkarak, vatan çıkarları için çalışması

Seçimler yapıldıktan sonra, Cemiyetin Meclisi Mebusan'da yalnız bir siyasi parti olarak kalması

Cemiyetin hükümet işlerine gayri meşru bir surette karışmaktan vazgeçmesi

Memlekette bulunan muhtelif halk kitlelerinin hukukunun korunması

Seçimlerin her türlü baskıdan uzak ve serbest olarak yapılması

Asker ve subayların Cemiyetten çıkarılması ve istifa etmemiş veya emekli olmamış subayların Cemiyetlere alınmaması

*Osmanlı ordusunun hiçbir partinin hizmetçisi olmayıp, vatandaşın müdafaa vasıtası olduğundan, cemiyetlerle ilgilenmemesine dikkat ve itina gösterilmesi.*¹¹

İttihatçılarla anlaşamayarak Paris'e yerleşen Şerif Paşa ilk olarak muhalif güçleri bir araya getirecek bir parti kurma hazırlıklarına girişir. 1909 yılında *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası* adında bir parti kuran Şerif Paşa, yurtdışında gelişen İttihat ve Terakki karşıtı güçlerin sözcüsü olmaya başlar. Partinin kurucu ve yöneticileri arasında şu şahsiyetler bulunmaktadır: Şerif Paşa, Ali Kemal, Mevlanzade Rifat, Pertev Tevfik, Refik Nevzat, Albert Fru, Kemal Avni Bey... Fırka yurtiçinde de mücadelesini sürdürür, bu amaçla Cemiyet-i Hafiye (Gizli Dernek) adıyla bir örgütün kurulduğu ve yurtiçindeki bu muhalefetin Rıza Nur tarafından yürütüldüğü öne sürülür. Rıza Nur bu nedenle 1910 yılında tutuklanır.¹²

1913 yılına kadar varlığını sürdürebilmiş olan parti, da-

11 Mehmed Selhaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, s.130.

12 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s.219-225.

ha sonra Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılır. Şerif Paşa yurtdışındaki bu yeni oluşuma da öncülük eder ve başkan olarak seçilir. Bu oluşumun başlıca yöneticileri şunlardır: Şerif Paşa, Miralay Sadık Bey, Gümülcineli İsmail Bey.¹³ İlk kez 1911 yılında İstanbul'da kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, özellikle 1913 yılında Mahmut Şefket Paşa'nın öldürülmesinden sorumlu tutulur. İlk sıralarda Şerif Paşa yurtiçinde kurulan bu muhalif örgüt içinde yer almasa da girebileceğini söylemiştir.¹⁴ Paris'e giderek, Şerif Paşa'nın sekreteri olan Pertev Tevfik, Şerif Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ilişkilerin sürdürülmesinde aktif görev alır.¹⁵

Fırka, sonunda kadrolarına yönelik baskılar karşısında örgütlenme çalışmalarını yurtdışında sürdürmek zorunda kalır. Yurtdışına çıkan kadrolar, Paris'teki muhalif çevrelerle bir araya gelirler. Bu yeni örgütlenmenin başkanlığına Şerif Paşa getirilir. Şerif Paşa'nın daha önceleri yayımladığı *Meşrutiyet* gazetesi artık Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yayın organı olarak çıkmaya başlar. Fırka, yurtdışında çalışmasını sürdürür. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, mütareke döneminde, 1919 yılında İstanbul'da yeniden kurulur. Yeni kurulan Fırka'nın kadroları arasında etnik azınlıkların temsilcileri de bulunmaktadır, örneğin ilk kurucuları arasında Kürt liderlerinden Seyit Abdülkadir de vardır.

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın mali kaynaklarının başında yine Şerif Paşa gelmektedir. Şerif Paşa'nın Fırka'ya sağladığı mali yardımların tutarı, o dönemin parasıyla 10 bin lirayı bulmaktadır.¹⁶ Dönemin mali güçlüklerini gözönüne getirdiğimizde, Şerif Paşa'nın bu muhalefet güçlerine sağladığı ekonomik katkının önemi daha da artmaktadır.

Dönemi ele alan kaynaklarda Şerif Paşa'nın bu tutumu örnek bir davranış olarak sürekli övgü konusu haline gelir.

13 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s.263–285.

14 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1990, s.45.

15 age, s.83.

16 age, s.177.

Şerif Paşa, Paris, Cenevre, Kahire gibi yörelere giden muhalif kesimlerin “*dert babası*” olur. Sadece bu muhalefet döneminde değil, daha önceki yıllarda da muhalif kesimleri destekler. Bunların başında Âbdülhamit yönetimine karşı mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti gelmektedir. İshak Sükuti, Ahmet Rıza ve Rıza Nur gibi dönemin bazı şahsiyetleri bu konuda değişik bilgiler ve rakamlar sunmaktadır.

Kaynaklardan izlediğimiz kadarıyla, Şerif Paşa 1899 yılından başlayarak 1920 yıllarına kadar, yaklaşık olarak tam 20 yıl gericiliğin, baskı ve terörün karşısında yer alır, maddi ve manevi olarak tüm mücadeleciler kesimleri destekler. Şerif Paşa, diğer bazı örgüt ve partilerin desteğini de alarak, daha geniş bir muhalefetin yaratılmasından yanadır. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Paris şubesi, Şerif Paşa ile sürekli ilişki halindedir. Osmanlı Sosyalist Fırkası, Şerif Paşa ile birlikte, Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın kurucuları arasında yer alırlar. Sosyalist Fırka’nın Paris’te kalan kurucusu Dr. Refik Nevzat ve Şerif Paşa arasında yakın politik ilişkiler kurulur.¹⁷ Şerif Paşa’nın, tüm muhalif güçleri desteklediğine dair Abidin Nesimi şu açıklamada bulunur: “*Hilmi’nin Osmanlı Sosyalist Partisi’ni kurmasında iki kişinin etkisi olmuştur. Biri Kürt Şerif Paşa, diğeri de Yahudi Vitali Efendi’dir. Kürt Şerif Paşa’nın İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı olan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Almanlarla değil, İngilizlerle yakınlık kurmasını öneren bütün yayınları ve kuruluşları beslediği kesindir. Sosyalist Hilmi’nin Partisi de, yayınları da bu doğrultuda olduğu için bunları da Şerif Paşa’nın beslemiş olması gerekir. Nitekim bu partinin kurucularından Pertev Tüfrik, Şerif Paşa’nın özel sekreteri idi. Yine bu partinin kurucularından Ali Namık da Şerif Paşa’nın güvenilir kişilerindendi*”.¹⁸

Şerif Paşa’nın desteklediği diğer bir örgüt de, 1908 yılın-

17 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler I*, s.253.

18 İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s.157-158.

da kurulan Osmanlı Ahrar Fırkası'dır. Artan baskılar nedeniyle Mısır'a gitmek zorunda kalan Fırka'nın başkanı Nurettin Feruh Bey, Şerif Paşa'nın kendisine sağladığı bin franklık aylık yardımı ile geçinir.¹⁹ İttihatçılara karşı muhalefet yürüten ilk örgütlerden birisi olan Osmanlı Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin Bey'in düşüncelerinden çok etkilenir. Etnik azınlıkların temsilcilerini de içinde barındıran Fırka, özellikle Prens Sabahattin'in Ademi Merkeziyetçi düşüncelerinden esinlenerek, ülkede etnik bir eşitliğin yaratılması için çalışır. Bu konu, Türkçülüğü kendisine bayrak edinen İttihatçıların öfkesini daha da arttırır.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Şerif Paşa daha ilk yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonraları Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası gibi muhalefet cephesinde yer alan irili ufaklı bir dizi örgütü maddi olarak desteklemiştir. İttihat ve Terakki iktidarına karşı ilk muhalif örgütü Islahatı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nı kuran Şerif Paşa, daha sonra bu mücadelesini Hürriyet ve İtilâf Fırkası kanalıyla sürdürür. İlerde Kürdistan Teali Cemiyeti saflarında da göreceğimiz Şerif Paşa, böylece üç siyasi örgütün ileri gelenleri arasında yer alır. Şerif Paşa'nın bu mücadelecilik tutumu, ilerde de göreceğimiz gibi kendisine yeni düşmanlar kazandırır. Şerif Paşa, İttihat ve Terakki'nin 1909-1918 yılları arasındaki despotizmine muhalefet eden en önemli güçlerden birisidir. Eğer sadece yurtdışındaki muhalefeti gözönünde bulundurursak, diyebiliriz ki Şerif Paşa ve çevresi bu alanda tek güçtür.

Böylece Şerif Paşa, muhalefet geleneklerinin Türkiye'de yaşatılmasına büyük önem vermiş, iktidarı denetleyebilecek yeni bazı siyasal kurumların ortaya çıkışında büyük bir rol oynamıştır. Tüm bunlara rağmen maalesef Şerif Paşa, Türk kaynaklarında hep "*Türklüğe karşı çalışmış*" birisi olarak yer alacak ve okuyucuya öyle yanlış bir biçimde tanı-

19 Mevlanzade Rifat'ın Anıları, İstanbul, 1992, s.60.

Meşrutiyet Gazetesi'nin yarattığı yankı

Şerif Paşa'nın Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın örgütleme çalışmaları dışında, diğer önemli bir başarısı da altı yıl boyunca Paris'te çıkarmış olduğu *Meşrutiyet* (Mecheroutiette) adlı gazetedir.

Şerif Paşa'nın büyük katkılarıyla Paris'te Fransızca ve Osmanlıca olarak yayımlanan Meşrutiyet Gazetesi'nin ilk sayısı Ekim-1909 yılında, son sayısı da Mayıs-1914 yılında çıkar. 1909-1914 yılları arasında toplam olarak 54 sayısı yayımlanan Meşrutiyet düzenli olarak zamanında çıkmıştır. İttihat ve Terakki iktidarına karşı yürütülen muhalefet kapsamında önemli bir rol oynayan Meşrutiyet, Fransız hükümetinin İttihatçılara büyük krediler vermesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle yayınına son verir. Normal olarak 64 sayfa halinde çıkan gazete, son sayısında sayfa adedini iki katına çıkartmıştır.

Toplam 54 sayı olarak yayımlanan Meşrutiyet gazetesinin Uppsala'daki Carolina Rediviva ve Stockholm'deki Kungliga Biblioteket adlı devlet kütüphanelerinde bulunan bazı sayılarını incelediğimizde, “Şerif” imzalı başyazılar dışında, imzalı başka yazılar pek azdır.²¹ Gazetede daha ziyade haber, yorum ve okuyucu mektupları ağırlıktadır.

Gazeteden ziyade bir dergi biçiminde çıkan Meşrutiyet gazetesinin arka kapağında parti programının Fransızca metni (Le programme politique du Parti Radical Ottoman) yer almaktadır. Bu programın Fransızcası, gazetenin birçok sayısının arka kapağında birkaç kez yayımlanır. Gazetenin 47. sayısından itibaren başlığı altında “*Organe du*

20 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Şerif Paşa madde- si: s.369.

21 Şerif Paşa tarafından Paris'te çıkarılan Meşrutiyet gazetesinin tüm sayılarını İsveç'te bulamadık. İsveç Kraliyet Kütüphanesi'nde 11, 13, 15, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 28, 33, 34, 35 sayıları ve Uppsala Üniversite Kütüphanesi'nde 36-54. sayılarından oluşan 19 sayısı bulunmaktadır.

Parti Ottoman l'Entente Liberale" ibaresi yer almaktadır. Böylece Meşrutiyet, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yayın organı olarak çıkmaya başlar. Aynı sayıda *La Revue de l'Orient* adlı bir derginin çıkacağı haberi yer almaktadır. Gazetenin ön kapağında sürekli sorumlu müdürün Şerif Paşa olduğu ibaresi, Şerif Paşa'nın ünvanlarıyla birlikte tekrarlanmaktadır.

Aylık olarak çıkan Meşrutiyet gazetesinin amacı, ön kapağında özlü bir biçimde dile getirilir. Gazetenin amacı; etnik ve dinsel kökenine bakmaksızın sadece tüm Osmanlıların siyasi, ekonomik ve eşitlik haklarının korunması olduğu biçiminde formüle edilmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki İdaresi'nin yapmış olduğu yolsuzluklar, haksızlıklar, işkence ve adaletsizliklere büyük yer veren gazete, bazı Batı değerlerinin ateşli savunuculuğunu yapar. Basın, eleştiri ve düşünce özgürlüğünün önemi gazetede sürekli vurgulanmakta, işkence ve etnik baskılara karşı çıkılmaktadır.

Meşrutiyet gazetesinde, ülkede yaşayan etnik unsurlara yönelik ırkçı baskılar ve özellikle de İttihatçıların Türkçü ve Turancı zihniyetleri sürekli mahkum edilmektedir. Bu konuda gazetede değişik yazılar kaleme alınır. Gazetede direk Kürtler üzerine kaleme alınan yazılar dışında, Kürtlere zaman zaman göndermelerde bulunan değişik yazılar da bulunmaktadır.²² Gazetenin 11/1910 tarihli sayısında Şerif Paşa tarafından kaleme alınan *Irkların Eşitliği* adlı uzun bir yazı yer almaktadır. Ülkede yaşayan tüm etnik kesimlerin birer birer sıralandığı bu yazıda, Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslu yapısı analiz edilmektedir.

22 Osmanlı sınırları içinde yaşayan etnik kesimlerin sorunları zaman zaman Meşrutiyet gazetesine yansır, örneğin Kürtlerden söz eden başlıca makaleler:

L'egalite des rases, 11/1910.

La Question des Reformes, 40/1913.

La Nationalites Muslumanes en Turquie, 47/1913.

Le Soulevement des Kurdes et ses causes, 54/1914.

Kurdes et Armeniens, 49/1913,

Kurdes et Armeniens, 50/1914.

Lettre de Province, 52/1914.

Gazetenin 40/1913 sayısında yayımlanan *Reformlar Sorunu* adlı yazıda ülkede yaşayan ulusların geleceği konusu ele alınmaktadır. Bu arada Kürtlerin sorunlarına değinilen bu yazıda, Kürtler hakkında yaratılan kötü imajın Türkler tarafından bilinçli olarak ortaya atıldığı belirtiliyor. Şövalye karakterli olan Kürtlere yönelik baskıların, Turancı bir zihniyete sığınan İttihat ve Terakki idaresinden kaynaklandığı öne sürülmektedir.

Gazetenin 47/1913 sayısında yayımlanan *Türkiye'deki Müslüman Uluslar* adlı yazıda, İstanbul'daki Kürt Talebe Cemiyeti tarafından çıkartılan *Rojî Kurd* adlı dergi üzerinde durulmaktadır. Bu derginin çıkışı Meşrutiyet tarafından sevinçle karşılanmakta, diğer yandan dergide yayımlanan Dersim mebusu Lütfi Fikri Bey'in Kürtlere ilişkin bazı görüşlerine de yer verilmektedir.

Meşrutiyet gazetesinde özel olarak Kürt-Ermeni dostluğuna ilişkin yayınlara büyük bir önem verilmektedir. Özellikle Avrupa kamuoyuna seslenen Meşrutiyet gazetesinin bu yayın politikasının hedeflediği bazı amaçlar vardır. Birincisi Meşrutiyet bunu yapmakla pro-Ermeni güçleri, çevreleri ve hükümetleri yanına çekebileceğini düşünmektedir. Ermeni ve Kürtler arasında yaratılan düşmanlığı ve soğukluğu, pro-Ermeni bir çizgi izleyerek ortadan kaldırma-ya çaba harcayan gazete, böylece sanık sandalyesine oturtulmak istenen "*Vahşi*" Kürtlerin suçsuzluğunu da ancak böyle kanıtlayabileceği görüşündedir. En önemlisi de, Meşrutiyet gazetesinin Ermenilere yönelik olarak işlenen soykırımın henüz büyük boyutlara ulaşmadığı bu sırada, yörenin demografik dengelerini de gözönüne alarak, bu iki halkın ortak hareket edip, diğer halklarla birlikte bir bütün olarak İttihatçılara karşı mücadele etmesi gerektiğini vurgulamış olmasıdır.

Gazetenin 49/1913 sayısında çıkan *Kürtler ve Ermeniler* adlı yazı, bu iki halk arasındaki dostluğu ele almakta, Amerika'da ölen bir Kürt gencinin Ermenilerin kendi aralarında topladıkları paralarla nasıl defnedildiği, bu dostluğun

güzel bir örneği olarak sunulmaktadır. Gazetenin 50/1914 tarihli sayısında yine *Kürtler ve Ermeniler* başlıklı diğer bir yazı bulunmaktadır. Kürtler ve Ermeniler arasındaki dostluktan yola çıkarak, bu iki halkın ortak hareket etmesi gerektiği Meşrutiyet gazetesinde sürekli ele alınan önemli bir konudur.

Hem Şerif Paşa, hem de Meşrutiyet gazetesi ülkedeki Türk olmayan ulusların geleceğini bir bütün olarak görmektedir. Gazete, önce İttihat ve Terakki idaresinin ortadan kaldırılması, daha sonra her ulusa kültürel ve idari bir özerklik verilmesiyle sorunun çözüleceği görüşündedir. Gazetenin son sayısında yayımlanan *Kürtlerin İsyanı ve Nedenleri* başlıklı yazıda bu görüşler daha net olarak ele alınmaktadır. 1914 yılında Bitlis yöresinde Mola Selim önderliğinde patlak veren Kürt isyanının etkisiyle kaleme alınan bu yazıda, bir Kürt şeyhinin Kürt sorunu konusunda Babı-ali'den bazı önerilerde bulunduğu belirtiliyor. Gazetede adı verilmeyen bu Kürt şeyhinin önerileri arasında; eğitimin Kürtçe olarak yapılması, tümüyle Kürtlerden oluşan bir yönetimin kurulması ve köken itibarıyla Kürt olan memurların yöreye atanması gibi öneriler bulunuyor. Diğer yandan Rus sınırını korunması için Kürt bölgesinde bir ordu kurulması da bu öneriler arasında yer almaktadır. Bir özerklik statüsünün işaretleri olan bu görüşler, Şerif Paşa'nın Kürtler konusundaki düşünceleriyle tamamen çakışmaktadır. Şerif Paşa'nın 1914 yıllarında savunduğu bu görüşleri, 1918 yılında yani ülkenin tamamen parçalandığı bir sırada daha radikalleşecek, Kürtlerin ayrı bir devlet kurma biçimindeki bağımsızlıkçı ülkülerle beslenecektir.

Meşrutiyet gazetesinde İttihat ve Terakki despotizminin tamamen fanatik ve ırkçı bir karakter kazandığı vurgulanmaktadır. Bu konuda zaman zaman okuyucu mektuplarına yer verilmektedir. Örneğin gazetenin 52/1952 tarihli sayısında, İttihat ve Terakki temsilcilerinin yöre halklarına uyguladıkları baskı ve teröre değinen ve Irak'taki bazı gelişmelere yer veren ilginç bir mektup yer almaktadır. Bağ-

dat'tan gönderilen bu mektupta, Irak'ta gelişen Arap ve Kürt muhalefetine değişik baskı yöntemleriyle susturulmak istendiği belirtilmekte, buradaki yerel basın üzerinde büyük bir terörün var olduğu öne sürülmektedir. Mektupta İttihat ve Terakki taraftarlarının temel hedeflerinden birisinin Barzan şeyhlerinden Abdulsalam olduğu, Dağıstanlı Mahmud Fazıl Paşa komutasında Kürtlere yönelik büyük saldırıların devam ettiği belirtilmektedir. Mektupta, Musul'a yeni vali olarak tayin olan Süleyman Nazif'in Kürtler arasında büyük tutuklamalara giriştiği, Şerif Paşa'nın akrabaları ve aşiret mensuplarına yönelik saldırıların daha da yoğunlaştığı ve bu durumun halk arasında büyük bir nefret doğurduğu kaydedilmektedir. Süleyman Nazif bilindiği gibi daha sonraki bir dönemde Şeyh Abdulsalam'ı (Mustafa Barzani'nin amcası) idam ettirir.

Meşrutiyet gazetesinde Şerif Paşa'ya yönelik saldırılara geniş yer verilmektedir. Bilindiği gibi Şerif Paşa 1909 ve 1914 yılları arasında büyük saldırıların hedefi haline gelir. Kendisine yönelik olumsuz bir propaganda kampanyası başlar, sürgün cezasına çarptırılır, diğer yandan iki kez idam isteğiyle yargılanır. Hatta kendisini ortadan kaldırmak için bazı suikast girişimleri tezgahlanır. Tüm bu saldırıların nedeni, Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki yönetimine karşı yürüttüğü muhalefetin büyümesi ve bu muhalefetin ülke içinde sürdürülmüş olmasıdır.²³

Ayrıca İttihat ve Terakkicilerin sözcülüğünü yapan Tanin gazetesi ve Şerif Paşa'nın Paris'te yayımlamış olduğu Meşrutiyet gazeteleri arasında bir söz düellosu başlar. Şerif Paşa'nın 1909-1914 yılları arasında Paris'te çıkarttığı Meşrutiyet gazetesi, İttihatçılar arasında büyük bir öfke yaratır. Daha ilk sayısı çıkar çıkmaz ülkeye girişi Matbuat Nizamnamesinin 35. maddesine göre yasaklanır.²⁴ Meşrutiyet'in 11/1910 sayısında yer alan bir habere göre, o yıllarda

23 Şerif Paşa'ya yönelik saldırıların yer aldığı Meşrutiyet'in başlıca sayıları: 35/1912, 38/1913, 44/1913, 51/1914, 52/1914.

24 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s.224.

Paris'te Tanin gazetesinin muhabirliğini yapan Mustafa Suphi, İstanbul'a geldiğinde tutuklanır; nedeni de gümrükte arama yapılırken üzerinde Meşrutiyet gazetesinin bazı sayılarının bulunmuş olmasıdır.²⁵

Şerif Paşa'nın öncülüğü ile Paris'te toplam 54 sayısı çıkan Meşrutiyet gazetesi başlı başına bir araştırma konusudur. Taner Timur'un 1989 yılında Meşrutiyet gazetesi konusunda kaleme aldığı dört sayfalık makalesi önemini korumakla birlikte, yaklaşık olarak üç bin sayfayı bulan ve dönemin gelişmelerine büyük bir ışık tutan bu önemli belge, daha kapsamlı ve bilimsel bir çalışmanın konusu olmalıdır. Meşrutiyet gazetesinde yayımlanan tüm yazıların bir fihristinin hazırlanması, yapılması gereken çalışmaların başında gelmektedir.

Şerif Paşa ve İttihat ve Terakki'nin geleceği

Şerif Paşa, iktidarı ele geçiren İttihatçıların geleceğinin karanlık olduğunu ve ülkeyi yıkıma götüren politikasının tehlikeli oluşunu çok erken bir dönemde fark ediyor.

İttihatçıların 1908–1918 yılları arasındaki maceralarını gözden geçirdiğimizde, Şerif Paşa'nın görüşlerinde ne kadar haklı olduğu kendiliğinden ortaya çıkıyor. Daha 1914 yılında kendisiyle yapılan bir görüşmede Şerif Paşa, İttihatçıların geleceğini çok karanlık görüyor: *“Jön Türklerin politikası en kısa dönemde, Türkiye'nin (büyük) güçler arasında parçalanmasına yol açacak. Türkiye yalnız reform yanlısı yurtsever bir parti tarafından yönetildiğinde varlığını koruyabilecektir. Haydutlardan oluşan ve Avrupa başkentlerine ölüm timleri gönderen iktidardaki partinin kaderi bellidir”*.²⁶ 1914 yılında kendisiyle yapılan bu görüşme sırasında Şerif Paşa sanki her şeyi daha önceden tek tek biliyor-muş gibi, Ermenilere yönelik bir soykırım tehlikesinin ilk-

²⁵ Meşrutiyet, 13/1910, s.47.

²⁶ *Turkiet inför sin undergång Cherif Pascha om det ungturkiska "mördar-partiets" politik*, Stockholms Tidningen 19.1.1914.

baharda kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür ki sonunda öyle olmuştur.

Şerif Paşa, orduda huzuru sağlamak için Almanya'dan getirilen 60 kişilik subay konusunda şu önemli saptamada bulunuyor: *“Büyük güçler hiçbir zaman Türkiye için savaşa giremezler. Bu güçler ekonomik olarak zaten Türkiye'yi paylaşmışlardır, aynı şekilde politik olarak Türkiye'yi paylaşabilmek için de ortak hareket edebilirler. Bu ihtimal ortaya çıktığında, onlar Türkiye'den gizli olarak müzakereye oturlar, Türkiye bunun cezasını ancak kendi varlığını feda etmekle öder”*.²⁷ Evet, Şerif Paşa 1914 yılında bu belirlemede bulunur.

Şerif Paşa'ya yönelik komplolar

Şerif Paşa'nın kişiliğine yönelik ağır ve asılsız saldırıların önu bir türlü alınamaz. Hakaretler, küfürler, sürgünler, idam cezaları ve suikastler halinde süren tüm bu saldırılar, değil yalnız 1909–1914 yılları arasında, özellikle Şerif Paşa'nın 1918–1920 yılları ararında barış görüşmelerinde Kürt sözcüsü olduğu yıllarda da devam eder. 1910 yılında Cemiyet-i Hafıye davası sonucunda müebbed kalebendlik cezası kendisine verilir, bu ceza dönemin en ağır cezalarından birisidir. Aynı şekilde eşi Emine Hanım da cezalandırılır.

1912 yılında iyice kızışan iktidar–muhalefet çatışması yerine ülkede bir bahar ve özgürlük havası eser. Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi muhalefet güçleri arasında büyük bir sevinç yaratır. Ahmet Muhtar Paşa kabinesince affedilenler arasında Şerif Paşa da bulunmaktadır. 130 kişilik listede kendisi: *“Sait Paşazade Şerif Bey”* diye anılmaktadır.²⁸ Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın görüşlerine büyük bir sempati duyan Şerif Paşa, Paris'ten İstanbul'a gelir. Kendisi hakkında görkemli törenlerin yapılması

27 Stockholms Tidningen 19.1.1914.

28 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, s.310.

bile düşünölmüştür. Şerif Paşa bu arada Padişah ile görüşür. Muhalefetin bu yükselişini bir türlü içine sindiremeyen İttihatçılar, 1913 yılında gerçekleştirdikleri Babıali Baskını sonucunda iktidara gelirler. Şerif Paşa bu olaydan sonra bir daha dönünmek üzere İstanbul'dan ayrılır.

Mahmud Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulur. Bu kez de Mahmud Şefket Paşa muhalefet güçleri tarafından öldürölür. Aynı yıl yani 1913 yılında Mahmud Şefket Paşa'nın öldürölmesi olayına adı karıştırılan Şerif Paşa, ikinci kez idama mahkum edilir. Şerif Paşa, daha önceleri ilk kez 1909 yılında idama mahkum edilmişti.²⁹ Sadrazam Mahmud Şefket Paşa'nın öldürölmesi için, Şerif Paşa'nın o yılların parasıyla 20 bin lira harcadığı öne sürölür.³⁰ Mevlanzade Rifat'a göre Şerif Paşa'nın karısı Emine Hanım da gıyabında mahkum edilenler arasında yer alır.³¹ Şerif Paşa anılarında bu konuya değinir: "...bütöün bu canıyane cüretleri yetmiyormuş gibi, bir de düşmanlık ve hainliklerini eşime de teşmil etmekten sakınmamaları, hak ve adalet adına nefret verici aşağılık bir tecavüzdür".³²

Rütbesi Ferik'likten "Şerif Efendi"ye indirilen Şerif Paşa için ayrıca "Boş Herif" ve "Nâşerif Paşa" (Soysuz Paşa) gibi aşağılayıcı ve çirkin sözler sarf edilir. 1910 yılında alınan bir karar ile tüm ünvanları elinden alınmış, kendisine "Şerif Bey" denilmiştir. *La Turquie* gazetesinin 5 Mart 1910 tarihli sayısında *Cherif le Delateur* adlı bir yazıda, memleket aleyhinde çalışan birisinin paşa veya general gibi ünvanlar ile anılamayacağı ifade edilmekte, kendisinin askerlikten çıkarılması önerilmiştir.³³ Şerif Paşa ayrıca vatan haini olarak ilan edilir, Arnavutluk İsyanı'nda etkisi olduğu öne sürölür. Çok yakışıklı olan ve giyimine özen gösteren Şerif Paşa'ya Fransızca "Güzel Şerif" anlamına gelen "*Beau Cherif*" denilmiştir. Kendisini çekemeyen kesimler bu Fransız-

29 Erhard Franz, *Kurden und Kurdentum*, Hamburg, 1986, s.43.

30 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s.212.

31 Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, İstanbul, 1993, s.77.

32 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, s.70.

33 *Cherif le Delateur*, *La Turquie* 5.4.1910.

ca lakabı Türkçenin fonetiğine uydurarak “*Boş Herif*” olarak piyasaya sürerler. Araştırmacı İbrahim Alaettin Gövsa’ya göre bu lakap, Şerif Paşa’ya ilk kez Halil Ethem Bey (1861–1938) adlı bir arkeolog ve müzeci tarafından takılır. 1910 yılında bu kez Süleyman Nazif’in kaleme aldığı 14 sayfalık *Boş Herif* adlı bir kitapçık yayımlanır. Kitap, İttihat ve Terakki taraftarlarınınca Süleyman Nazif’e yazdırılır.³⁴

İlerde göreceğimiz gibi, Şerif Paşa’ya ilişkin sözseld saldırılar hep sürüp gidecektir. Bu saldırılar yetmiyormuş gibi, bu kez de Şerif Paşa’yı fizik olarak ortadan kaldırmanın planları tartışılır, yaşamı tehlikeye girer ve sürekli tehdit edilir. Bu saldırılar ve başarısız suikast girişimleri 1910–1914 yılları arasında daha da yoğunlaşır, bu çerçevede Paris’te bazı ölüm ve yaralanma olayları yaşanır. Fransız belgelerini inceleyen Tarık Zafer Tunaya, Fransız Emniyet Müdürlüğü’nün bu konuda daha 1910 yılında iki rapor hazırladığını belirtir. 29 Eylül 1910 tarihli birinci rapora göre, Şerif Paşa bazı kişiler tarafından izlenmektedir, bunların başında Daniş diye birisi bulunmaktadır. Bunlar “*Osmanlı Talebe Cemiyeti*” taraftarlarıdır. Cemiyet’in başkanı aynı rapora göre Tanin’in Paris muhabiri Mustafa Suphi’dir. İkinci rapor Fransa’nın Kahire elçisi tarafından kaleme alınır, bu rapora göre Hamdi Zeki adında birisi Cemal Paşa’ya, Şerif Paşa’yı yoketme önerisinde bulunur.³⁵

1913 yılında bazı öldürme olaylarına adı karışan İsmail Canpolat, hapisten çıkartılarak Şerif Paşa’yı ortadan kaldırma misyonunu üstlenir. Kendisi Çerkez kökenli olan İsmail Canpolat (1880–1926), İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde çalışır ve Talat Paşa’nın yakın arkadaşı haline gelir. Bir dönem Dahiliye Vekilliğine getirilir. Geçmiş çok karanlıktır. Ermeni Kırımı’ndan sonra Eskişehir’deki iki Ermeni evini, Talat Paşa ve İsmail Canpolat’ın ele geçirdiği kaynaklarda yer alır.³⁶ İsmail Canpolat 1912 yılında İstan-

34 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s.369.

35 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler I*, s.223.

36 Ahmet Refik, *İki Komite–İki Kıtıl*, Ankara, 1994, s.10.

bul'da kendisini yakalamaya gelen iki jandarmadan birisini öldürür, diğerini yaralar. Bir ara tutuklanan İsmail Canpolat, rüşvet sonucunda hapisshaneden çıkartılır, daha sonra Temmuz 1913 yılında Paris'e gönderilir.³⁷ Ayrıca daha önceleri Selanik'te Şemsi Paşa'nın öldürölmesi olayına adı karışır.³⁸

Kendisinden korkulduğu için, İsmail Canpolat 1917 yılında Stockholm'e elçi olarak atanır. İsveç'in Türkiye'de bulunan elçilik yetkilileri daha elçilik görevine başlamadan önce, İsveç'e gönderdikleri gizli raporlarda İsmail Canpolat'ın uyumsuz kişiliğı ve karanlık geçmişı hakkında dışişleri bakanlığını bilgilendirirler. Bu raporlarda İsmail Canpolat'ın elçilik görevine uygun bir kişi olmadığı belirtilmektedir. 1917-1818 yılları arasında Stockholm'de kalan İsmail Canpolat'ın elçilik görevi kısa sürer, yerine Cevat Bey adında bir başkası atanır.³⁹

Şerif Paşa'yı öldürmek için bazı girişimlerde bulunan İsmail Canpolat 1919 yılında tutuklanarak, Malta'ya sürgüne gönderilir. 1926 yılında Atatürk'e karşı düzenlenen suikaste adı karışır ve aynı yıl asılarak idam edilir. İzmir Suikasti üzerine yazılan *Üç Aliler Divanı* adlı romanda zaman zaman İsmail Canpolat'ın kişiliğine göndermelerde bulunulur. Dahiliye vekiliğine önerildiğinde, Vahdettin: "*Bu katili nereden bulup çıkardınız*" diye öfkelenir. İttihatçılara son darbeyi vuran Mustafa Kemal'in dünyasını karartan tiplerden birisi de: "*Canpolat'ın esrarlı yüzü*"dür. Romanın bir kesitinde: "*İngilizlerin İstanbul'da asmağa cesaret edemedikleri Canpolat'ı Kel Ali' İzmir'de asmıştı*" deniliyor.⁴⁰ İzmir Suikastı'ndan söz açılmışken, asılan Eski maliye bakanlarından Cavid Bey'in (1875-1926), Şerif Paşa'nın ya-

37 Meşrutiyet, 44/1913.

38 Riksarkivet. İsveç'in Konstantinopel'deki elçilik görevlisi, Dışişleri bakanlığına gönderdiği 18.4.1917 ve 23.4.1917 tarihli "*gizli*" mektuplarında İsmail Canpolat'ın kişiliğı konusunda ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. UD:s Arkiv, 1920' års dossiersystem, Turkiet: vol.999.

39 5.5.1917 tarihli mektup, aynı arşivde.

40 Yılmaz Karakoyunlu, *Üç Aliler Divanı*, İstanbul, 1991.

kından tanıdığı bir şahsiyet olduğunu hatırlatmak gerekir. Şerif Paşa'nın çıkartmış olduğu Meşrutiyet gazetesinde kendisinden sık sık söz edilir. Şerif Paşa'ya yönelik en ciddi saldırılardan birisi, 1914 yılında İttihatçıların kendisini öldürme girişimidir.

1914-Paris'te akan kan

Şerif Paşa'ya yönelik suikast girişimlerinden en ciddi, 14 Ocak 1914 tarihinde Paris'te gerçekleştirilir ve Şerif Paşa kıl payı ölümden kurtulur. Bu son suikast girişimi kanlı geçtiği için tüm dünya basını tarafından günün haberi haline gelir. Ayrıca, hem suikast olayı, hem de Türkiye ve İttihatçılar konusunda kendisi ile bir dizi söyleşi yapılır.⁴¹ Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki yönetimine karşı yürüttüğü mücadelesinden rahatsız olan ölüm fedailerinin başında direkt İstanbul emniyet müdürü Azmi Bey bulunmaktadır. Şerif Paşa'yı öldürtmek için Paris'te bir dizi planlar kuran Azmi Bey'in arkasında hiç kuşkusuz İttihatçılar vardır.

13 Ocak 1914 tarihinde Şerif Paşa'nın La Pompe caddesi üzerinde bulunan 115 numaralı apartmanın beşinci katındaki evine gelen 22 yaşındaki Ali Cevat adında birisi, Şerif Bey'in hizmetçisi İsmail Hakkı ile karşılaşır. Şerif Paşa ile görüşmek istediğini, amacının Selanik'ten Osman Bey adında birisinin gönderdiği mektubu iletmek olduğunu bildirir. Evin kalabalık olmasından ürken katil, o gün evden ayrılır. .

İkinci gün bu kez kılığını değiştiren Ali Cevat 14 Ocak 1914 tarihinde tekrar Şerif Paşa'nın evine gider, artık bu kez herşeyi göze almıştır. Sabah saat dokuz sıralarında eve giren Ali Cevat, hizmetçiye Şerif Paşa'nın nerede olduğunu sorar, kendisine bir mektup vereceğini bildirir. Çıkan münakaşa sonucunda Ali Cevat silahını çekerek iki çocuk babası İsmail Hakkı'yı öldürür. Tamamen şaşkına dönen katil, sürekli, "*Şerif Paşa nerede?*" diye bağırmaya başlar. Bu

41 *Attentat contre Le General Cherif Pacha*, Le Temps 15.1.1914.

arada Şerif Paşa'nın evinde bulunan Fransız kökenli şoförü M. Vital Borderes'i yaralayan Ali Cevat, kendisini yumruklamaya başlayan Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım'ı da tekmeler ve Şerif Paşa'nın odasını aramaya devam eder. Eşi Emine Hanım kendisine ölü süsü vererek yere yığılır. Şerif Paşa'nın iki kızı da bu sırada evdedir. Şerif Paşa'nın damadı Salih Bey, yerde yatan hizmetçinin tabancasını cebinden alarak katil üzerine doğrultur. Fişeklerin tükendiğini gören Salih Bey, Emine Hanım'ın odasına koşarak orada bulunan başka bir tabancayı ele geçirip Ali Cevat'a doğrultur. Salih Bey sonunda katili vurup öldürür.⁴²

Daha sonra ayağa kalkan Emine Hanım, aşağı inerek gidip polise haber verir. Katili vuran Şerif Paşa'nın damadı Salih Bey, bilindiği gibi Şerif Paşa'nın büyük kızı Şerife ile evlidir. Şerife Hanım evlendikten sonra kaynaklarda Şerife Kurhan diye anılmaktadır.⁴³ Polis hemen olaya el koyar ve gerekli soruşturmalara başlar. Şerif Paşa'nın çalışma odasının kapı ve duvarlarına dokuz kurşun isabet etmiştir. Olay dünya basınına yansır, gazeteler birkaç gün üstüste bu konuya geniş yer verirler. Basının konuya ilgisi son derece büyük olmuştur. Şerif Paşa olaydan sonra polis gözetiminde birkaç gün sürekli evinde kalır, dışarıya çıkması polis tarafından yasaklanır.

Şerif Paşa'ya göre Ali Cevat adındaki katil, sekiz kişi ile birlikte birkaç hafta önce Paris'e gelerek, kendisini öldürme planlarını yaşama geçirir. *New York Times* gazetesine verdiği demeçte, çoğu polis olan dokuz kişilik ekibin Türkiye'den Paris'e gelerek, canına kıymak istediğini, bu konuda Paris'te oturan Prens Sabahattin tarafından daha önce uyarıldığını belirtir.⁴⁴ Başlarında İstanbul Emniyet Müdü-

42 *Une tragedie turque a Paris*, Le Matin 16.1.1914. (Aynı yazı Meşrutiyet gazetesinin 15/1914 sayısında da yer almaktadır).

43 M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s.289 (Şerif Paşa'nın kızı Şerife Hanım'ın kim olduğu, Rusçadan Türkçeye çevrilen bu kitapta yanlışlıkla Şerif Paşa'nın "kızkardeşi" olarak çevrilmiştir). Şerife Hanım'ın evlendikten sonra Kurhan soyadını aldığı konusunda bak. Hasan Basri Danışman, *Kürt Şerif Paşa ve Ailesi*, Tarih ve Toplum, sayı:164, 1997.

44 New York Times 15.1.1914.

rü Azmi Bey bulunmaktadır. Opera Meydanı'nın yakınında bulunan bir otelde birkaç gün kalan Azmi Bey, tüm planları kurduktan sonra Londra'ya gider. Şerif Paşa'ya göre olayın arkasında “*Katiller Komitesi*” diye adlandırdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle de Talat Bey bulunmaktadır. Şerif Paşa'ya göre katilin kullandığı silahın Türk yapımı ve Türkiye'deki emniyet yetkililerince kullanılan bir silah olması, bu suikastın doğrudan resmi çevreler tarafından yapıldığını ortaya koymaktadır. New York Times gazetesinde yer alan başka bir haberde, Fransız polisinin İskender Rosenberg ve Burhanettin Tepsi adında iki kişiyi gözaltına aldığı belirtilmektedir.⁴⁵

Suikastın uzun bir öyküsü *Le Matin* gazetesinin 16 Ocak 1914 tarihli sayısında yer almaktadır, Şerif Paşa gazetede kendisine yönelik bu suikastı bütün ayrıntılarıyla ortaya serer. Olay İsveç basınında da yer alır. Şerif Paşa ile bu konuda bir söyleşi yapan *Stockholms Tidningen* muhabiri, ayrıca Şerif Paşa'nın Türkiye'deki gelişmeler, İttihat ve Terakki despotizmi konusundaki görüşlerine yer vermektedir.⁴⁶ Başka bir gazeteye göre de, Sait Halim Paşa'nın bu olayda parmağı olduğu öne sürülmüştür.⁴⁷ Sait Halim Paşa, bilindiği gibi Şerif Paşa'nın eşinin kardeşidir.

14 Ocak 1914 tarihinde Şerif Paşa'ya yönelik olarak gerçekleştirilen bu kanlı suikast konusu, şimdiye kadar Türk kaynaklarında hep bir “*iddia*” olarak öne sürülmüş, ayrıntılarına pek inilmemiştir. Ama o yılların dünya basını, belge ve fotoğrafları incelediğimizde bu suikast eylemi, bir “*iddia*” olmaktan ziyade, gerçekten olmuş bir olaydır ve kanlı geçmiştir. Anlaşılan dönemin Türk basını olayı daha fazla büyütmeden, geçiştirmek istemiştir. Bu suikast olayı İttihatçıların gerçek yüzünü bir kez daha ortaya koyar ve kendilerini çok güç durumda bırakır.

45 *Turk held in Paris Plot*, New York Times 16.1.1914.

46 *Turkiet inför sin undergång? Cherif Pascha om det ungturkiska “mördarpartiets” politik*, Stockholms Tidningen 19.1.1914.

47 *Attentatet mot Cherif Pascha*, Svenska Dagbladet 16.1.1914

Şerif Paşa'ya cephe alan üçlü: Süleyman Nazif, Rıza Nur, Ahmet Rıza Bey

Şerif Paşa'ya ağır eleştirilerde bulunan Süleyman Nazif (1870-1927), Türk edebiyatının önemli simalarından birisi olarak bilinir. Şair ve tarihle uğraşan Diyarbakırlı Said Paşa'nın oğludur. Kürt bir ailenin çocuğu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen Süleyman Nazif daha sonraları Kürtlüğünü inkar ederek, kendisinin Türk olduğunu kabul eder. Süleyman Nazif, Azerbeycan'da yayınlanan *Asayiş Gazetesi*'nde çıkan ve kendisinin Kürt olduğunu belirten bir yazıya vermiş olduğu yanıtta kendisinin Kürt değil, Türk olduğunu öne sürer. Süleyman Nazif elyazısı ile kaleme aldığı yaşam öyküsünde "*anadili*" Türkçeden başka Fransızca, Farsça, Arapça ve biraz da Kürtçe bildiğini aktarır.⁴⁸

Süleyman Nazif ilk önceleri, Ziya Gökalp gibi Kürt milliyetçiliğine sıcak bakar ve İstanbul'da bulunan Kürt aydın hareketiyle yakın ilişkiler kurar. 1908 yılında İstanbul'da çıkan *Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi*'nin 2. ve 7. sayılarında çıkan *Kürd ve Kürdistan, İzmir Kürdistan Değil* başlıklı yazılarında Kürtler üzerindeki baskılara şiddetle karşı çıkar, *Kürd ve Kürdistan* adlı yazısında başka bir Süleyman Nazif ile karşılaşır: "...*Batı'nın en büyük edebiyatçılarından biri, 'dağlar özgürlüğün yuvasıdır' diyor. Kürdistan dağlarında ise, egemen devletin ihmalinin eseri olan ve güvenliği ortadan kaldıran bir kargaşalık egemendir. Niçin söylememeli, yarayı, tehlikeyi niçin gizlemeli! Kürdler, kendi tercihleriyle Osmanlı yönetimine katıldıkları günden beri hiç bir şefkatli yönetimin yüzünü görmediler. Kişinin zaman ve tutumuna bağlı olan bazı istisnai dönemler bir yana bırakılırsa, Kürdlerin şu dört yüz bu kadar yıl içinde gördükleri, zulüm ve hakaretten başka bir şey değildir*". Daha sonraları *Gökalpizmin* etkisinde kalan Süleyman Nazif'in kimlik bunalımları son derece yoğundur ve Ziya Gökalp gibi Kürtlüğünü inkar eder. Bir ara Avrupa'ya giden Süleyman Nazif,

48 Dr. Şuayb Karakaş, *Süleyman Nazif*, Ankara, 1988.

burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saflarına katılır. Süleyman Nazif, *Hak* gazetesinin 4 Nisan 1912 tarihli sayısında yazdığı “*Şarki Anadolu Islahatı*” adlı makalesinde. Kürtlerin ve Ermenilerin Osmanlı kimliğine kavuşabilmeleri için bazı ıslahatların yapılması gereği üzerinde durmaktadır. O yıllarda İstanbul’da okumakta olan bir Kürt, Süleyman Nazif’in bu yanlış görüşlerine karşı çıkarak, Kürtlerin ayrı bir ulus olduğu ve kendi dillerini, kültürlerini geliştirmeye kararlı olduklarını dile getirir. Süleyman Nazif yanıt olarak kaleme aldığı *Kürt Lisanı* adlı makalesinde, Kürtçe diye bir dilin olmadığını savunur.⁴⁹ Ermeniler konusunda yazdığı 20 makalede ulusal azınlıkların ve etnik kesimlerin haklı istemlerine şiddetle karşı çıkar.

Süleyman Nazif Osmanlı İmparatorluğu’nun tam dağılmakta olduğu bir dönemde, ulusal hareketlerin gelişmesi karşısında telaşa düşerek bazı arkadaşlarıyla birlikte, Kürdistan Teali Cemiyeti’ne alternatif olarak “*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti*” adında bir dernek kurar. Tek gayesi özellikle de Kürtler arasında oluşan ulusal bilincin önüne geçebilmektir. Bu amaçla Kürdistan Teali Cemiyeti’ni kendi cemiyetlerine katabilmek için büyük çaba harcar. Süleyman Nazif, Cevat Dursunoğlu ile birlikte Kürdistan Teali Cemiyeti’ne giderek, bu konuyu Cemiyet başkanı Seyid Abdülkadir ile görüşür. Seyid Abdülkadir ve üç arkadaşıyla görüşen Süleyman Nazif, Kürt heyetinden olumsuz bir yanıt alır.⁵⁰ Bunun üzerine *Kürdistan Meselesi* adlı bir makale kaleme alan Süleyman Nazif, Kürtlerin etnik istemlerinin olmadığını savunur: “...*Türk’den ayrı yaşamayı isteyen aklı başında bir Kürde tesadüf edilemez. Kürdistan namıyla bir mesele icad etmek isteyenler yalnız İstanbul’da mevcuddurlar. Ve yine İstanbul’da bir fikri mesmum ile aşılanmış birkaç bişuurdan başka, o vilayetlerde bu fikri iltizam eder bir adam görülmez. Ve bişuurlar, garibdir ki, ırken Türk olanlar adeden Kürtler’e*

49 age, s.96.

50 age, s.129.

mütefiiviktirler".⁵¹

Görüldüğü gibi Süleyman Nazif, Kürtlerin geleceği konusunda son derece tutucu ve gerici bir zihniyetin mimarları arasında görülür. Süleyman Nazif'in hem Şerif Paşa konusunda 1910 yılında kaleme aldığı *Boş Herif* adlı kitapçığı olsun, hem de 1914 yıllarında Musul'da vali olduğu sıralarda Baban Kürtlerine, özellikle de Şerif Paşa'nın akrabalarına yönelik saldırıları olsun, tümünün temelinde bu geri zihniyetin büyük bir payı vardır. Süleyman Nazif, Şerif Paşa hakkında yazdığı *Boş Herif* adlı kitapçığının kapağında parantez içinde; "*Stockholm sefiri sabıki curnalci Şerif Paşa'nın şahsıyla eb ü ceddinin terceme-i halini muntazamın risalesidir*" belirlemesi yer almaktadır. Şerif Paşa'nın ataları ve yakınları hakkında çirkin sözlerin ve saldırıların yer aldığı bu kitapçıkta, Şerif Paşa'nın Kızıl Sultanı yani Abdulhamid'i 10 yıl temsil ettiği belirtildikten sonra, bir yerde şu hakarete bulunur: "...*bu deni dünyaya kimin sulbinden geldiğini hatta anası ve nerede doğduğunu belki babası bile bilmez*".⁵² Araştırmacılar tarafından Süleyman Nazif'in "*en zayıf*" ve "*düzeysiz*" kitaplarından birisi olarak tanımlanan bu kitabın İttihatçılar tarafından Süleyman Nazif'e yazdırıldığı kaynaklarda yer almaktadır, İbrahim Alaettin Gövsa bu konuda şu belirlemede bulunur: "*Süleyman Nazif'in 'Boş Herif' adlı risalesi İttihat ve Terakki'nin teşvikiyle bu adamı ağır surette hicvetmek için yazmıştır*".⁵³

Şerif Paşa'ya ağır saldırılarda bulunan şahsiyetlerden birisi de Rıza Nur'dur. Kendisi doktor olan Rıza Nur (1879-1934), doktorluk görevi dışında, Türk tarihi üzerinde bazı araştırmalarıyla da tanınır. Bir dönem milletvekilliği ve bakanlık yapan Rıza Nur, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılarak, muhalefet saflarına katılır. Bir ara Şerif Paşa ile politik ilişkileri olan Rıza Nur, 1910 yılında Cemi-

51 age, s.130.

52 age, s.212.

53 İbrahim Alaettin Gövsa, s.369.

yeti Hafiye adlı örgütlenmenin öncülerinden olduğu öne sürülür ve tutuklanır. İttihat ve Terakkiciler, Cemiyeti Hafiye'nin Şerif Paşa tarafından yurtiçinde kurulduğunu öne sürerek, Rıza Nur dahil 45 muhalif kişi hakkında tutuklama kararı alırlar.

Rıza Nur, daha sonra yazdığı anılarında Şerif Paşa'nın Meşrutiyet gazetesinde yazdığı bazı yazılarının bu tutuklamalar üzerinde etkili olduğunu öne sürer. Serbest bırakılan Rıza Nur, daha sonra Paris'e giderek Şerif Paşa ile görüşmek ister. Ancak görüşme saatinde gelmeyen Şerif Paşa'ya kızan Rıza Nur, anılarında Şerif Paşa hakkında hem küfür derecesine varan sözler sarf eder, hem de bazı ağır iftiralar da bulunur. Rıza Nur'un ölümünden sonra yayımlanan anılarında, Şerif Paşa hakkında “*ahlaksız*”, “*namussuz*”, “*şerefsiz*” gibi ifadeler yer almaktadır. Hatta Paris'te Şerif Paşa ile kavga etmeye çalışır, araya giren bazı dostları kendisini yatıştırmaya çalışırlar. Daha sonra Nice kentine giderek, Şerif Paşa'ya gönderdiği mektuplarının peşine düşer, Şerif Paşa'nın karısı bu mektupları kendisine verir.⁵⁴

Rıza Nur'un kişiliği konusunda bazı tespitlerde bulunan Şefket Süreyya Aydemir, Rıza Nur için; “*Hayatı baştan sona bir karışılıktır*” der. Rıza Nur'un “*daima gayri memnun*” bir kişiliğe sahip olduğunu vurguluyan Şefket Süreyya Aydemir, daha sonra şu açıklamada bulunur: “...Hiç bir zaman, hiç bir işte, yani hem nekbet, hem de ikbal demlerinde, hiç bir şeyle tatmin edilmiş değildir. Çünkü evvela kendi kendisiyle bağdaşamamıştır. Onun için de hiç kimse ile bağdaşamaz. Daima gayri memnundur”.⁵⁵ Aslında Rıza Nur ile Süleyman Nazif'in kişilikleri arasında çok yakın benzerlikler vardır. Süleyman Nazif'in kendisine sözlü ve yazılı olarak saldırmadığı kimse yoktur. Süleyman Nazif üzerine bir inceleme kaleme alan Dr. Şuayb Karataş, Süleyman Nazif'in son yıllarda yalnız kalmasının nedenlerinden birisi o-

54 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım I*, s.338.

55 Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa II*, İstanbul, 1986, s. 258-270.

larak bu saldırganlığını gösterir. Süleyman Nazif'in "*kinim, imanımdır*" biçimindeki sözleri, kendisinde var olan saldırgan ruh halinin diğer bir işaretidir.

Süleyman Nazif ve Rıza Nur gibi 'Türkçü bir ideolojiye sarılan, daha sonraları Şerif Paşa'yı karşısına alan eski İttihat ve Terakkicilerden birisi de Ahmed Rıza Bey'dir. Kendisi Fransa'ya ziraat eğitimi için giden Ahmed Rıza (1859-1930), Türkiye'ye döndükten sonra kendi mesleğine uygun bir iş bulamaz, daha sonra tekrar Paris'e gider. Uzun yıllar orada kalır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris şubesinin başkanlığına getirilir. Ahmed Rıza, anılarında Paris'te sıkıntı çektiği yıllarda Stockholm elçisi Şerif Paşa ve karısı Emine Hanım'ın kendisini ekonomik olarak desteklediğini yazar.⁵⁶

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra Türkiye'ye giden Ahmed Rıza İstanbul mebusu seçilir. Şerif Paşa ile arası açılan Ahmed Rıza, daha önceleri değindiğimiz gibi Şerif Paşa'yı öldürtmek ister, bu yüzden Şerif Paşa Paris'e yerleşir. Şerif Paşa, anılarında kendisini üzen, kızdıran şahsiyetlerin başında Ahmed Rıza'nın adını verir.⁵⁷ Başka bir kesitte daha sonra ad vermeksizin, Ahmed Rıza Bey'deki bu değişimden söz eder: "*Bu arada onbeş-onaltı yıllık bir dostum, çok eski dostluk hukukunu bir tarafa bırakarak sırf menfaat hırsı saikiyle lanetli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne boyun eğmesi, hakikaten beni bir dereceye kadar umutsuzluğa değil ama üzüntüye, şaşkınlığa uğrattı. Bu üzüntü, bu şaşkınlık bu eski dostun bu kadar meziyetsiz, bilhassa vicdanen, ahlaken çok zavallı, çok kof çıkmasından doğdu...*"⁵⁸ Daha önceleri değindiğimiz gibi, Ahmet Rıza, Meşrutiyet'in ilanından önce Stockholm'de Şerif Paşa ile görüşür, Şerif Paşa kendisine yardımcı olur.

Şerif Paşa'ya saldırıda bulunanlar yalnız bu üçlü değildir, örneğin Talat Paşa'nın yaverlerinden Arif Cemil⁵⁹ ve

56 Ahmed Rıza Bey'in Anıları, İstanbul, 1988, s.19.

57 Şerif Paşa, Bir Muhalif'in Hatıraları, s.65.

58 Şerif Paşa, Bir Muhalif'in Hatıraları, s.86.

59 Arif Cemil, İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları, İstanbul, 1992, s.43-52.

Ahmed Hilmi'nin anılarında⁶⁰ Şerif Paşa'ya yönelik ağır eleştiriler ve saldırılar vardır.

Şerif Paşa'nın anlaşmazlığa düştüğü gazeteci Mevlanzade Rıfat kimdir?

Mevlanzade Rıfat aslen Irak Kürdistanı'ndan gelmektedir. Uzun yıllarını İstanbul'da geçiren bu Kürt aydını daha ziyade bir gazeteci olarak tanınır. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu yıllarda değişik gazetelerde eleştirisel yazılar kaleme alan Mevlanzade Rıfat, uzun sürgün yıllarını göze alan, birkaç kez değişik saldırılara hedef olan mücadeleci gazetecilerden birisidir. Hatta bazı kaynaklar gazeteci Hasan Fehmi'nin, Mevlanzade Rıfat sanılarak öldürüldüğünü belirtirler.⁶¹ Üç kez sürgün cezasına çarptırılan Mevlanzade Rıfat, son sürgünü sırasında yaşama veda eder. Meşrutiyet öncesinde Sultan Reşat'ın taraftarı olduğu öne sürülerek 12 yıl hapis ve sürgün cezasına çarptırılır, Yemen'e sürülür. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle İstanbul'a dönen Mevlanzade Rıfat, İstanbul'da *Serbesti* gazetesini çıkarır. Bu kez de 31 Mart Vakası meydana gelir, olayda etkisi olduğu nedeniyle ikinci kez 10 yıl sürgün cezasına çarptırılır. Yurtdışına çıkan Mevlanzade Rıfat, Mısır, Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerde güç koşullar içinde İttihatçılara karşı mücadele eder. Şerif Paşa ile ilişkileri bu döneme rastlar.

Daha sonra tekrar Türkiye'ye dönerek çalışmalarını devam ettirir. Atatürk'e hakaret ettiği gerekçesiyle, Atatürk kendisini mahkemeye verir⁶² Mevlanzade Rıfat, Lozan Antlaşması'ndan sonra 150'likler diye bilinen listeye alınır ve Suriye'ye sürgüne gönderilir.⁶³ Yaşamının son yıllarına kadar orada kalmaya mecbur edilen Mevlanzade Rıfat,

60 Ahmed Hilmi, *Muhalefetin İflası*, İstanbul, 1991, s.26-27.

61 Mevlanzade Rıfat'ın Anıları, s.5.

62 Halil Mentеше'nin Anıları, İstanbul, 1986, s.77.

63 İlhami Sosyal, *150'likler*, İstanbul, 1985.

1930 yılında Suriye’de vefat eder. Değişik kaynaklarda kendisinden zaman zaman söz edilen Mevlanzade Rıfat, Şerif Paşa’nın İttihatçılara karşı yürüttüğü mücadeleye sıcak bakarak, O’nunla birlikte bazı örgütlenme ve yayın çalışmaları yürütür. Mevlanzade Rıfat, Şerif Paşa’nın 1909 yılında kurduğu Islahatı Esasiye-i Osmaniye Fırkası’nın kurucuları arasında yer alır.

1909 yılında yurtdışına çıkmak zorunda kalan Mevlanzade Rıfat, burada Şerif Paşa’nın maddi desteğiyle daha önce-leri İstanbul’da yayımlanan *Serbesti* gazetesini yeniden Paris’te yayımlar. Belli aralıklar ile çıkan Serbesti gazetesini Avrupa’da çıkarma planları, Şerif Paşa ve Mevlanzade Rıfat arasında baş gösteren anlaşmazlık nedeniyle fazla uzun sürmez, başarısızlığa uğrar. Hem Şerif Paşa,⁶⁴ hem de Mevlanzade Rıfat⁶⁵ anılarında bu anlaşmazlık konusunda ayrıntılı açıklamalarda bulunurlar. Birbirlerini suçlayan Şerif Paşa ve Mevlanzade Rıfat arasında baş gösteren anlaşmazlığın asıl yaratıcıları anlaşılan başkalarıdır. Mevlanzade Rıfat anılarında bu kişileri “iblisler” olarak tanımlar: “*Memleketimizde günden güne genişleyen ve yayılan fikirlerimiz, Şerif Paşa’nın nüfuzları altında bulundurup servetinden istifade etmekte olanların kıskançlığına sebep oldu. Bu kişiler, iblishane hilelerle mesaimizin semerelerini ele alma hevesine düştüler*”.⁶⁶ Mevlanzade Rıfat, anılarında bu kişilerin adını vermekten kaçınır.

Bu yıllarda yurtdışında zor ortamlarda yaşayan muhaliflerin ekonomik sıkıntıları kendilerini güç durumda bırakır. Mevlanzade Rıfat, anılarında Şerif Paşa’nın kardeşi Fuat Paşa’dan alınan 800 liralık bir borca da değinir.⁶⁷ Mevlanzade Rıfat, anılarında Şerif Paşa ile olan anlaşmazlığı konusunu *Bilanço* adlı kitabında ele aldığını belirtir.

Mevlanzade Rıfat’ın Serbesti gazetesini Paris’te çıkarma

64 Şerif Paşa, *Bir Muhalif’in Hatıraları*, s.53-61.

65 Mevlanzade Rıfat’ın Anıları, s.70-90.

66 Mevlanzade Rıfat’ın Anıları, s.79.

67 age, s.89.

başarısızlığından sonra, bu kez Mısır'a giderek Serbesti'yi burada çıkarmayı dener, ancak birkaç sayı çıkarabilir. Mısır yetkilileri kendine zorluk yaratırlar ve onu sınırdışı ederler. Buradan Yunanistan'a geçen Mevlanzade Rıfat, Atina'da *Faruk* ve *Cihat* adlı taşbasma gazeteler çıkarmaya çalışır. Ülkeye dönen Mevlanzade Rıfat affedilerek, Serbesti gazetesini yeniden yayımlar. Hukuki Umumiye, Erkekler Dünyası gibi başka yayınlar çıkaran Mevlanzade Rıfat'ın gazetecilik yaşamı çok renklidir, bu konu başlı başına bir inceleme konusudur. Güçlü bir kalemi olduğu anlaşılan Mevlanzade Rıfat, hem sorumlu yazı işleri müdürü olduğu gazetelerde, hem de yazar olarak çalıştığı gazetelerde siyasal eleştiri ve basın özgürlüğü konusunda büyük bir mücadele verir.

Osmanlı Gazetecilik Tarihi kapsamında önemli bir sima olarak gördüğümüz Mevlanzade Rıfat dışında, karısı Ulviye Mevlan'ın da başarılı bir kadın gazeteci olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. 1913–1921 yılları arasında belli aralıklar ile yayımlanan *Kadınlar Dünyası*, kadın dergileri arasında uzun ömürlü gazetelerden birisi olarak bilinmektedir. Sekiz yıllık yaşamı boyunca yaklaşık olarak 200 civarında sayısı yayımlanan gazetenin sahibi Mevlanzade Rıfat'ın karısı Ulviye Mevlan'dır. Mevlanzade Rıfat, 150'likler listesine dahil edilip, Halep'te sürgüne gönderilince, Ulviye Hanım daha sonra Antakyalı bir doktor ile evlenir.⁶⁸

Kadınlar Dünyası'nın 120. sayısında yer alan bir yazıya göre Belkis Hanım adlı bir kadın ilk kez uçağa binerek İstanbul semalarında uçmuş, o yıllarda bu olayın büyük bir yankı uyandırdığı belirtilmektedir. Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi olan Belkis hanım daha önceleri bu önerisini Ulviye Hanım vasıtasıyla Mevlanzade Rıfat ve Süreya Bedirhan'a iletir, bu rüyasının gerçekleşmesi için onların arabulucu olmasını talep eder. Kadınlar açısından tarihi bir başarı olarak değerlendirilen bu olay, Diyarbakır'dan gönderi-

68 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul, 1994, s.83.

len bir okuyucu mektubu ile kutlanır. Kadınlar Dünyası, daha önceleri Diyarbakır'da *Dicle* gazetesinde Zülfüzade Ömer Adil tarafından yayımlanan bir yazıyı tercüme edip, “*Kürdistan’da Belkis Hanım’ın Uçuşu Üzerine Görüşler*” başlığı altında Kadınlar Dünyası’nın Fransızca ekinde yeniden yayımlayarak Kürtlerin kadın konusundaki tepitlerini yakalamaya çalışır. Kadınlar Dünyası sayfaları arasında zaman zaman Kürt kadınlarının durumuna göndermeler yapıldığını da görmekteyiz.⁶⁹ Toplumun her kesiminden kadınlara seslenen Kadınlar Dünyası, ırk mezhep ve etnik köken ayrımı yapmaksızın tüm Osmanlı kadınlarının haklarını savunur. Gazetenin kapağında; “*Cins ve mezhep tefrih etmeksizin kadınlık hukuk ve menafiini müdafaa eder mu-savver (resimli) gazetedir*” ibaresi yer almaktadır. İlk yüz sayısı günlük, diğer sayıları haftalık çıkan Kadınlar Dünyası, bu yıllarda önemli bir gelişme olarak kabul edilir, Almanya ve İsveç’te çıkan bazı yayınlarda kendisinden övgü ile söz edilir.⁷⁰

Kadınlar Dünyası konusunda bir doktora çalışması yapan Serpil Çakır, gazete sahibinin Ulviye Mevlan olduğunu, yazı işleri müdürü olarak değişik isimleri sıraladıktan sonra, 163. sayıdan itibaren yazı işleri müdürlüğüne Mevlanzade Rıfat’ın atandığını belirtir.⁷¹

Mevlanzade Rıfat kendi döneminde kadınların kurtuluşuna önem veren aydınların başında gelmektedir. Osmanlı kadın hareketi bu yıllarda Mevlanzade Rıfat, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp gibi Kürt kökenli aydınların büyük desteğini kazanır. Mevlanzade Rıfat, erkeklerin bu konudaki sorumluluklarını kendilerine hatırlatmak amacıyla, ayrıca *Erkekler Dünyası* adlı başka bir gazete çıkarır. Mevlanzade Rıfat, kadınlar dünyası ve erkekler dünyası arasında yakınlaşmayı sağlayarak, bir insanlık dünyası yaratmanın peşin-

69 *Ce qu’on pense au Kurdistan du vol Belkis Hanoum*, Kadınlar Dünyası, sayı:127, 1914.

70 *Kadınlar Dünjasse och Nurieh Hanoum*, Dagny 33/1913, Stockholm.

71 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.83.

dedir: “Biz dünyada yalnız bir ‘İnsanlık Dünyası’ görmek isteriz. Bunun için de kadın, erkek bir seviyede olması, her bir umur ve hususda müsterek bulunması iktiza eder. İşte bu maksadın temini için bütün kuvetimizle çalışacağız. Ümid ederiz ki tabakai münevvere; gençlik bize damına müzahir bulunacaktır”.⁷²

Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra yeniden uyanmaya başlayan ve ulusal bir atağa geçen Kürt aydın tabakası arasında Mevlanzade Rıfat da bulunmaktadır. Dönemin çoğu Kürt aydınlarında görülen Osmanlı-Kürt kimliği, Mevlanzade Rıfat’ı da etkisi altına alır. Ama 1918-1920 yıllarında politik yaşamdaki hızlı değişim ve yörede esen etnik ve ulusal rüzgarların doğurduğu alt-üst oluş karşısında Kürt aydınlarının hâlâ Osmanlı kimliğine sarılması artık cazibesini yitiriyordu. Bu görüş Şerif Paşa için de geçerlidir. 1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’ne yakın olan Mevlanzade Rıfat, bu Cemiyetin bölünmesinden sonra oluşan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer alır. Bir Kürt kafilesiyle birlikte bazı çalışmalar yapmak için Irak’a gittiğinde kendisine geçiş izni verilmez.

Kürtler ve hükümet adına 10 Temmuz 1919 tarihinde yapılan resmi bazı görüşmelere katılan Mevlanzade Rıfat, dönemin mücadeleci aydınları arasında yer alır. Kürtler adına Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat gibi şahsiyetlerin katıldığı bu toplantıdan bir sonuç çıkmaz.⁷³ Mevlanzade Rıfat’ın Kürtler konusundaki net görüşlerinin yer aldığı bir yazısı, daha 1913 yılında *Hetawi Kurd* (Kürt Güneşi) adlı dergide yayımlanır. Yazının bir bölümünde; “Şimdi biz Kürtlere düşen görev, başımızın çaresine bizzat bakmaktır. Elbette hiçbir Kürt, ırkının bölünmesini, insanlık içinde sönmesini, ırktaşı tarafından yutulmasını istemez. Bundan dolayı ‘başımızın çaresine bizzat bakalım’

72 İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, İstanbul, 1993, s.30.

73 Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul, 1992, s.75-77.

cümlesine her Kürdün katılması gerekir".⁷⁴ Mevlanzade Rıfat, bu yazısında özellikle dilin ulusal birlik konusundaki işlevi üzerinde durarak, dil eğitiminin önemine değinir. Mevlanzade Rıfat'ın 1922 yılında İtalya'nın San Remo şehrine giderek, burada Sultan Vahdettin ile Kürtler konusunu görüştüğü kaynaklarda yer almaktadır.⁷⁵ Diğer yandan kendisinin 1927 yılında Lübnan'da kurulan Kürt Hoybûn Cemiyeti'nin çalışmalarına katıldığı öne sürülmektedir.⁷⁶ 1914–1920 yılları arasındaki siyasi gelişmeleri ayrıntılı olarak anlattığı *Türkiye İnkılabının İçyüzü* adlı belgesel çalışmasında, zaman zaman başka kaynaklarda kendi adının karıştırıldığı Noel Olayı (1919) konusunda bazı açıklamalarda bulunan Mevlanzade Rıfat, Malatya yöresinde meydana gelen bu olayın Mustafa Kemal ve taraftarlarınca "*azami derecede*" büyütüldüğü kanısındadır.⁷⁷

74 Malmisanij, *Bedirhaniler*, Stockholm, 1994, s.232–233.

75 Mevlanzade Rıfat'ın *Anıları*, s.6.

76 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Ankara, 1981, s.24.

77 Mevlanzade Rıfat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, s.290.

MONTE CARLO YILLARI

(1914-1918)

Şerif Paşa, Fransız Hükümeti'nin 1914 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kapsamlı bir ekonomik yardım kararı alması (800 Milyon Franklık) nedeniyle, 1909 yılından itibaren Paris'te çıkartmış olduğu Meşrutiyet gazetesinin yayınına son verir. Diğer yandan bu yıllar, Birinci Dünya Savaşı'nın alevlendiği yıllardır. İttihat ve Terakki hakimiyetinin sonu anlamına gelen bu savaş yıllarında Şerif Paşa Monte Carlo'ya yerleşir. Bir yandan eşi Emine Hanım'ın zenginliği, diğer yandan Şerif Paşa'nın babasından kalan servetler, Şerif Paşa'nın lüks bir yaşam sürdürmesine olanak yaratır. Şerif Paşa elçi olarak çalıştığı yıllarda maddi bazı olanaklara kavuşur. Tüm bunları bir araya getirdiğimizde Şerif Paşa'nın istediği yerde, istediği koşullarda yaşaması önünde hiçbir maddi engelin bulunmadığını görüyoruz.

Bu yıllarda tatil ve büyük eğlence merkezlerinden birisi olan Monte Carlo'da yaşamak herkesin nasibi değildir. Şerif Paşa, belki de Monte Carlo'ya ayak basan Kürtlerin ilkidir. *Mon Keyf* adlı lüks bir villada yaşayan Şerif Paşa'nın bu yıllarını, İranlı bir diplomat olan Hasan Arfa şöyle anlatır: “Paris'te Hoybûn adı altında, Kürt kökenli eski Türk diplomatı olan Şerif Paşa'nın başkanlığı altında bir komite ku-

ruldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Monte Carlo'da oturduğu zamandan kendini çok iyi hatırlarım. Babamın o zaman 'Danışgah' adını taşıyan villasında az ötede 'Mon Keyf' adında bir villada otururdu. Babamın villasının şimdiki adı 'Villa İsfahan' İran Sanat Müzesi haline gelmiştir. Şerif Paşa babamın iyi bir dostuydu. Babam İran'ı İsveç Sarayı'nda temsil ederken o da Stockholm'da Osmanlı Elçisiydi. Sultan Abdülhamid'in istibdat rejimini kuvvetle desteklerdi. Daha sonra Meşrutiyet akımından yana olduğunu açıklamışsa da, Talat, Mahmud Şefket ve Enverler'in İttihat ve Terakki akımıyla anlaşılamadı. Türkiye'nin Almanlar yanında Müttefiklere karşı savaşa girmesine açıkça karşı geldiğini söyledi ve aynı görüşte olan birkaç kişiyle birlikte Fransa'da oturmasına izin verildi. Tipik bir eski Türk paşasıydı, rahat yaşayan, şampanyadan hoşlanan, gece kulüplerine giden ve genel olarak hoşça vakit geçiren biriydi ve her istediğini elde edecek para bulabiliyordu".¹

Hasan Arfa'nın sözünü ettiği Hoybûn Cemiyeti ne bu yıllarda kurulmuş ve ne de başkanlığını Şerif Paşa yapmıştır, burada yanlış bir anlaşılma sözkonusudur. Ayrıca Şerif Paşa'nın Abdülhamit'i desteklemesi de sözkonusu değil. Yukarıdaki bu açıklamalarda bulunan Hasan Arfa'nın yaşamı da Şerif Paşa kadar oldukça ilgi çekicidir. 1895 yılında dünyaya gelen ve iyi bir askeri eğitimden geçen Hasan Arfa, Kürtleri yakından tanımaktadır. Zamanla Kürtlere karşı İran'da savaşıyor ve 1966 yıllarında ayrıca Kürtler üzerine İngilizce *Kürtler* adlı bir monografi hazırlayan Hasan Arfa, Şerif Paşa gibi askeri bir çevreden gelerek daha ziyade diplomatik yaşamda adını duyurur. Hasan Arfa, 1958 yılından itibaren İran'ın Ankara büyükelçiliği görevinde bulunur. Kürtler konusunda belli bir tarihi kapasitesi olan Hasan Arfa, 1965 yılında kaleme aldığı *Beş Şah Arasında* adlı anılarında zaman zaman gerginleşen Kürt-İran, Kürt-Türkiye ilişkilerine de yer verir. 2000 kişiden oluşan Sımko hareketine karşı düzenlenen seferlere katılan Hasan Arfa, 1930

¹ Hasan Arfa, *The Kurds*, 1966, s.31.

yıllarından itibaren özellikle Ağrı İsyanı'ndan sonra belli bir düzelme gösteren İran-Türkiye ilişkilerine değinir. Türkiye Kürdistanı'nı da dolaşan Hasan Arfa, Kazım Karabekir'i değişik konularda bu arada Sımko hareketi konusunda bilgilendirdiğini belirtir.²

1921 ve 1927 yıllarında Kürtlere karşı yapılan değişik operasyonlara katılan Hasan Arfa'nın daha sonraları Kürtler üzerine tarafsız bir inceleme kaleme alması ilk etapta okuyucuyu şaşırtabilir. Kürtler üzerine bilimsel araştırmalar yapan araştırmacıların ciddiyeti yüzünden bu kaynağı zaman zaman referansları arasında gösterdiklerini de belirtmek gerekir. Hasan Arfa babasının izinde yürüyerek diplomatik alanda kariyer sahibi olur.

Hasan Arfa'nın babası, 19. yüzyıl sonlarında Şerif Paşa'nın Stockholm elçisi olduğu bir dönemde, kendisi Stockholm'de İran elçisi olan Mirza Rıza Han Arfa'dır. 1897-1901 yılları arasında Stockholm'de görev yaptıktan sonra, İstanbul'a tayin edilir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Monaco'nun başkenti Monte Carlo'da Şerif Paşa ile komşu olan bu İranlı diplomat, Stockholm'de bulunduğu yıllarda Elsa Lindberg (1874-1944) adlı İsveç'li bir kadın yazarla evlenir.³ Kendisi diplomat olan Mirza Rıza Han Arfa 19. yüzyıl başlarında Osmanlılar döneminde İstanbul'da 10 yıl diplomat olarak çalışır. Eşi Elsa Lindberg, bu yılların izlenim ve gözlemlerine dayanarak İstanbul'daki yaşam üzerine *Minareler Şehrinin Kadınları* ve *Yabancı* adlı bazı yapıtlar kaleme alır.⁴

2 General Hassan Arfa, *Under Five Shahs*, New York, 1965, s.143-157

3 Wenzel Hagelstam, *Personer och Minnen*, Helsingfors, 1923.

4 Elsa Lindberg, *Kvinnor från minareternas stad*, Stockholm, 1908. Elsa Lindberg, İran elçisi Mirza Rıza Han ile evlendikten sonra Elsa Lindberg--Dovlette ismini alır. Zaman zaman Prenses diye de anılır. 1994 yılında Türkçeye çevrilen *Minareler Şehrinin Kadınları* adlı eserine bir önsöz yazan İlhan Pınar, bu önsözün sonlarına doğru: "*Kitap ve yazarı hakkında bilgi sahibi olanların yayıneviyle ilişkiye geçmelerini rica ediyoruz*" biçiminde bir ricada bulunmaktadır, sanırım yukarıdaki açıklamalar ile "Prenses Mirza Rıza Han Arfa"nın kim olduğu da böylece açıklık kazanıyor. Yazarın bir dizi kitabı daha bulunmaktadır, örneğin *Bakom stängda*

1914-1918 yılları arasında Monte Carlo'da yaşayan Şerif Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni halkına karşı uygulanan soykırıma şiddetle karşı çıkar. Şerif Paşa, saldırıların arttığı bir sırada *Journal de Geneve* gazetesinde yayımlanan bir makalesinde Ermeni halkının dünya kültürüne yaptığı hizmetleri sıralayarak, bu halka uygulanan zulmü nefretle kınar, bu arada şunları aktarır: “*Derginizde yayımlanan ‘Bir Halkın Yokedilişi’ adlı makaleye ilişkin kişisel protestomu kabul etmenizi rica ederim. Kana susamış İttihat ve Terakki Cemiyeti, çoktan unutulması gereken, barbarizm, cehalet döneminden kalma karanlık eylemleri 20. yüzyılda yeniden tekrarladı. Belirtmeliyim ki Cemiyet’in bu suçları hatta Cengizhan ve Timurlenk’in yaptıklarını da aşıyor. Osmanlı İmparatorluğu’nu oluşturan halklar arasında, ticaret, endüstri, politika ve bilim alanında görevini yerine getiren bir halk varsa, o da Ermenilerdir. Matbaayı, tiyatroyu getirenler Ermenilerdir. Ermeni şairleri, yazarları, ticaret adamları ve diğer büyük şahsiyetler Doğu’daki her devlete şeref kazandırdı. Doğu’da, Moses Şorenazi, Aristokes, Lasdeverzi, Raffi, Sandukyan, Şirwanzade, Aharoniyan, Şehbaniyan, Noriar ve çok sayıda diğer büyükleri gösterebilecek bir ülke nerede var. Türk Anayasası’nı kaleme alanlardan Mithat Paşa’nın yardımcısı Odiyan, bir Ermeni değil miydi? Doğu’nun Garibaldi, Efrem İran Devrimi’nin kahramanı, başka bir Ermeni, Malgolmçan tarafından eğitildi. Adaletli olmak için söylemek gerekir ki, Türkiye’de ve İran’da despotizme karşı en önde mücadele edenlerin başlıcaları da Ermenilerdir, Anayasa’nın uygulanmasına katkıda bulunanlar da onlardır. Hiçbir akıllı müslüman yok ki benim rahmete kavuşan dostum Lintsch’in (İngiliz Parlamento üyesi) görüşüne katılmasın: ‘Ermeniler ilerlemenin yetenekli araçlarıdır. Onlar bizim yüksek ideallerimizin yaratıcısıdır, Avrupa kültürü ve onun tüm yeniliklerini uygulamaya koyan on-*

haremsdörrar (Kapalı Harem Kapıları Arkasında) ve Şerif Paşa ile Monte Carlo’da komşu oldukları yıllar üzerine kaleme aldığı *I Alla Tonarter* (Tüm Ses Dizilerinde) adlı kitapları da bulunmaktadır.

lardır. Aynı şekilde büyük bir ilgi ve yetenekle, başka hiçbir halkta olmayan sadakatla buna kendilerini adarlar'. Böyle yetenekli ve aynı biçimde Osmanlı İmparatorluğunun yenileşmesine katkıda bulunan bir halkın açıkca tarihten silinmek istenmesi, şimdi insanı düşündürüyor. Bu durum soğuk kalpleri bile kanatmış olmalıdır. Sayfalarınız aracılığı ile canilere karşı derin nefretimi ve şehit halka en içten duygularımı ifade etmek isterim".⁵

Görüldüğü gibi Şerif Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirileri Birinci Dünya Savaşı yıllarında da devam eder. Ayrıca bazı diplomatik yazışmalar ve görüşmelerde bulunur. Savaşın başlamasından sonra, Şerif Paşa Atina'ya giderek orada Sabahaddin Bey ile görüşür, bu görüşmeden Osmanlıların Paris elçisi, Galib Kemali Söylemezoğlu haberdar olur, bunu İstanbul'a bildirir.⁶

⁵ Şerif Paşa'nın *Journal de Geneve* adlı gazetede çıkan bu makalesinin bir kesiti, önce Almanca, daha sonraları İsveççeye çevrilen bir kitapta yer almaktadır, bak. M. Piranjan, *Blod och Tårar*, Stockholm, 1917. s.42-43. (Bu makale *Scherif Pascha angående massakrerna i Armenien* adıyla yayımlanır. Makalenin orijinali için bak. Général Cherif Pasha, *Union et Progres et les Armeniens*, *Journal de Geneve* 18 Septembre 1915.

⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, s.219.

ŞERİF PAŞA'NIN KÜRT MİSYONU

(1918-1920)

Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) sona ermesiyle ortaya çıkan yeni durum karşısında hareketlenen etnik kesimler, Amerikan Cumhurbaşkanı T.W. Wilson'un adıyla anılan 14 maddelik ilkelerinden cesaret alarak, özellikle başkent İstanbul'da siyasi mücadelenin içine atıldılar. Kürt çevrelerinin "*Kürtlerin hayat programı*" diye adlandırdıkları Wilson prensiplerine göre Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan uluslar istediklerinde kendi kaderlerini tayin edebileceklerdi.¹

Etnik bir heyecan içinde hareketlenen bu halklar arasında Kürtler de bulunmaktaydı. Amaçlarına ulaşabilmek için özellikle İstanbul'daki Kürt topluluğunun önde gelen temsilcileri, saflarını daha da sıklaştırarak 1918 yılında Kürdistan Teali Cemiyeti çatısı altında bir araya gelirler. Tarihi bir fırsatı yakalayan Kürtler arasında büyük bir heyecan ve sevincin yaşandığını, döneme tanıklık eden periyodik Kürt basını ve önemli şahsiyetlerin hatıratlarından kolayca sezebiliyoruz.

İstanbul'daki bu gelişmeler bir yana, Osmanlı İmpara-

1 *Kürt Kulübünde Bir Musahabe*, Jîn, sayı: 21. KürdçeTürkçe Dergi, 19181919. Arap harflerinden Latin harflerine çeviren: M. Emin Bozarslan, Uppsala, 1985-1988.

torluğu'nun geleceği, bu arada Kürtler de dahil olmak üzere, diğer etnik kesimlerin alinyazısı Fransa'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda tayin ediliyordu. Uluslararası dengelerin çok oynak ve nazik olduğu bu sıralarda, Kürtlerin sesini ve istemlerini Paris'e tasınmanın gerekliliği kendisini açıkça hissettiriyordu. Uluslararası bu önemli platformda Kürtlere sözcülük ve avukatlık yapacak birisinin veya bir komitenin oluşturulması, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin gündemindeki maddelerinin en önemlisini oluşturur. Akla gelen ilk isimlerden birisi Şerif Paşa'dır. Daha önceleri Şerif Paşa'ya iletilen bu haber, resmi olarak Paris'teki uluslararası güçlerin temsilcilerine, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Galata şubesi başkanı Abdül Mehmed tarafından İstanbul'dan çekilen bir telgraf ile bildirilir.²

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin niçin bir başkası değil de, Şerif Paşa'yı Kürt temsilcisi olarak seçiminin nedenleri ortadaydı. Birincisi Şerif Paşa'nın daha Stockholm'de Osmanlı Elçisi olarak çalıştığı yıllardan kalma bir diplomatik kariyeri ve tecrübesi vardı. İkincisi uzun yıllar İttihat ve Terakki despotizmine karşı politik bir mücadele vermişti. Diğer yandan yabancı dil biliyordu ve Paris'teki diplomatik güçler ve bazı şahsiyetlerle ilişkileri vardı, kendisi tipik bir Parisliydi. Hareketli, mücadeleci ve karizmatik bir şahsiyete sahip olan Şerif Paşa'da bulunan bu ölçütleri, o yıllar başka bir Kürt şahsiyetinde bulmak çok güçtür.

Tüm bu pozitif özellikler yanında, Şerif Paşa bazı olanaklardan, ortam ve fırsatlardan da yoksundu. Her şeyden önce uzun yıllardır, ülkesinden ve toplumundan uzak kalmıştı, yaklaşık olarak yirmi yılını yurtdışında geçirmişti. Olup bitenlerden anından haberdar olamıyordu, danışacağı veya beraber çalışacağı bir Kürt referans grubundan yoksundu. Kürdistan'da etkisi azdı. Bu durum Şerif Paşa açısından bazı güçlükler yaratır. İngiliz devlet arşivlerinde bulunan yazışmalarda, Şerif Paşa'nın kendi toplumuyla bağ-

2 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.166.

larının uzun yıllar kopuk olduğu görüşü sık sık dile getirilmekte, konunun önemi bu belgelerde sürekli vurgulanmaktadır. Şerif Paşa, böyle bir ortamda yani diyarı gurbette Kürt misyonunu devr aldı.

Şerif Paşa'nın kimlik arayışları

Şerif Paşa daha Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra İstanbul'a geldiğinde Kürt çevreleriyle ilişkiye geçer. Değişik kaynaklarda yer alan bilgilere göre, 1908 yılında kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır.³ Daha sonra Paris'e giderek İttihat ve Terakki iktidarına karşı büyüyen muhalefetin başına geçer. Daha önceleri Osmanlı kimliğiyle hareket eden Şerif Paşa, İttihat ve Terakki taraftarlarının ırkçı ve şoven siyasetlerinin farkına varınca, ülkedeki etnik grupların ve bu arada Kürtlerin çilesini daha iyi kavramaya çalışır.

Diğer yandan Şerif Paşa 1909–1914 yılları arasında Kürtlerin çilesine göndermelerde bulunmakla birlikte, bir Kürt milliyetçisi olarak hareket etmez. Şerif Paşa'nın Kürtler konusundaki ilk düşüncelerinin 1909–1914 yılları arasında Paris'te yayımladığı Meşrutiyet gazetesi vasıtasıyla öğrenebiliyoruz. Tüm gücünü İttihat ve Terakki'ye karşı bir muhalefeti örgütlemeye harcar. Makro politika yürütmek peşinde olan Şerif Paşa, Kürtler konusunu parça-bütün bağlamında ele alır. Kendisi döneminin diğer birçok Kürt aydını ve ileri gelen şahsiyetleri gibi Osmanlı bütünlüğünden yanadır ama bu arada tüm etnik kesimlerin ulusal hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınması konusunda ısrarlıdır.

1914 yılında Meşrutiyet gazetesinde yayımlanan *Kürt İsyanı ve Nedenleri* adlı yazıdan da çıkarıyoruz ki, Şerif Paşa Osmanlı bütünlüğü çerçevesinde Kürtlere bir özerklik verilmesinden yanadır.⁴ Kısacası, Osmanlı–Kürt kimlikleri a-

3 M.S. Lazarev, *Kürt Sorunu*, Moskova, 1972, s.145.

4 Meşrutiyet, 54/1914.

rasında yol alan Şerif Paşa, diğer Kürt şahsiyetleri gibi, şovenizme ve gelişen Türkçü akımlara karşı zaman zaman Osmanlı kimliğine sığınır, bu kimliği kendine bayrak haline getirir. Taner Timur'un da dediği gibi, Şerif Paşa: "...felsefesini şovenliğin eleştirisi üzerine kuran" birisidir.⁵ Şerif Paşa, her halkın, ulusun veya etnik azınlığın kendisini rahatça ifade edebilmesinden yanadır. Bu nedenle yalnız Türkçülüğü savunan ve öne çıkaran çevrelere şiddetle karşı çıkar. Bunların başında İttihatçılar gelmektedir. Şerif Paşa, anılarının bir yerinde çok ilginç bir belirlemede bulunarak, Jön Türklerin "*kendilerinden başkalarına başkaldırtmak istemedikleri*" ni, bu alışkanlığı "*eski çirkin bir adet*" (adeti kabiha-i kadime) olarak tanımlar.⁶ Şerif Paşa, buradan yola çıkarak, Türkler gibi diğer halkların da baskı ve zulme karşı ayaklanma hakkına sahip olması gerektiğini çarpıcı bir biçimde dile getirir.

Şerif Paşa, kendi Kürt kimliğini gizlemez, tam aksine bununla gurur duyar. Bu dönemde Fransız yetkililerle yazıştığında, örneğin 1915 yılında yazdığı bir mektubunda "*Kürt olmak sıfatıyla*" (a titre kurde) ifadesini kullanır.⁷ Şerif Paşa'nın bu yıllardaki Kürtlüğüne ilişkin görüşlerini aktaran Tarık Zafer Tunaya, bu konuda şu belirlemede bulunur "...Şerif Paşa'nın Türkler dışındaki etnik unsurların (ve özellikle Kürtlerin) koruyucusu olduğunu belirtmesi ile de, Fransız kamuoyunda hayli ilgi uyandırmıştı".⁸

Ama Şerif Paşa'nın ülkedeki etnik sorunların çözümüne ilişkin öneri ve düşünceleri bu ilk yıllarda ulusal temeller üzerine gelişmez. Şerif Paşa, Fransa'da bulunduğu yıllarda farklı azınlıklara yönelik baskıları Meşrutiyet gazetesi vasıtasıyla dile getirir. Bu durumu, sadece İttihatçılara karşı geliştirdiği muhalefet ve mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir, Kürtlere ilişkin tutumu da böyle-

5 Taner Timur, *Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi*, Tarih ve Toplum, Aralık/1989.

6 Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, s.21.

7 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.195.

8 age, cild II, s.222.

dir. Zamanla İttihatçıların tüm olumsuzlukları ortaya çıktığında ve Osmanlı İmparatorluğu parçalanmanın eşiğine geldiğinde, Şerif Paşa bu kez Kürtlerin geleceğine ilişkin tezlerini tekrar gözden geçirmek zorunda kalır.

Şerif Paşa Kürt saflarına geçiyor

Şerif Paşa daha Kürt temsilcisi olarak ortaya çıkmadan önce, 16 Ocak 1919 tarihinde Cenevre’de yapılan bir kongreye katılır, bu kongrede Kürt ve Türk şahsiyetleri hazır bulunur. New York Times gazetesinin 20.1.1919 tarihli sayısında yer alan bir habere göre, Cenevre’de toplanan Osmanlı Liberalleri Kongresi, Paris Barış Görüşmeleri’ne kendilerini temsil etmek amacıyla Şerif Paşa’yı görevlendirir. Şerif Paşa’ya tam yetki veren delegeler, bu durumu Cumhurbaşkanı Wilson, başbakanlar Clemenceau, Lloyd George ve Orlando’yu, çektikleri telgraf ile bilgilendirirler.⁹ Kongreye Prens Sabahattin, Reşit Bey, Şerif Paşa, Cemil Paşa gibi birçok subay, gazeteci, memur ve öğrenci katılır.¹⁰

Aradan yaklaşık bir ay geçtikten sonra Osmanlı delegeliğinden istifa eden Şerif Paşa, daha sonraları Fransız basınına yaptığı açıklamalar ile yalnız Kürt temsilcisi olarak görüşmelere katılacağını açıklar: *“Ermeni meselesinin yakında görüşüleceği bu Barış Konferans’nda, Kürt tarafının benim dışımda (ölen babam Süleymaniyeli Said Paşa, annemin babası Mareşal Şerif Paşa da Kürt idi) istemlerini aktaracak kimseler Paris’e çağrılı olmadığından, sadece Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ezici bir çoğunluk oluşturmayan, bilakis kendine tüm menfaatlerinin derince araştırılması hakkı tanıyan bir homojenliğe sahip olan halkımın ulusal istemlerinin böylesi müteffikler arası bir toplantıda ağırlık kazanması için uğraşmayı bir görev biliyorum. Zaten İstanbul ve ülkede ileri gelen tüm Kürt çevreleri ile Hindistan’da kalan savaş esirleri arasında ileri gelenler, benden halkımın çıkar*

9 Cherif to speak for Turks, New York Times 20.1.1919.

10 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, s.133.

ve istemlerinin dikkate alınmasını istiyorlar. Alacağınız kararlara boyun eğmenin dışında yapacağım bir şey yoktur ve tüm enerjimle onların sorunlarıyla ilgilenmeyi hümanizmin hassasiyeti olarak görüyorum".¹¹ Şerif Paşa 6 Şubat 1919 tarihli "Kürtlerin İstemleri" adlı bu yazısında daha geniş açıklamalarda bulunur.¹² Şerif Paşa'nın bu karara varması, başkent İstanbul'da büyük bir gürültü koparır. Şerif Paşa'nın siyasi mücadelesinde yeni bir dönemin işareti olan bu gelişme, Kürt çevrelerince sevinçle karşılanır.

Kürdistan 'Teali Cemiyeti'nin yarı-resmi yayın organı olarak 1918-1919 yılında yayımlanan *Jîn* (Yaşam) adlı dergide yer alan haberlere göre, Şerif Paşa'nın Kürtlerin sözcüsü olarak ortaya çıkması, Kürtler arasında büyük bir heyecan yaratır. *Jîn* dergisinin 25. sayısının kapağına Şerif Paşa'nın bir resmi konulmuş, resmin altında: "*Paris'te Kürd hukukunu ve Kürdistan'ı müdafaa eden Heyeti Murahhasa Reisi Şerif Paşa Hazretleri*" açıklaması yer almaktadır. *Jîn* dergisinin 22. sayısında Kürt Kadınları Teali Cemiyeti adına bir konuşma yapan Mustafa Yamulki'nin kızı Encüm Yamulki, Şerif Paşa'nın Barış Konferansı'na sunduğu muhtıranın önemini dile getirir: "...İşte, hanımefendiler, bu derneğe gelen Kürd'dür ya da Kürdlere sevgi besleyen hanımlar-

11 Şerif Paşa, *Les revendications des kurdes*, L'Asie Française, No:175, 1919.

12 Şerif Paşa, *Les Revendications des kurdes*, L'Asie Française, No:175, 1919.

Şerif Paşa'nın Ocak başında toplanan Osmanlı Liberaller Kongresi'nden kısa bir zaman sonra Osmanlı temsilciliğinden ayrılarak, yalnız Kürtlerin istemlerini temsil edeceğine dair bu yazısının kaleme alındığı tarih 6.2.1919'dur. Şerif Paşa resmi olarak 24 Mart 1919 tarihinde yetkililere Kürt temsilcisi olarak seçildiğini bildirir. Bazı kaynaklarda Şerif Paşa'nın 16 Nisan 1919 tarihli *Le Matin* gazetesine yaptığı bir açıklama ile bundan böyle Kürtleri temsil edeceği belirtilir (Bak. Naci Kutlay, s.304, İsmail Gölbaş, s.160). Burada yanlış bir anlaşılma sözkonusudur. Şerif Paşa yukarıda belirtildiği gibi Kürtleri temsil edeceğini Nisan ayında değil, Şubat ayının başında basına açıklar, daha sonra bu kararı Mart ayında resmi bir biçim kazanır. Bu karışıklığı yaratan durum, sanırım Zeki Sarıhan'ın *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* adlı çalışmasının yönteminden kaynaklanmaktadır. Günlük Türk basınına tarayarak bu çalışmasını hazırlayan Karahan, daha önceleri sözkonusu olan bazı haberleri, çalışmasındaki aktüel takvim çerçevesinde sunmaktadır. Bu durum daha önce olmuş bir olayı, yeni olmuş gibi riskli bir anlaşılmaya neden olmaktadır.

dır. Bizim maksadımız Türklüğe karşı durmak değil, tersine ona destek olmak ve kendimizi tanıtmaktır. Netekim Paris'te tüm Kürd haklarını savunmakla görevlendirilmiş olan Şerif Paşa da verdiği muhtırada bu amaçtan ayrılmamıştır".¹³

Jîn dergisinin 21. sayısında Kürt şairi Abdürrahim Rahmi "Şerif Paşa İçin" adlı bir şiiri Kürtçe kaleme alarak, duygularını şöyle dile getirir:

Şerif Paşa İçin (Jibo Şerîf Paşa)

*Yine senin yiğitliğin ey han
Açıldı bir kapı biz Kürdler için*

*Yeter artık bu eziyet, bu hor görülüş
Yeter bilimsiz, erdemsiz kaldığı ulusun*

*Kalkınmak ister bu çağda ulus
Ta ki yaşam nedir tanısin diye*

*Seninle övünürüz biz, Kürdsün sen
Gerçekten yiğitsin ve de merdsin sen*

*Arkandadır senin tüm Kürdlerin, Kurmanclar
Gerçekleştirdin çünkü amacımızı bizim*

*Kürdler bilirler gerçekleri
Çünkü feda olurlar o yolda.¹⁴*

Jîn dergisinin yine 21. sayısında *Kürd Kulübünde Bir Söyleşi* adlı bir yazı yayımlanır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmalarına değinen yazıda, ayrıca Paris'te oluşturulan Kürt insiyatifinden ve bu arada Şerif Paşa'dan söz edilmektedir.¹⁵

¹³ *Bir Hitabe*, Jîn, sayı: 22.

¹⁴ *Jibo Şerîf Paşa*, Jîn, sayı: 21.

¹⁵ *Kürd Kulübünde Bir Musahabe*, Jîn, sayı: 21.

1918–1920 yılları arasında Şerif Paşa’nın Kürt Misyonu’nu üstlendiği sıralarda yakın aile çevresinin de farklı bağlamlarda ve alanlarda kendisine yardımcı olduğunu görüyoruz. Başta eşi Emine Hanım, kardeşi Fuat Paşa, kızı Şerife Hanım, damadı Salih Bey gibi şahsiyetlerin adlarına kaynaklarda rastlamaktayız.

Kürt Delegasyonunun oluşumu

1919 yılında Paris’te başlayan Barış Konferansı’na Şerif Paşa’nın başkanlığında bir Kürt Delegasyonu’nun katıldığı ve çeşitli etkinliklerde bulunduğu değişik kaynaklarda yer almaktadır. Fakat bu delegasyonun kaç kişiden oluştuğu ve kimlerin bu delegasyonda yer aldığına ilişkin bilgiler son derece sınırlıdır.

Jîn dergisinin sözü edilen 21. sayısında bu konuda bazı açıklamalar yer almakla birlikte, diğer bazı kaynaklarda daha değişik belirlemeler yer almaktadır. Jîn’in bu sayısında yer alan bilgilere göre, savaş sırasında Mısır’da kurulan *Kürt Bağımsızlık Komitesi*, Arif Paşa başkanlığında bir heyet Paris’e göndermiş ve heyet Şerif Paşa başkanlığında çalışmalarını yürüten Kürt Delegasyonu’na katılmıştır. Süleymaniye’den gelen ve Şeyh Mahmud Berzenci hükümetini temsil eden bir heyetin Paris’teki Kürt Delegasyonu ile birlikte ortak hareket ettiği açıklaması yine derginin aynı sayısında yer almaktadır.¹⁶

Fakat 1919 yılında kapatılan Jîn dergisinin bir devamı olarak çıkan Jîn gazetesinin 9 Mart 1920 tarihli ve 33. sayısında yer alan bir habere göre, Mısır’daki Kürt Bağımsızlık Komitesi başkanı Mardinzade Arif Bey ve komitenin genel sekreteri Süreyya Bedirhan’ın Kürt Delegasyonu’na katılmadıkları, Şerif Paşa’nın istemi üzerine “*Kürt kamuoyu ve durumuna vakıf olan*” Fahri Bey’in Paris’e gönderildiği belirtilir.¹⁷ Fahri Bey hakkında kaynaklardaki bilgiler son de-

¹⁶ Jîn, sayı: 21.

¹⁷ Malmisanij, *Bedirhaniler*, s.225–227.

rece sınırlı olduğunu da belirtmek gerekir, kendisinin Diyarbakırlı olduğunu belirten kaynaklar var.¹⁸ Kahire'deki Kürt Bağımsızlık Komitesi'nin Paris'e gidemediğini, ayrıca komitenin başkanı olan Arif Paşa'nın, Şerif Paşa'ya gönderdiği bir mektuptan anlamaktayız. Arif Paşa, Paris'e gönderdiği bir mektupta tüm çalışmaları ve gelişmeleri Salih Bey kanalıyla öğrendiğini aktarır. Burada sözü edilen Salih Bey, büyük bir olasılıkla daha önceleri kendisinden bahsettiğimiz ve Şerif Paşa'nın damadı olan Salih Bey olmalıdır.

Böylece Jîn dergisinin 21.sayısında yer alan bilgilerle, Jîn gazetesinin 33. sayısında yayımlanan bilgiler birbirini tutmamaktadır. Diğer yandan Güney Kürdistan'dan gelen ve Şeyh Mahmud Berzenci hükümetini temsil etmek için Paris'e gitmek isteyen heyetin, Beyrut'ta kaldığı, kendilerine gerekli geçiş izninin verilmediği bazı kaynaklarda yer almaktadır. Paris Barış Konferansı'na katılmak isteyen heyet, aylarca Beyrut'ta kalır. Zeki Reşit ve Sait Ahmet Efendi adlarındaki bu şahsiyetler, sonunda Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'ne 19 Temmuz 1919 tarihli bir mektup gönderirler, bu mektuba yanıt verilip verilmediğini bilemiyoruz.¹⁹ Kısacası, Paris'te değişik yörelerden gelen Kürt temsilcilerinden oluşan ve Şerif Paşa başkanlığında çalışmalarını yürüten Kürt Delegasyonu'nun bileşimi hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yayın organı olan Jîn dergisininin sözü edilen 21. sayısında yer alan bilgilerin büyük bir olasılıkla pratikte gerçekleşemediği anlaşılmaktadır ama derginin bu sayısından sonra olası gelişmeler sonucunda delegelerin Paris'e gitmesi de söz konusu olabilir.

Diğer yandan, Dersim mebusu Lütfi Fikri'nin, bu Kürt Delegasyonu'na alınması düşünülmektedir. Lütfi Fikri, daha sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada, Şerif Paşa'nın

18 Zınar Silopi, *Doza Kurdistan*, s.58

19 Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.40-44.

kendisine çektiği bir telgrafta; *“ikimizi delege seçtiler, he-men geliniz”* diye haber gönderdiğini belirtir. Lütü Fikri, kendisinin bu telgrafa olumsuz bir yanıt verdiğini sözlerine ekler: *“Bütün Osmanlılar adına gelmeyi teşekkürle kabul ederim, fakat yalnız Kürtler’i temsilen gelemem”*.²⁰

Böylece Şerif Paşa, etkin ve tecrübeli şahsiyetlerden kurulu bir Kürt Delegasyonu’nu oluşturmada bir dizi güçlük- le karşılaşır.

Şerif Paşa’nın diplomatik girişimleri

Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı’nı Kürtler lehinde etkilemek için bir dizi görüşmelerde bulunur. Bu etkinlikler, ikili görüşmeler, yazışmalar, memorandumlar sunma ve konuşmalar halinde sürüp gider. Şerif Paşa, Paris Barış Görüşmeleri daha başlamadan önce, Kürtlerin geleceği konusunu İngiliz temsilcisi Percy Cox ile Temmuz 1918 yılında Cenevre’de görüşür.²¹ Bu görüşmelerde Musul’un merkez olduğu bir özerklik planı ele alınır. İngilizlerin yerel plandaki Kürt politikasının tespitinde uzmanlaşan Percy Cox ve Kürt sorununa ilk çözüm planları geliştiren Arnold Wilson, bu yıllarda kendilerinden sık sık söz edilen iki strateji uzmanı olarak tanınır ve çalışmalarını üs olarak seçtikleri Bağdat’tan yürütürler. Haziran 1919 tarihinde Percy Cox ile bu kez Marsilya’da görüşen Şerif Paşa, Kürtlerin geleceği konusunu ele alır: *“Kendisine söz konusu yönetim merkezinin neresi olabileceğini soran Cox’a, Şerif Paşa ‘şüphesiz ki Musul’* diye cevap verecektir.²² İngiliz belgelerini gözden geçirdiğimizde, Şerif Paşa tüm Kürtlerin temsilcisi olarak değil, adeta *“Bağdatlılar”* tarafından Baban Kürtleri arasında etkisi olan lokal bir şahsiyet olarak takdim edilmektedir. Bu durum, aynı yıllarda Şeyh Mahmut’un Kürdis-

20 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler II*, s.196–197.

21 M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s.24.

22 Mim Kamal Öke, *Belgelerle Türklİngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918–1926*, Ankara, 1992, s.44.

tan'ın bu yöresinde gelişen ve İngiliz varlığını zaman zaman tehdit eden hareketinin etkisini kırmak için, İngilizlerin Kürtler arasında ikinci bir lider aramanın bir sonucu da olabilir. Hem Türkiye Kürtleri arasında, hem de genel olarak tüm Kürtler arasında güvenilir bir lider aramanın peşine düşen İngilizler, tek bir lider yerine, sonunda değişik Kürt şahsiyetlerini muhatap almak zorunda kalırlar. Bunlar arasında Seyit Abdulkadir, Emin Ali Bedirhan, Milli aşiretinden Mahmud Paşa ve Şerif Paşa gibi simalar gelmektedir. Değişik siyasal görüşleri ve güçleri olan bu şahsiyetler arasında “*yurtsever bir grup*”un ortaya çıkması, ilerde göreceğimiz gibi bazı güçlüklerle karşılaşacaktır. Bu güçlükleri ortadan kaldırmak için en büyük çabayı harcayan, yine Şerif Paşa olacaktır.

Şerif Paşa Kürtlerin ulusal istemlerini içeren memorandumlar ve mektuplar kaleme alarak yetkilileri sürekli bilgilendirmeye çalışır. Kürdistan'ın sınırlarını belirleyen bir haritayı yetkili heyetlere sunar. Şerif Paşa'nın Kürt istemlerini dile getiren 6 Şubat 1919 tarihli uzun bir incelemesi, L'Asie Française adlı bültende *Kürtlerin İstemleri* adıyla yayımlanır, kendisiyle röportajlar yapılır.²³ Ayrıca, Barış Konferansı'na çağrılarak, bir konuşma yapar.²⁴ Şerif Paşa Kürtlere ilişkin daha kapsamlı görüşleri, 22 Mart 1919 tarihli “*Kürt Halkının İstemleri Üzerine Memorandum*” (Memorandum sur les Revendications peuple Kurde) adlı ikinci memorandumunda yer alır ve broşür olarak yayımlanır.

Son memorandumunda Kürt halkının, bölgenin en eski sakin halklarından birisi olduğunu belirten Şerif Paşa, bu görüşlerini kanıtlamak için, tarihsel bazı gerçekleri gözönüne sermek ister. Yabancı kaynaklarda yer alan bazı belirleme ve saptamalara göndermede bulunur. Ansiklopedik

23 General Cherif Pacha, *Les Revendications des Kurdes*, L'Asie Française, No:175, 1919, s.192–193. Şerif Paşa ile yapılan röportaj için bak. Aly El Ghaiaty, *Les revendications kurdes*, Correspondance d'Orient, 1919 s. 355. Şerif Paşa burada kendisine yöneltilen Kürtlere ilişkin beş soruyu yanıtlamaktadır.

24 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.196.

bazı bilgilerin de yer aldığı bu memorandumun sonunda Şerif Paşa, Barış Konferansı'ndan Kürtlerin hangi bölgelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun kurulmasını önerir.

Aynı memorandumda Kürt-Ermeni ilişkilerine değinen Şerif Paşa, bazı Ermeni çevrelerinin haksız toprak istemlerine şiddetle karşı çıkar. Şerif Paşa'nın bu sert çıkışı ve tutumunun izlerine, daha memorandumun giriş kesiminde yer alan "*ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri*" sözlerinde rastlamaktayız. Daha sonra Barış Konferansı sırasında Kürt-Ermeni ilişkilerinin sertleşmesine yol açabilecek bu saptamaların yarattığı gerginliğin ortadan kalkması için, en başta yine Şerif Paşa'nın kendisi büyük çaba harcayacaktır.

20 Aralık 1919 yılında Kürt temsilcisi Şerif Paşa ve Ermeni temsilcisi Boghos Nubar Paşa arasında varılan antlaşmanın metni bunu gösterir. Aynı antlaşmanın altında, Şerif Paşa ve Boghos Nubar Paşa dışında Ermenistan Cumhuriyeti adına H. Ohancanyan'ın imzası da bulunmaktadır.

Özellikle 19. yüzyıl sonlarına doğru kötüleşen Kürt-Ermeni ilişkilerine baktığımızda, 1919 yılında Kürt-Ermeni delegeleri arasında varılan bu antlaşmanın tarihi önemi daha da artmaktadır. Sovyet tarihçisi Lazarev'in "*akılları durduran*" diye tanımladığı bu antlaşma, Barış Konferansı nezdinde, hem Ermenilere, hem de Kürtlere daha rahat hareket edebilme serbestisi kazandırır. Kürtler ve Ermenilerin kendi aralarındaki toprak konusuna ilişkin anlaşmazlıklarının çözümünü Barış Konferansı'nın alacağı kararlara bırakması, her iki delegasyonun daha başka konularda kendilerini konsantre etmelerine büyük bir olanak yaratır. Şerif Paşa'nın en büyük başarılarından birisi, hiç kuşkusuz Boghos Nubar Paşa ile birlikte bu antlaşmayı imzalamış olmasıdır.

Kimdir Boghos Nubar Paşa? Değişik kaynaklarda Boghos Nubar Paşa ve babası Nubar Paşa'nın hem adları, hem de meslekleri yanlışlıkla birbirine karıştırılıyor. Türki-

ye'deki Ermenileri temsilen Barış Konferansı'na katılan Ermeni delegesi Boghos Nubar Paşa, Mısır'a yerleşen ve bir ara Ticaret ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini yapan Nubar Paşa'nın oğludur. Boghos Nubar Paşa, zeki ve çalışkanlığı ile tanınır. Mısır'ın sayılı zenginleri arasında sayılan Boghos Nubar Paşa, Kahire'de önemli yatırım ve büyük projeler gerçekleştirir. Kahire'nin çöl halinde bulunan kenar mahallelerini cennet haline getiren Boghos Nubar Paşa'nın önemli amaçlarından birisi de, özellikle Abdülhamit yönetiminin baskısı sonucunda yurtdışına çıkmak zorunda kalan Ermeni ve diğer azınlıkların temsilcilerine ticaret ve ekonomi öğretmektir. Mücadelenin para olmadan gerçekleşmeyeceği görüşünde olan bu Ermeni milliyetçisi, bu nedenle Avrupa ve Mısır'da sürgünde bulunan insanlar için bir Ticaret Okulu kurma hazırlığına girişir.²⁵ Bu bağlamda Şerif Paşa ile ortak bazı yönleri olan bu ateşli Ermeni yurtseveri, bir ara Mısır Devlet Demiryolları Müdürlüğü görevinde de bulunur.

Daha sonraları gelişecek Kürt-Ermeni dostluğunun mimarlarından birisi, Şerif Paşa'dır diyebiliriz. Özellikle de 1926-1930 yıllarında patlak veren Ağrı İsyanı sırasında kendini gösteren sıcak ilişkilerin geçmişi bu döneme uzanır. Ermeni Soykırımını sırasında da, Şerif Paşa sürekli Ermenilerin acısını paylaşmaya çalışır, Ermenilere yönelik baskıları protesto eder.

Şerif Paşa'nın kopardığı büyük fırtına

1909-1914 yıllarında şimşekleri zaten üzerine çekmiş olan Şerif Paşa açısından en fırtınalı yıllar, 1918-1920 yıllardır. Şerif Paşa'nın Kürt temsilcisi olarak Paris Barış Görüşmeleri'ne katılması, özellikle Türkçü ve şoven çevreleri oldukça rahatsız eder. Kendisi Türkiye'de sürekli "*istenmeyen adam*" ilan edilir, Türk basınında "*naşerif*" (soysuz) ve "*haini vatan*" olarak tanıtılır. Daha önceki yıllarda kendisi-

25 A.B. de Guerville, *Egypten i våra dagar*, Stockholm, 1906, s.169.

ne “Boş herif” denilen ve zaten şimşekleri üzerine çekmiş olan Şerif Paşa, bu kez de “Herifi naşerif” (Soysuz herif) biçiminde Türk basınında büyük saldırıların hedefi haline gelir. Kürtlerden bir kesimi de bu koroya katılır, Siirtli A. Vehbi’nin *Yenigün* gazetesinin 10.3.1920 tarihli sayısında yayımlanan “Herifi Naşerif” adlı yazısı bu amaçla kaleme alınır. Yine 12.1.1920 tarihli *İfham* gazetesinde yayımlanan Şerif Paşa’nın bir karikatürünün altındaki sözler, bu saldırılara diğer bir örnektir, Şerif Paşa’yı tekme ile kovalıyan birisi: “Boş herif! Ev harap. Sana kim dedi bizi babamızdan ayırmaya kalkasın. Defol cehennem!”²⁶

Şerif Paşa ve Boghos Nubar Paşa arasında Paris’te varılan antlaşma, Türkiye’de büyük gürültü koparır. Harekete geçen karşı çevreler Paris’e bir dizi sahte telgraf çekerek, durumu protesto ederler, bunlar arasında bir kesim Kürt ağa, bey ve aşiret liderinin imzaları da vardır. Anlaşılan, telgraflar “başkaları” tarafından yazdırılmakta Paris’e ve İstanbul’daki diğer elçiliklere bilinçli olarak postalanmaktadır. Kürdistan Teali Cemiyeti’nin bu sırada yayımladığı bir bildiride bu konuya dikkat çekilmekte ve bu telgrafların Kürtler adına düzenlenen senaryoların birer parçası olduğu belirlemesine yer verilmektedir: “Bu son iki ay zarfında Kürdistan’ın bazı yerlerinden kimlere, ne biçimde ve hangi maksatla yazdırıldığı bilinen telgraflar hariç, vaki girişime karşı hiçbir itiraz eseri görülmemiştir”.²⁷ Kürdistan Teali Cemiyeti ve Şerif Paşa başkanlığında yürütülen Kürt barış insiyatifini etkisiz kılmak için, bu yazılı saldırılar dışında bazı diğer planlar da yaşama geçirilir.

Bu konuda “Kürt-Kürt İlişkileri”ni yeniden gözden geçi-

26 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü II*, s.323.

27 Malmisanij, *Bedirhaniler*, s.225. Bu sahte telgraflardan bir ismi İsveç Devlet Arşivi’nde bulunmaktadır. Hem orjinalleri, hem de Fransızca çevirileri bulunan bu telgraflar, İstanbul’daki İsveç Elçiliğine postlanmıştır: 28.2.1920 Derik, 25.2.1920 Beşiri, 27.2.1920 Siverek, 29.2.1920 Silvan, 2.3.1920 Maden, 11.3.1920 Lice... Telgrafların gönderildiği tarihlerin düzenine baktığımızda, bu telgrafların bilinçli olarak belli aralıklarla çekildiğini görüyoruz, bak. Riksarkivet. Beskickningen i Konstantinopel, Grupp 16-20, 1895-1922.

ren bazı güçler, yine eski bir adet olan Kürtlerden yararlanmayı en etkili çalışma biçimi olarak değerlendirirler. Şerif Paşa'ya eskiden beri düşmanlığı ile tanınan ve kendisi Kürt olan Süleyman Nazif'in tam bu sıralarda ortaya çıkışı, bir rastlantı olarak açıklanamaz. Kaleyî içten fethetmenin daha doğru olabileceği doğrultusunda hareket eden Mustafa Kemal, sonunda Süleyman Nazif ve bazı arkadaşlarının gücünden yararlanır.

Süleyman Nazif'in bazı arkadaşlarıyla birlikte 1918 yılında kurduğu, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti adındaki Cemiyet, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkisini Kürtler arasında kırmaya yöneliktir. Süleyman Nazif, İsmail Hakkı Bey, Ahmed Nedim Bey, Asaf Bey, Feyzi Bey, Zülfü Bey gibi şahsiyetlerden oluşan bu Cemiyet'in, Kürdistan Teali Cemiyeti ile görüşmelerde bulunduğu konusuna daha önce değinmiştik. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin dağıtılmasını ve kendilerine katılmasını hedefleyen bu görüşmelerin fiyasko ile sonuçlandığını ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bu önerilere karşı çıktığını görüyoruz.

Süleyman Nazif öyle aktifleşir ki, adı o yıllarda kaleme alınan İngiliz gizli belgeleri ve raporlarında yer alan önemli Kürt şahsiyetleri ve liderleri arasında yer alır.²⁸ Halbuki Süleyman Nazif'in etnik temeller çerçevesinde Kürt çıkarlarını savunması sözkonusu değildir. Kürtler ve Türklerin kardeş olduğu retoriğinden hareket eden Süleyman Nazif tam aksine Kürtlerin etnik çıkarları ve ayrılma hakkı karşısında mevzilenir. Şerif Paşa'nın Kürt misyonunu üstlenmesi, daha sonraki yıllarda kendisine yönelik saldırıların devam etmesine neden olur. Eski başbakanlardan Celal Bayar, anılarında Şerif Paşa'ya çatmaktadır: “...Mesela Kürtlerden Lütî Fikri vardır. Batı Avrupa'da tahsil etmiş bir adam. Şerif Paşa Stockholm'de bizim sefirimizdi. Genç bir adam, babası da Yunan muharebesi, Teselya muharebesi olduğu zaman Abdülhamid'in hariciye nazırı. Teselya'da muzaf-

28 Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s.31.

*fer olduk. İşte böyle hariciye vekili... İşte Şerif Paşa böyle bir adamın oğlu...” Celal Bayar, daha sonra Şerif Paşa hakkında şunları söyler: “...Muhalefete geçti. Ondan sonra haini vatan oldu. Müstakil bir Kürdistan işgal etmek için alenen meydana çıktı”.*²⁹

Kürdistan Teali Cemiyeti’nin dağılması ve Şerif Paşa

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti, bir yandan kendi genel amaçları doğrultusunda çalışmalarda bulunmakta, diğer yandan Paris Barış Konferansı’nda Kürt çıkarlarını dile getirmek için, büyük bir çaba harcar.

Kürdistan Teali Cemiyeti her ne kadar geniş Kürt kesimlerini çatısı altında toparlıyorsa da, örgüt içindeki farklı eğilimler ve güçler, süreç içinde bir arada çalışmanın olanaklı olmadığını görürler. 1919 yılının sonları ve 1920 yılının başlarında iyice su yüzüne çıkan görüş ayrılıkları, Kürdistan Teali Cemiyeti’ni dağılmanın eşiğine getirir. Kürtlerin tarihi bir fırsatı yakaladığı böyle nazık bir dönemde, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin parçalandığını, yeni yapılanmaların oluştuğunu görüyoruz. Cemiyet’ten ayrılan kesimler, daha sonra Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti ve Kürt Millet Fırkası adı altında iki yeni örgüt kurarlar. Böylece Kürtler üç kanada ayrıldılar. Cemiyet içindeki tartışmalar ve düşünsel ayrılıklar, özellikle Cemiyet başkanı Seyit Abdülkadir’in basına yansıyan bazı görüşleri etrafında yoğunlaşır.

Aslen Vanlı olan ve yüksek devlet kademelerinde bulunan ve Şeyh Ubeydullah Nehri’nin oğlu olan Seyit Abdülkadir’in (1851–1925) ılımlı, pro–muhtariyet, kontr–Ermeni tutumu ve görüşleri, özellikle de Cemiyet içinde aktif ve belli bir ağırlığı olan Bedirhaniler arasında büyük bir tepki yaratır. Seyid Abdülkadir’in 27.3.1920 tarihli *İkdam* gazetesinde yayımlanan ve kendisiyle yapılan görüşmede, hü-

29 Kurtul Altuğ: “Celal Bayar Anlatıyor, Kritik Olayların Perde Arkası” Tercüman 13 Ekim 1986 (Bak. Yaşar Kalafat, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara, 1992, s.228–231).

kümetin kendilerine muhtariyet vermesinden yana olduğunu belirterek, bağımsızlık istemlerine karşı çıkar. Seyid Abdülkadir, 1925 yılında asılmadan önce mahkeme karşısında verdiği ifadesinde muhtariyet için çalıştığını yeniden dile getirecektir.³⁰

Bu tür açıklamalar üzerine, çoğu kaynaklarda radikal kesim ve bağımsızlık yanlısı olarak tanıtılan Bedirhaniler, Cemiyet'ten ayrılırlar. Kürdistan Teali Cemiyeti içindeki bu çekişme ve görüş ayrılıkları, Paris'te Kürt Delegasyonu'nun başkanlığını yapan ve aynı cemiyet tarafından atanan Şerif Paşa üzerinde olumsuz bir etki yapar. İstanbul'da kendi iç sorunlarıyla uğraşan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, Paris'teki Kürt insiyatifi üzerinde ne kadar etkili olduğunu ve gelişmelere ne düzeyde katkıda bulunduğunu kolayca kestirebiliriz.

Bu olumsuzlukların farkında olan Şerif Paşa, Sevr Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kısa bir zaman kala, Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından kendisine verilen misyonu yürütemeyeceğini bildirir, istifa dilekçesi 24 Nisan 1920 tarihli *Vakit* ve *Payamı Sabah* gibi gazetelerde yayımlanır.³¹

Kürt sorununu Paris'te değil, İstanbul'da hükümet yetkilileriyle birlikte çözmeden yana olan ve hâlâ Kürdistan Teali Cemiyet başkanlığını yürütmekte olan Seyit Abdülkadir'in istediği de budur. Şerif Paşa'nın bu kararını onaylayan Seyit Abdülkadir'in başka bir girişimde bulunmak istememesi ve hareketsiz kalması bu bakımdan anlamlı olması gerekir. Şerif Paşa'nın istifa ettiğini haber alan Seyit Abdülkadir, Paris'e çektiği telgrafta; "*Kürt halkının konferans-ta temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların geçersiz olacağını*" bildirmekle yetinir.³² Şerif Paşa'nın yerine başka bir kişinin Paris'e gönderilmemesiyle ortaya çıkan yeni durumun yarattığı sessizlik Lozan'a kadar devam eder.

30 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara, 1993, s.153-156.

31 Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, s.99.

32 Hasan Yıldız, *Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s.73.

Kürdistan’da bir “Türk Noeli”

1919 yılında İngiliz Binbaşı R.W.C. Noel’in bazı Kürt i-leri gelenlerini de yanına alarak Kürdistan’da bir inceleme gezisine çıkması, Mustafa Kemal ve taraftarlarınca çok büyük-ütölür. Bu durum bir propaganda malzemesi olarak kulla-nılır. Kaynaklarda zaman zaman “*Noel Olayı*” diye de anı-lan bu inceleme gezisi, Kürtler açısından kötü bazı sonuç-lar doğurur. Bu nedenle, Kürtlerin “*Paris umutları*”nın gerçekleşme şansı son derece zayıftır. 10 Ağustos 1920 yı-lında imzalanan Sevr Antlaşması, Kürtlere sınırlı bir öz-gürlük öngörüyordu. Antlaşmanın yüzlerce maddeden olu-şan tekstinin 62. 63. 64. maddeleri Kürtler konusuna ayrı-lır. Kürtler açısından hem politik, hem de diplomatik bir kazanım olan Sevr Antlaşması’nın bu maddeleri, bilindiği gibi Türkiye’de iktidarı ele geçiren Mustafa Kemal tarafın-dan yaşama geçirilmez. Böylece, Sevr Antlaşması yaşamsal bir gerçeklik olmaktan çıkarak tarihi bir belge haline dönü-şür, arşivlere konulur.

Daha önceleri değindiğimiz gibi Kürtler Paris’te yenil-mediler, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin dağılmasıyla önce İs-tanbul’da, Mustafa Kemal hareketinin güçlenmesiyle daha sonra Ankara önlerinde yenildiler. Tam bu sıralarda başka bir “*Noel*” de Kürdistan’da bulunmaktadır, bölgedeki geli-şmelere ivme kazandıran asıl olay, Mustafa Kemal’in bu Kürdistan seferidir. Mustafa Kemal’in bir albay olarak da-ha 1916 yılında Kürdistan’ın bir ilçesi olan Silvan’a görev-li olarak atanması, daha sonraki tüm gelişmelerin kaderini belirliyordu. Kürdistan Teali Cemiyeti’nin daha 1918 yılın-da İstanbul gibi Kürdistan’dan çok uzak bir kentte müca-dele bayrağını açtığı bir dönemde, Mustafa Kemal Kürdis-tan’ı dolaşarak bu ara Kürtleri yakından tanıyıp, örgütle-meye çalışıyordu. Tanınmış bazı Kürt beylerini yanına alan Mustafa Kemal’in Silvan günlerinin önemi Kürtler tarafın-dan daha sonra kavranacaktır. Çocuklara hediyeler dağı-tan, Muş yöresinden getirdiği Nigar ve İkbâl adlı kızları ve

başka çocukları da himayesi altına alan, Fatma adlı bir genç kıza elbise ve yüzük hediye eden Mustafa Kemal, Kürtler ile ilişkilerini daha da geliştirir. Bir “*Türk Noel’i*” veya bir “*Türk Lawrence’i*” olarak ortaya çıkan Mustafa Kemal, bu arada Hacı Musa, Bışarê Çeto ve kendi evini konak olarak kullandığı Hazrolu Mehmed Budak Bey gibi birçok şahsiyeti saflarına çeker. Mustafa Kemal, yöre halkına kendisini sevdirtten birisidir.³³

Daha sonra Erzurum ve Sivas gibi Kürtlerin yoğun olduğu yörelerde iki büyük kongre düzenleyen Mustafa Kemal’in böyle nazik bir dönemde, Kürdistan’da bulunması, Kürtlerin geleceği açısından büyük bir şansızlıktır. Herşeyi sanki önceden biliyormuş gibi kurnaz davranan Mustafa Kemal’in hesapları tamamen doğru çıkar. Kısacası diyebiliriz ki, 1918–1920 yılları arasında Kürt hareketinin İstanbul’da uğrunda mücadele ettiği Kürdistan’ı, Mustafa Kemal daha 1916 yılından itibaren ele geçirir.

Kürt hareketinin Kürdistan’a açılma planları Kürdistan Teali Cemiyeti içinde tartışılan bir konudur ama bu konuda pratik adımlar bir türlü yaşama geçirilmez. 1919 yılında bazı Kürt önderlerinin Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin İngiliz Binbaşısı E.W.C. Noel denetiminde Malatya yöresindeki hareketi bilindiği gibi fiyasko ile sonuçlanacaktır.³⁴ Bu sıralarda Bedirhanilerden Halil Rami, Malatya Mutasarrıfı olarak burada görev yapmaktadır. Noel olayından sonra, bu “*Kürt kalesi*” de böylece ele geçirilir ve Halil Rami’ye daha sonraları sürgün yolları gözükecektir. Kürt süvarilerinin Noel öncülüğünde gerçekleştirdikleri bu hareketten en çok yararlanan yine Mustafa Kemal ve taraftarları oldu. Türk siyasi retoriğine giren meşhur “*İngiliz parmağı*” ifadesi bu yıllardan kalmaz. Böylece, İngiliz kökenli Noel’in Kürdistan seferi, “*Türk Noeli*” olarak bilinen Mustafa Kemal hareketi karşısında bozguna uğrayacaktır.

33 Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi II*, s.786.

34 M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel’in “Kürdistan Misyonu”*, İstanbul, 1989.

Erzurum Kongresi'nin kararlarını ilk ele geçiren yabancılardan birisi olan E. af Wirsén adlı İsveçli diplomat 16.9.1919 tarihli uzun raporunda Mustafa Kemal hareketinin Kürdistan'daki ciddiyetine değindikten sonra, İngilizlerin Mustafa Kemal'le görüşme imkanları peşinde olduklarını, bu harekete karşı silahla mücadele etmektense, hareketi nötralize edebilmeyi hedeflediklerini belirtmektedir.³⁵ Onbir sayfalık bu uzun raporu hazırlayan Wirsén, o sıralarda Türkiye'de askeri ateşe olarak çalışmaktadır. Daha sonraları bilindiği gibi, bu İsveçli diplomat Musul Komisyonu'nun Başkanlığına getirilecektir.

Noel ve beraberindeki Kürt heyetinin Mustafa Kemal ve taraftarlarınca Kürdistan'a sokulmaması, tehlikeli bir gelişmenin ilk işaretlerinden birisini oluşturur. 1919 yılında göreve başlayan Damat Ferit Paşa, İttihatçı valileri görevden alarak, kendi adamlarını atar. Bunlar arasında bazı Kürt kökenli valilerin atanması da gündeme gelir. Bu valilerin yapacağı fazla bir şey yoktur. 1921 yılında Güney Kürdistan'a gitmek isteyen diğer bir Kürt heyeti de başarısızlığa uğrayacaktır. Kemal Fevzi, Halil Rami Bedirhan, Mustafa Yamulki ve Mevlanzade Rıfat'ın yolları kesilir, kendilerine gerekli müsaade verilmez. Müküslü Hamza ve Ekrem Cemil Paşa Diyarbakır ziyaretleri sırasında tutuklanırlar. Daha sonra bazıları 150'likler listesine dahil edilir ve sürgüne gönderilir. Tüm bu gelişmeler gösteriyor ki, artık Mustafa Kemal hareketi Kürdistan'da denetimi tamamen kendi elinde geçirir. Diyarbakırlı bazı Kürtleri etrafına alan Süleyman Nazif'in 1918 yılında kurduğu Vilâyet-i Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çabalarını boşa çıkarmak için, yoğun bir çaba gösterir. Süleyman Nazif'in bu yeni çıkartması, toplanacak olan Erzurum Kongresi'nin çekirdeğini oluşturur. Toplanan Erzurum Kongresi, artık Mustafa Kemal öncülüğünde

35 Utvecklingen av de turkiska förhållandena, Militerattachen i Konstantinopel och Sofia 16.9.1919. Krigsarkivet. Utrikesavdelningen. Serie E Ia. Inkomna skrivelser, Turkiet: Vol.2. 1919-1920.

başlatılan Milli Mücadele'nin bu arada Kürtleri de etki alanı içine aldığı açık bir işarettir.

Hem “*Kürtlerin Peygamberi*”, “*Kürtlerin bir numaralı uzmanı*”, “*Kürtlerin Lawrenci*” diye adlandırılan Noel'in Kürdistan çıkartması, hem de Elazığ valisi Ali Galip'in Sivas Kongresi'ni basma ve Mustafa Kemal'i yakalama girişimleri böylece başarısızlıkla sonuçlanır. Zaman zaman kaynaklarda “*Şerif Paşa'nın adamı*” ve “*Şerif Paşa'nın özel sekreteri*” diye tanıtılan Binbaşı Galip Ali ile Elazığ valisi Ali Galip'in adlarını karıştırmamak gerekir. Kayseri yöresinden olan Ali Galip, 1912 yılında bir ara milletvekilliği de yapmıştır. Şerif Paşa'nın adamı olarak bilinen Galip Ali'nin kimliği hakkında daha fazla şey bilmiyoruz. İngiliz belgelerini inceleyen Sina Akşin'e göre, Şerif Paşa, Galip Ali'yi Kürdistan'a göndermeyi tasarlamaktadır: “*Şerif Paşa, daha önce, Kürtlerin Paris Konferansındaki temsilcisi olduğunu, onun için de ailesi ve özel katibi binbaşı Galip Ali için İngiliz himayesi talep ettiğini bildirdi. Mayıs'ta, Paşa, Galip Ali'yi Kürt bölgelerini Müttefik Komisyonunun gezisi için hazırlamak için ve İngiliz propagandası yapmak için göndermek önerisinde bulundu. Bu öneri olumlu karşılandı ve Galip Ali'nin Noel ile birlikte geziye çıkması tasarlandı*”.³⁶

Böylece Sivas, Malatya ve Elazığ yöresinde patlak veren bir dizi olay, peşpeşe hızlı bir biçimde Kürtlerin aleyhine gelişir. Kapanan ve dağılan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yarattığı olumsuzluğu da bu gelişmelere eklersek, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın yeni bir durumla karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz.

Bütün umutlarını Paris ve İstanbul'a bağlayan ve Kürtleri gafıl bir biçimde avlayan Mustafa Kemal taraftarlarının bu arada Kürdistan'ı sessiz bir savaş sonucunda ele geçirmesi, Kürtlere büyük bir kabus yaşatır. Bu durumdan çok geç haberdar olan Kürt siyasi çevrelerinin artık elikolu bağlıdır. Türkler ile beraber hareket etmenin dışında hiçbir manevra olanağı kalmayan Kürtleri yeni güçlükler bekle-

³⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, s.540.

mektedir. Paris'te "*Kürtlerin Babası*" veya "*Kürtlerin Sesi*" olarak tanıtılan Şerif Paşa'nın yapacağı hiçbirşey artık yoktur. Anadolu'da büyüyen siyasi dalgalanmalar karşısında şaşırان, İngiliz ve Fransızlar nezdinde çırpınان Şerif Paşa'nın Paris'teki sonu, aynen İstanbul'da sıkışıp kalan Kürt aydın hareketinin sonu gibidir.

1920 yıllarının Kürtler açısından önemi çok büyüktür. Bu yıllara gelindiğinde, Kürt aydın tabakasının artık yıllardır kendilerine yurt edindiğı İstanbul'dan tek tek hazin bir biçimde ayrıldıklarını görüyoruz. Yıllardır sürgünde yaşayan Şerif Paşa'nın bu çocukluk şehri İstanbul'u tekrar ziyaret etme hülyaları böylece tamamen söner. Bölgede hızlı gelişen olayların yarattığı bir ortamda, kendi ilkbaharını ve sonbaharını 1920 yılında birarada yaşamak zorunda kalan Kürt topluluğı açısından İstanbul'un artık hiçbir cazibesi kalmaz.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına birkaç ay kala, artık Kürt temsilcisi olarak 1920 yılında görevini bıraktığını açıklayan Şerif Paşa'nın Kürt misyonu böylece önemli ölçüde son bulur. Şerif Paşa 1920 yılından sonra, değil yalnız Kürt misyonunu, uzun bir zaman tüm siyasi yaşamına veda eder. Bundan sonra Şerif Paşa artık ortalıkta fazla görülmez. Böylece, Şerif Paşa'nın yaşamındaki fırtınalı yıllar artık son bulur. Lozan Konferansı ile ortaya çıkan yeni tablo karşısında iyice karamsarlığa itilen Kürtler, diğer yandan Türkiye'de ağır baskıların hedefi haline gelirler. Bu yıllar sürgün yıllarıdır. Kürt aydınları ve önemli şahsiyetleri Suriye, Lübnan, Mısır, Irak ve Avrupa'nın değişik ülkelerine savrulurlar. Bu yıllarda Türkiye'nin çehresi tamamen değişmektedir, İstanbul'un yerine Ankara başkent olur. Siyasi güçler, kurumlar ve mekanizmalar artık Ankara'ya taşınır. Türkiye'de sürekli "*İstenmiyen Adam*" olarak ilan edilen Şerif Paşa için başka yollar görülür ve ölünceye kadar yaşamını Avrupa'nın değişik ülkelerinde sürgün koşullarında geçirir.

ŞERİF PAŞA'NIN SON YILLARI (1920-1951)

Şerif Paşa Kürtler konusunda başka bir çabada daha bulunur. Türkiye Kürtleri açısından umutsuzluğun hakim olduğu bir dönemde, Kürdistan'ın başka bir yöresindeki gelişmeler Şerif Paşa açısından bir umut kaynağı oluşturur. 1922 yılının Ağustos ayında uzun yıllar sonra Bağdat'a giden Şerif Paşa, Şeyh Mahmud'la bazı görüşmelerde bulunur ve kendisinin yurtdışındaki temsilciliği görevini üstlenir.¹ O yıllarda yayımlanan gazeteler, Şerif Paşa'nın Kral Faysal ile görüşeceğini de bildirirler.² Şerif Paşa'nın buradaki umutları da suya düşer. Şerif Paşa'nın Kürt misyonu, Irak'taki Şeyh Mahmud Berzenci hareketinin yenilgisiyle büyük ölçüde son bulmaktadır. Ama ileride göreceğimiz gibi özellikle Kürtler üzerinde baskıların yeniden yoğunlaştığı dönemlerde Şerif Paşa'nın adından tekrar söz edilecektir. Özellikle Mahabad Kürt Halk Cumhuriyeti'nin yıkılmasıyla birlikte oradaki Kürtler üzerinde artan baskılar, Şerif Paşa'yı tekrar harekete geçirir. Böylece Şerif Paşa 1946-1951 yılları arasında tekrar sahneye çıkar.

Kadri Cemil Paşa, 1927 yılında Hoybûn Cemiyeti daha kurulmadan önce, Suriye'de yaşayan Memduh Selim'in ku-

1 M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s.20.

2 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s.204.

rulacak bu yeni örgüt konusunda Paris'te bulunan Şerif Paşa ile mektuplaştığını belirtir.³ 1931 yılında kaleme alınan ve Fransız arşivlerinde yer alan bir belgeye göre, Hoybûn'un Paris'teki temsilcisi Şerif Paşa'dır. Bu açıklamalardan sonra, Şerif Paşa'nın izini yazılı kaynaklarda önemli ölçüde kaybediyoruz. Memduh Selim ve Şerif Paşa arasında sözü edilen ilişkiler büyük bir olasılıkla 1926 yılında gerçekleşir. Kürt çevreleri açısından Şerif Paşa uzun yıllar artık bir kayıptır. Şerif Paşa'yı anımsayan Kürt yurtseverleri yine de kendisine ulaşmak isterler. Mehmed Şükrü Sekban, 1933 yılında yayımladığı *Kürt Sorunu* adlı kitabından bir örneğini Şerif Paşa'ya hatıra olarak gönderir. Bağdat'tan gönderilen bu kitabın ön sayfasında Mehmed Şükrü Sekban'ın, Fransızca olarak Şerif Paşa'ya iletmek istediği selamları ve imzası bulunmaktadır. Bu kitabın hangi adrese gönderildiği malesef burada belirtilmiş değil.⁴ Bu imzalı kitabın Şerif Paşa'nın eline ulaşıp ulaşmadığını bilemiyoruz. Böylece Şerif Paşa'nın nerede olduğunu kaynaklarda izlemek zaman zaman güçleşmektedir. Şerif Paşa belli bir dönem belleklerde bir anı olarak yaşamaya devam eder.

Kitabımızın birinci baskısından sonra elimize geçen bazı belgeler Şerif Paşa'nın geriye kalan yaşamını Fransa ve İtalya'da geçirdiğini göstermektedir. Şerif Paşa, İtalya'da önce Roma'da daha sonra 1949–1951 yılları arasında Catanzaro kentinde yaşar. 1920 yıllarından sonra Şerif Paşa ikinci kez evlenmiştir. Birinci eşi Emine Hanım bir kaynağa göre 1926 yılında vefat eder.⁵ Şerif Paşa'nın Monaco'da oturan torunu Antonietta Kerimée'nin bize gönderdiği bilgilere göre, Şerif Paşa 1921 yılında ikinci kez evlenir. Bu ikinci evliliği hakkında şimdiye kadar çok az şeyler biliniyordu, hatta yazılı belgelerde hiçbir kayıt yoktu. Şerif Paşa, Melle Edwige Pairani adlı bir Fransızla tanışır ve sonunda onun-

3 Zınar Sılopi, *Doza Kurdistan*, s.105.

4 Şükrü Sekban'ın Şerif Paşa'ya gönderdiği imzalı bu kitap, Paris Kürt Enstitüsü Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

5 Sinan Kunalp, *Kürt Şerif Paşa'nın Ölümü*, Tarih ve Toplum, sayı:164, 1997.

la evlenmeye karar verir. Bu evlilikten sadece Melek Argia (1922–1972) adında bir kız çocukları olur. Zamanla büyüyen Melek daha sonra Comte Carlo Pecorini Manzoni adlı bir italyalı ile evlenir. Bu evlilik sonucunda Melek Hanım'ın ikisi kız, Antonietta Kerimee ve Patrizia Saida ve Umberto adlı bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Şerif Paşa hakkında bize bazı belgeleri ulaştıran kişi işte bunlardan Antonietta Kerimee'dir. O ve kardeşi Umberto bugün Monaco'da, Patrizia da İtalya'nın Catanzaro şehrinde oturmaktadır. Bilindiği gibi Şerif Paşa bu kentte vefat etmiştir.

Şerif Paşa'nın 1951 yılında bu kentte öldüğünden bizi ilk kez haberdar eden kişi Şerif Paşa'nın İtalya'da kalan torunu Patrizia'dır, bu konuya *Tarih ve Toplum* dergisinin 162. sayısında değinmiştik. Anlaşılan bu kez daha ayrıntılı bilgileri bize iletmek için, Patrizia bu işi kendisinden daha yaşlı olan kardeşi Antonietta Kerimee havale etmiş. Antonietta Kerimée'nin bize ilettiği bilgilere göre Şerif Paşa, önce İtalya'nın Roma kentine yerleşir, daha sonra Catanzaro şehrine gider ve son üç yılını (1949–1951) burada kızı Melek Hanım'la birlikte geçirir. 22 Aralık 1951 yılında ölen Şerif Paşa'nın cenazesi buradan Mısır'a gönderilir ve vasiyeti üzerine ilk eşi Emine Hanım'ın Roda yöresinde bulunan mezarının yanına gömülür. Şerif Paşa'nın ölüm tarihi gibi, bugün nerede gömülü olduğu konusu da böylece açıklığa kavuşmuş oldu. Antonietta Kerimée'nin mektubuna göre büyük bir olasılıkla birinci evliliğinden olan kızları Şerife ve Cesa burada gömülüdürler. Şerif Paşa'nın bu ilk evliliğinden iki kızı ve ikinci evliliğinden bir kızı, yani Melek Hanım dünyaya gelmiştir. Başka bir deyişle Şerif Paşa'nın her iki evliliğinden toplam olarak üç kızı olur. Bunlardan Şerife Hanım, Antonietta Kerimée'nin tahminlerine göre 1969 yılında ve Cesa daha sonraki bir yılda vefat etmiştir. Cesa iki kez evlenmiş ve son eşi bir Polonya vatandaşıdır. İkinci evliliğinden olan kızı Melek yukarıda belirttiğimiz gibi 1972 yılında ölmüştür. Cesa ve Melek'in iyi ilişkileri olduğunu belirten Antonietta, iki kardeşin İstanbul'da bulunan

amcaları Fuat Paşa'yı sürekli aradıklarını belirtir. Almanya'da eğitimini yapan ve üstün başarılar gösteren Fuat Paşa, bir ara Kürdistan Teali Cemiyeti'nde çalışmıştır. Fuat Paşa'nın ne zaman öldüğünü bilemiyoruz.⁶

Ortaya çıkan yeni belgeler Şerif Paşa'nın 1944 yılında değil, 1951 yılında öldüğünü kanıtıyor. Şerif Paşa'nın 1944 yılında öldüğünü yazan kaynaklar çoğunluktadır. Bu kaynaklardan birisi İbrahim Alaettin Gövsa'nın hazırladığı *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'dir. Bu ansiklopediye dayanarak, birçok araştırmacı bu tarihi doğru olarak uzun yıllar çalışmalarında kullandı. Bu ansiklopedi, Türkiye'de temel bir referans olarak bilinir ve birçok araştırmacının başvurdukları önemli bir kaynaktır. Burada Şerif Paşa'nın 1944 yılında öldüğü belirtiliyor ama nerede öldüğü konusunda bir açıklama yoktur.⁷ Şerif Paşa'nın 1944 yılında öldüğünü açıklayan diğer bir araştırmacı da Tarık Zafer Tunaya'dır. Bu araştırmacı *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı kapsamlı çalışmasında Şerif Paşa'nın yaşamı ve mücadelesi konusunda önemli açıklamalarda bulunur ve bu arada Şerif Paşa'nın 1944 yılında öldüğünü yazar. Tunaya'nın referansları arasında İbrahim Alaettin Gövsa'nın adı da geçmektedir. Büyük bir olasılıkla, Tarık Zafer Tunaya, Gövsa'nın *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*'nden yararlanmıştır.⁸ Başka araştırmacılar da Şerif Paşa'nın ölüm tarihini 1944 olarak gösterirler. Bu yanlışlığın nereden kaynaklandığı

6 Antonietta Kerimée'nin Kasım 1997 tarihli mektubu. Antonietta Kerimée'nin bize gönderdiği belgeler arasında Şerif Paşa'nın 1939-1951 yılları arasında çektiği ve şimdiye hiçbir yerde çıkmayan 15 fotoğrafı bulunmaktadır. Bu fotoğrafların çoğunda yaşlanan Şerif Paşa, kızı Melek ile birlikte görülüyor. Bir fotoğrafta Şerif Paşa ilk kızı Şerife Hanım'ın eşi olan Salih Bey ile birlikte görülüyor. Bir başka fotoğrafta Şerif Paşa ve bize bu fotoğrafları gönderen Şerif Paşa'nın torunu Antonietta Kerimée birlikte poz vermektedirler. Diğer fotoğraflar Antonietta Kerimée ve çocuklarına ait. Bir diğer belgede, Şerif Paşa ve aile üyelerinin seceresi gösterilmiştir. Diğer belgeler, Şerif Paşa'nın Roma'daki kartviziti ve bazı kimlik belgelerinden oluşmaktadır.

7 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Şerif Paşa maddesi s.369.

8 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, İstanbul, 1984, s.219.

konusu son derece ilginçtir ve incelenmeye değerdir.

Ben de bu kaynaklara dayanarak, 1995 yılında Stockholm’de yayımlanan bu kitabın birinci baskısında Şerif Paşa’nın ölüm tarihini 1944 olarak belirttim. Ben bu çalışmayı kaleme alırken, İngiltere’de basılan bir kitapta, Şerif Paşa’nın 1951 yılında Roma’da öldüğünü öğrendim, bu kaynağı temin ettim. Fakat bu bilginin nereden sağlandığı kitapta gösterilmiyor, önemli bulduğum için yine de kitabımın sonunda ek bir bilgi olarak: “*Şerif Paşa’nın 1951 yılında Roma’da öldüğünü belirten kaynaklar da vardır*” açıklamasına yer verdim.⁹ Böylece Şerif Paşa’nın ölüm tarihi konusunda tam ve kesin bir yargıya varmanın güçlüklerine değinmiş oldum. Hem bu kitabın birinci baskısının hazırlık aşamasında, hem de kitap basılıp yayımlandıktan sonra Şerif Paşa’nın ne zaman ve nerede öldüğü konusu benim açımdan büyük bir ilgi ve merak konusu haline geldi. Bu konudaki araştırmalarım iki etap halinde sürdü. Birinci etapta, Şerif Paşa’nın 1944 yılında ölmediği, en azından 1950’lere kadar yaşadığını saptadım. Bu konuyu, Kürt Yazarlar Derneği tarafından çıkartılan *Çira* adlı bir dergide yayımlanan Kürtçe bir makalede ele aldım.¹⁰ İkinci etapta Şerif Paşa’nın kesin olarak 1951 yılında öldüğü ortaya çıkmış oldu. *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanan başka bir incelemede bu son veriler değerlendirildi.¹¹ Şerif Paşa’nın bir torunundan gelen son bilgiler ise; bu her iki incelemede öne sürülen görüş ve tespitlere son noktayı koymuş oldu.

Şerif Paşa’nın 1944 yılında ölmediğini ilk belirten kaynaklardan birisi, 1950 yılında *New York Times* gazetesinde yer alan bir haberdur. Bu habere göre Şerif Paşa başkanlığında bir delegasyon 1948 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü’ne Kürt halkının istemleri konusunda bir memorandum

9 Rohat Alakom, *Bir Kürt Diplomatinin Fırtınalı Yılları-General Şerif Paşa*, s.101.

10 Rohat Alakom, *Babeta Sala Mirina Şerif Paşa (Şerif Paşa’nın Ölüm Yılı Konusu)*, *Çira*, No:5 /1996.

11 Rohat Alakom, *Kürt Şerif Paşa’nın Ölüm Tarihi*, *Tarih ve Toplum*, sayı:162, 1997.

sunar.¹² Aynı haber ve memorandumların metni o sıralarda Kamuran Bedirhan tarafından Paris'te çıkartılan bir bültende de yer almaktadır.¹³ Hatta Şerif Paşa'nın 1946 yılında başka bir memorandum hazırlayıp, yetkililere sunduğunu yazan kaynaklar da vardır.¹⁴ Şerif Paşa başkanlığında oluşturulan bu delegasyon, özellikle 1946 yılında kurulan Mahabad Kürt Halk Cumhuriyeti'nin yıkılışından sonra Kürt halkının burada kötüleşen durumunu dünya kamuoyuna iletmek için bir dizi etkinlikte bulunur. Böyle bir delegasyon için isimleri aktüel olan bazı Kürt şahsiyetleri şunlardır: Kamuran Bedirhan, Nurettin Zaza, Muhammed Hilmi Bey ve Dr. Nafiz Bey.¹⁵ Nurettin Zaza anılarında böyle bir delegasyondan söz etmektedir ama bu delegasyonda kimlerin yer aldığı belirtilmiyor.¹⁶ Şerif Paşa'nın 1951 yılında öldüğünü belirten kaynaklardan birisi de Ali Birinci'nin kaleme aldığı bir yazısıdır. Ali Birinci'ye göre Şerif Paşa 22 Aralık 1951 yılında İtalya'nın Catanzaro kentinde vefat eder. Şerif Paşa'nın İtalya ve Monaco'da yaşayan torunlarından aldığım son bilgiler ve belgeler de yukarıda değindiğim gibi bu doğrultudadır ve en güvenilir kaynaklardan birisini oluşturuyor. Böylece Şerif Paşa'nın biyografisi önemli ölçüde aydınlanmış oluyor. Şerif Paşa'nın torunlarından Antonietta Kerimée'nin bize gönderdiği belgeler arasında Şerif Paşa'nın şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmayan ve son yıllarını gösteren 15 fotoğrafı da bulunmaktadır. Bu fotoğraflardan birkaçı ilk kez bu kitapta yayımlanmaktadır.

Şimdiye kadar hep Şerif Paşa'nın son yıllarını Mısır'da geçirdiği ve öldüğü yer konusunda Roma ve Napoli gibi de-

12 Michael Clark, *Soviet Moves Watched in Paris*, New York Times 6.1.1950.

13 *Bulletin du Centre d'Études Kurdes*, No:10, 1950.

14 Wedat Kaymak, *Les Éternelles Exilés*, Paris, 1990, s.55.

15 Bu konudaki bazı bilgiler İngiliz belgelerinde yer alır, bak. Enwer Soltanî, *Çend Belgeyên Wezerata Kar û Barê Derve ya Brîtanyayê li ser Kurdan*, wergera ji Sorani: Zîya Avcî, Çira, No:9, 1997.

16 Nurettin Zaza, *Bir Kürt Olarak Yaşamım*, Stockholm, 1994, s.182.

gişik şehir isimleri verilmekteydi.¹⁷ Ortaya çıkan yeni bilgiler durumun böyle olmadığını ortaya koyuyor. Şerif Paşa 22 Aralık 1951 yılında İtalya'nın Catanzaro şehrinde ölmüş ve cenazesi buradan alınarak Mısır'ın Roda mıntıkasında eski eşi Emine Hanım'ın mezarının bulunduğu aile mezarlığına gömülmüştür. Şerif Paşa'nın ölümünden sonra kızları Şerife Hanım ve Cesa yaşamlarını Mısır'da sürdürürler.

Şerif Paşa'nın ilk kızları Şerife Hanım ve Cesa, Mısır'a yerleşir ve tüm yaşamlarını burada geçirirler. Şerife Hanım'ın oğulları Türkiye'ye gelerek burada ziraat eğitimi yaparlar, daha sonra Mısır'a dönerler. Şerife Hanım'ı 1960 yıllarında Mısır'da gören bazı şahsiyetler vardır. Şerife Hanım'ın Mehmed ve Emin adlarında iki oğlunun olduğunu belirten Hasan Basri Danışman, 1959–1962 yılları arasında Mısır'da görevli olduğu sırada büyük kızı Şerife Kutan ile görüştüğünü söyler.¹⁸ Nasır döneminde topraklarının devletleştirilmesi sonucunda durumları kötüleşen Şerif Hanım'ı gören kişilerden birisi de, Kürt doktorlardan Selhattin Rastgeldi'dir. Uzun yıllar İsveç'te doktorluk yapan Selhattin Rastgeldi, 1966 yılında Mısır'a uğradığında, Şerife Hanım ile karşılaşmış, Şerife Hanım babasının ve kendisinin bir fotoğrafını Selhattin Rastgeldi'ye hatıra olarak sunmuştur.¹⁹ Şerife Hanım'ı Mısır'da gören kişilerden birisi, o yıllarda Mısır'da görevli olan İsveç Büyükelçisi Adolf Cronborg'dir. Şerif Paşa ve İsveç kralı II. Oscar'ı görüntüle-

17 Şerif Paşa'nın son yıllarını İtalya'da değil de Mısır'da geçirdiğini belirten kaynaklar konusunda bak. *Şerif Paşa–Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, 1990. Bu kitaba için bir önsöz yazan A. Özalp, *Şerif Paşa ve Muhalefeti* başlıklı bu yazısının bir yerinde: “Hayatının en hareketli yıllarını Paris'te geçiren Şerif Paşa 1923'ten sonra ölümüne değin yaşamını sürdürüleceği Kahire'ye geldi” der.

18 Hasan Basri Danışman, *Kürt Şerif Paşa ve Ailesi*, Tarih ve Toplum, sayı:164, 1997.

19 1946'da İsveç'e yerleşen Selhattin Rastgeldi, ölümünden önce Şerif Paşa'ya ilişkin bazı anılarını Stockholm'de sözlü olarak Dr. Naci Kutlay'a anlatır. Bu konudaki bilgileri biz Naci Kutlay'dan edindik. Şerife Hanım'ın Selhattin Rastgeldi'ye hatıra olarak verdiği ve İstanbul'da çekilen bir fotoğrafı, kitabımızın birinci baskısının *Albüm–Belgeler* kesiminde yer almaktadır.

yen yağlı boyadan yapılmış bir tabloyu İsveç elçisine satan Şerife Hanım, yukarıda değindiğimiz gibi 1969'lara doğru vefat etmiştir.

Sanırım bu son bilgiler sayesinde Şerif Paşa'nın yaşamının son kesiti önemli ölçüde aydınlığa kavuştu ve biyografisindeki bazı önemli boşluklar doldurulmuş oldu.²⁰ Diğer yandan Şerif Paşa'nın biyografisi konusunda değişik kaynaklarda yer alan önemli bazı yanlışlıklara işaret edildi.²¹ Sürekli baskı altındaki halkların yanında yer alan ve despotizme karşı mevzilenen Şerif Paşa, Kürt siyasi yaşamında önemli bir isimdir. Her insan gibi Şerif Paşa'nın da eksikleri ve yanlışlıkları muhakkak olmuştur. Ama bizim görevimiz bu kitapta Şerif Paşa'yı bazı geleneksel politik sıfatlara göre yargılamak değil, Şerif Paşa'nın yaşam öyküsünü bazı yorumlar ile birlikte izah etmektir. Daha doğrusu tek amacımız, bu çalışmayla tarihsel bir duyarlılığı ön plana çıkarmaktır. Okuyucunun Şerif Paşa konusunda nasıl bir izlenim edindiği konusuna gelince, bu konunun da okuyucudan okuyucuya değişebileceğini söyleyebiliriz.

Bölgede uluslararası gerginliğin geçici bir süre de olsa 1920'lerden itibaren yavaşladığı bir sırada, Şerif Paşa'nın yaşamına yön veren fırtınaların artık dindiğini söyleyebili-

20 Şerif Paşa'nın hatıralarının yeniden basımı için bir önsöz kaleme alan A. Özalp: "*Hayatının son bölümüne ilişkin bilgilerden yoksun olduğumuz...*" biçiminde bir açıklamada bulunur. Bak. Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul, 1990, s.14.

21 Diğer yandan Şerif Paşa konusunda ilk yanlış bazı biyografik bilgiler, Arşak Safrastian'ın bir kitabında yer alır, burada Şerif Paşa'nın "*Dersimli*" olduğu yanlış belirlmesi yer almaktadır (*Kurds and Kurdistan*, London, 1948, s.77). Hasan Arfa'nın bir incelemesinde Şerif Paşa'nın "*Paris'te kurulan Hoybûn Cemiyeti'nin başkanlığına*" getirildiği belirtiliyor (Hasan Arfa, *The Kurds*, London, 1966, s.31), bu da yanlış, çünkü Hoybûn daha sonraları 1927 yılında Lübnan'da kurulur. Şerif Paşa konusunda bir tanıtma yazısı kaleme alan Bavê Goran, Şerif Paşa'nın Stockholm'de elçi olarak görev yaptığı dönem için "1908-1909" yıllarını gösterir, daha öncele-ri de belirttiğimiz gibi Şerif Paşa burada tam on yıl (1898-1908) görev yapmıştır. Bu tür tarihsel hatalar başka kaynaklarda da yer almaktadır, örneğin Şerif Paşa'nın yeniden basılan anılarında Stockholm'e geliş tarihi 1898 yerine yanlışlıkla "1893" olarak gösterilmiştir (Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, s.9).

riz. Askeri bir çevreden gelen Şerif Paşa geri çekilerek, sade ve sakin bir yaşam sürdürmeyi tasarlamaktadır. Biraz gerilere giderek, Stockholm'den ayrılacağı sırada amacının ne olduğunu tekrar hatırlamak yararlı olacaktır. Çünkü Stockholm'den Paris'e gelen Şerif Paşa, Nil boylarında tarımla uğraşacağına, Paris'te kendini politik kavganın içinde bulmuştu. Daha Stockholm'de bulunduğu sıralarda başka bir bağlamda dile getirdiği şu sözlerle eğer daha geniş bir yorum kazandırırsak, sanırım kendisini tam olarak anlamamız önemli ölçüde kolaylaşacaktır: *“Bir asker herşey yapabilir”*. Bu sözleri, bir general veya bir diplomatın tarımla da uğraşabileceği bağlamında daha 1908 yılında dile getirmişti. Sanırım Şerif Paşa'nın yaşamındaki renklilik ve hareketlilik bu gizemli sözler arasında saklıdır. Yaşamı sürekli tehlike içinde olan ama karşıtları tarafından sık sık *“şampanyalar patlatan”* diye eleştirilen ve tanımlanan Şerif Paşa, kısacası yaşamı seven bir insandı. Kürt halkının istemlerini ve insani haklarını uluslararası forumlara ulaştırabilmek için çaba harcayan Şerif Paşa bir Kürt diplomatı olarak gelecekte hep anılacak, üzerine daha çok şeyler söylenecektir. Çünkü Şerif Paşa, Kürt diplomasi tarihinde önemli bir isimdir.

KAYNAKÇA

- Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, 1983.
- Alakom, Rohat, **General Şerif Paşa li Stockholmê** (General Şerif Paşa Stockholm'de), Nûdem, No:16, 1995.
- Alakom, Rohat, **General Şerif Paşa li Stockholmê**, Hêvî, 31. Aralık/6 Ocak, 1995.
- Alakom, Rohat, **General Şerif Paşa li Stockholmê**, Mamostey Kurd, No:27, 1995.
- Alakom, Rohat, **Babeta Sala Mirina Şerif Paşa** (Şerif Paşa'nın Ölüm Yılı Konusu), *Çira*, No:5 /1996.
- Alakom, Rohat, **Serpêhatîya Tabloyeke"Xweveşartî"**(Kendini gizleyen bir tablonun öyküsü), Armanc, No:7, 1996.
- Alakom, Rohat, **Kürt Şerif Paşa'nın Ölümü**, Tarih ve Toplum, No:162, 1997.
- Alakom, Rohat, **Salên Şerif Paşa yên dawîn**, Nûdem, No:27, 1998.
- Bayrak, Mehmet, **Kürdoloji Belgeleri**, Ankara, 1994.
- Bavê Goran, **Ceneral Şerif Paşa**, Pirs Kovareke Rewşenbîrî, Serbixwe ye, No:1, 1993.
- Birinci, Ali, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, 1990.
- Birinci, Ali, **Şerif Paşa'nın Rüyası**, Dergah, No:28, 1992.
- Bulut, Sedef, **Paris Konferansı'nda Şerif Paşa'nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisi'nin Durumu** (Gazi Üniversitesi'nde hazırlanan ve yayımlanmamış bir master tezi, 1997).
- Carlgren, W.M., **"Informationsstycken" från Abdul Hamids senare regerings år—En Källkritisk Studie**, Historisk Tidskrift 1/1952.
- Cemil, Arif, **İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları**, İstanbul, 1992.
- Cherif to speak for Turks**, New York Times 20.1.1919.
- Cherif le Delateur**. La Turquie 5.4.1910.

- Cherif Pascha**, Hemmet-Läsning för ung och gammal, No:10, 1903, Stockholm.
- Cherif Pascha**, Ny Illustrerad Tidning, 33/1898.
- Clark, Michael, **Soviet Moves Watched in Paris**, New York Times 6.1.1950
- Çiyan, Gabar, **General Şerif Paşa**, Özgür Politika, 25 Ocak 1996.
- Danışman, Hasan Basri, **Kürt Şerif Paşa ve Ailesi**, Tarih ve Toplum, No:164, 1997.
- Fehmi, Yusuf, **Paris'te Türkler**, Broy Yayınları, basım tarihi belli değil.
- Från Stockholms Corps Diplomatique**, Dagens Nyheter 7.8.1908.
- Ghaiaty, Aly El, **Les revendications kurdes**, Correspondance d'Orient, 1919 s. 355 (Şerif Paşa burada kendisine yöneltilen Kürtlere ilişkin beş soruyu yanıtlıyor).
- Göldaş, İsmail, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul, 1991.
- Gövsa, İbrahim Alaettin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Şerif Paşa maddesi: s.369. İstanbul, 1946.
- Hanioglu, M. Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler**, 1985.
- Hos General Cherif Pascha**, Stockholms Dagblad 23.5.1908.
- Kuneralp, Sinan, **Kürt Şerif Paşa'nın Ölümü**, Tarih ve Toplum, No:164, 1997.
- Kutlay, Naci, **İttihat-Terakki ve Kürtler**, Ankara, 1992.
- Kutschera, Chris, **La mouvement national kurde**, Paris, 1979.
- Lazarev, M.S., **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Ankara, 1993.
- Levy, Sam, **Le Declin du Croissant**, Paris, 1913. Şerif Paşa bu kitap için bir önsöz yazmıştır.
- Mevlânâ Rıfat'ın Anıları**, İstanbul, 1992.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım I**, İstanbul, 1991.
- Nouri, Ali, **Abdul-Hamid i Karikatyr**, Stockholm, 1903.
- Öke, M. Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu**, Ankara, 1992.
- Özalp, A., **Şerif Paşa ve Muhalefeti** (Şerif Paşa, Bir Muha-

- lfin Hatıraları, İstanbul,1990 basımlı kitaba yazılan ön-söz).
- Petterson, Fanny, **Prinsessan Emine**, Svenska Dagbladet 31.5.1908.
- Selahaddin Bey, Mehmed, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989.
- Şerif Paşa, **Meşrutiyet Gazetesi**, Paris, 1909–1914 (Paris'te Şerif Paşa tarafından toplam 54 sayısı çıkan bir gazete. Fransızca ve Osmanlıca olarak çıkmıştır).
- Şerif Paşa, **Mücadele-i Vataniye Muhalefet-i İttihad ve Terakki: Meşuriyet'e Doğru, Ben ve Hayatım**, İstanbul, 1911.
- Şerif Paşa, **İttihat ve Terakki'nin Sahtekarlıklarına Denetlerine Bülend Bir Sada'yı Lanetimiz**, 1911 .
- Şerif Paşa, **Quelques Reflexions sur la guerre turcoba-**kanique, Paris, 1913.
- Şerif Paşa, **Ahvali Hazıra**, İstanbul, 1914 (Martin van Bruinessen'in 14 Mart 1997 tarihli mektubuna göre Şerif Paşa'nın bu kitapçığının bir nüshası Kalifornia Stanford Üniversitesi, Hoover İnstitüsü'nün kütüphanesinde bulunmaktadır). Bazı kaynaklarda Şerif paşa'nın başka kitapçıklar da kaleme aldığı görülüyor. Bkz. Şerif Paşa, **Bir Hasbıhal** (Bkz. Ali Birinci, Hürriyet ve İtilaf Fırkası). Şerif Paşa, **Tehlike, Daima Tehlike** (Bkz. Mehmet Bayrak, Kürdoloji Belgeleri).
- Şerif Paşa, **Union et Progres et les Armeniens**, Journal de Geneve 18 Septembre 1915.
- Şerif Paşa, **Les revendications des kurdes**, L'Asie Française, No: 175, 1919.
- Şerif Paşa, **Les revendications kurdes**, Correspondance d'Orient, 1919 (Şerif Paşa burada kendisine Aly El Ghaiaty tarafından yöneltilen Kürtlere ilişkin bazı soruları yanıtlıyor).
- Şerif Paşa, **Memorandum sur les revendications du peuple kurde**, Paris,1919. (Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansına sunduğu Kürt istemlerinin metni).

Şerif Paşa, Bir Muhalifin Hatıraları-İttihat ve Terakkiye Muhalefet, İstanbul, 1990 (Şerif Paşa'nın 1911 yılında İstanbul'da yayımlanan anılarının yeni basımı).

Timur, Taner, Bir İttihatçı Düşmanı Şerif Paşa ve Meşrutiyet Gazetesi, Tarih ve Toplum, Aralık/1989.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler III, İstanbul, 1984, 1986, cilt I, cilt II.

Turkiet inför sin undergång Cherif Pascha om det ungturkiska "mördarpartiets" politik, Stockholms Tidningen 19.1.1914.

Une tragedie turque a Paris, Le Matin 16.1.1914.

Vaktombyte på turkiska legationen (Şerif Paşa ile yapılan bir söyleşi), Svenska Dagbladet 22.5.1908.

Yıldız, Hasan, Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan, Stockholm, 1990.

Yıldız, Hasan, Kürt Siyaseti ve Modernizm, İstanbul, 1996.

BELGELER

CHÉRIF PASCHA.

Turkiets nye envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire vid svenska hofvet -- någon sådan har där icke visat sig, sedan prins Karadja Pascha för många år sedan, efter sitt giftermål med en dotter till grosshandlare L. O. Smith, bosatte sig i Haag, där han också var ackrediterad — hans excellens divisionsgeneralen *Chérif Pascha*, adjutant hos sultanen, är son till den framstående turkiske statsmannen Said Pascha, som i femton år var utrikesminister och som för närvarande är president i statskonseljen, med rätt att deltaga i öfverläggningarna i ministerkonseljen, till hvars högst värderade och mest uppmärksammade medlemmar han räknas.

General Chérif Pascha, som genomgått krigsakademien i Saint-Cyr, har erhållit en fullständigt fransk uppfostran och är mycket bekant i Paris, där han länge uppehållit sig såsom militärattaché vid turkiska beskickningen — såsom sådan har han äfven fungerat i Bryssel. Han är gift med en prinsessa med egyptiskt blod i sina ådror, en dotterdotter till Mehemet-Ali, och kan på grund däraf göra anspråk på att af den nuvarande khediven, Abbas II, tituleras kusin.

Chérif Pascha är ännu endast trettiotre år gammal. Han betraktas såsom en af de mest eleganta och distingerade officerarna med generalsepåletter inom det kejserliga turkiska kavalleriet, är en ifrig sportsman, skicklig jägare och en fullständig parisare i hela sitt uppträdande — egenskaper, hvilka, allra helst som han dessutom är en persona grata hos sultanen, torde vara tillsfyllest för att i hans hemland för honom öppna en ovanligt glänsande karriär. Därtill skall helt visst den omständigheten äfven komma att bidraga, att Said Paschas familj tillhör en af de äldsta och förnämligaste ätterna i Kurdistan (Mesopotamien).

Şerif Paşa 1898 yılında İsveç'e geldiği sırada Ny Illustrerad Tidning adlı gazetede yayımlanan bir yazı.

KUNGL BIBL
- 7 DKT 1952
STOCKH

Mècheroutiette

"CONSTITUTIONNEL OTTOMAN"

Organe du Parti Ottoman "l'Entente Libérale"

sous le patronage du

Général CHÉRIF - PACHA

ANCIEN SAINT-CYRIEN

GRAND OFFICIER DE LA LÉGION D'HONNEUR

ANCIEN MINISTRE DE TURQUIE A STOCKHOLM

REVUE MENSUELLE

consacrée à la Défense des Intérêts Politiques et Écono-
miques et des Droits Égalitaires de tous les Ottomans
sans distinction de race ni de religion.

La correspondance doit être adressée à l'Administration
du "MÈCHEROUTIETTE" 115, rue de la Pompe, Paris (16°)
Téléphone : 639-59 et 636-68

*Les manuscrits non insérés ne sont pas rendus. La rédaction reste
libre d'apporter dans les articles soumis les modifications qu'elle jugera
nécessaires.*

Şerif Paşa'nın Paris'te yayımladığı Meşrutiyet adlı gazetenin son sayısı.

Le Soulèvement des Kurdes et ses causes

Après les guerres extérieures, provoquées par les fautes du comité et qui nous ont coûté plusieurs provinces, voici que recommencent les révoltes intérieures, dont le résultat ne peut que hâter le démembrement de l'Empire et mettre en danger la paix générale. Ce sont maintenant les Kurdes qui attirent surtout l'attention, et contre lesquels le gouvernement emploie sa méthode habituelle de répression violente en s'efforçant en même temps d'égarer l'opinion publique européenne quant aux véritables causes de ces soulèvements. Et il faut bien reconnaître que cette opinion, pourtant si souvent trompée par les chefs de la bande unioniste, semble prête à accepter leurs nouvelles explications comme l'expression de la vérité. De grands journaux européens écrivent déjà que l'objet des émeutes kurdes est de faire échouer les réformes d'Anatolie, qui mettraient fin, disent-ils, aux privilèges des beys ; que les Kurdes s'insurgent pour les mêmes raisons que les Albanais, ces dernières années, quand les Jeunes-Turcs voulurent inaugurer parmi eux des modifications à l'ancien état de choses.

Le gouvernement actuel se présente ainsi à son avantage comme le sauveur du peuple ottoman, empêché dans son œuvre de rédemption par le peuple ottoman lui-même. Puisqu'on a l'air de prendre en Europe cette attitude au sérieux, il est de notre devoir, pour l'honneur de nos compatriotes, de dévoiler les véritables causes de l'agitation actuelle.

L'indignation des Albanais hier, des Kurdes aujourd'hui, des Arabes et des Turcs demain, a, c'est exact, la même origine. Mais cette origine n'est pas celle que les unionistes lui attribuent.

Un député français, que Djavid bey a dû fréquenter pendant son séjour à Paris, écrivait récemment que les Jeunes-Turcs voulaient « déconfessionnaliser » l'Etat, et qu'ils méritaient pour cela l'estime et l'appui de la France. Ces propos n'ont certainement pas été inventés, ils ont été simplement reproduits. Sans doute, en Turquie, le comité Union et

Progrès se garde bien, comme nous le faisons remarquer, de crier de telles intentions sur les toits ; mais elles sont bien les siennes, et le peuple ottoman ne s'y trompe pas. Le fait même de nommer Cheik-ul-Islam un homme considéré par tous les bons musulmans comme irréligieux, est à lui seul suffisamment significatif... Et c'est pour cela que les Musulmans se révoltent du nord au sud.

Ils ont la ferme conviction que les gouvernants actuels veulent détruire l'islamisme. Elle s'est formée en eux quelques mois à peine après la révolution de 1908, et c'est encore cette conviction qui a poussé les soldats du 1er corps d'armée à se soulever le 13 avril 1909.

Les musulmans, ainsi que le confirment tous les observateurs impartiaux, ne sont pas fanatiques, mais respectent et entendent que l'on respecte une religion à laquelle ils restent profondément attachés. Ils tiennent leur religion pour le plus précieux de leurs biens, et seront toujours hostiles aux gens qu'ils en croient les ennemis. Aussi peut-on s'attendre à de violentes manifestations de leur mécontentement, tant que les gens considérés par eux comme peu attachés à cette religion exerceront le pouvoir, et, par un abus d'autorité, garderont sous leur tutelle le sultan-khalife.

Le fanatisme, ce n'est pas aux musulmans qu'il convient de le reprocher, mais bien aux Jeunes-Turcs, puisque, dans leur aveuglement de sectaires, ils n'hésitent pas à saper les bases mêmes de l'Empire, en vertu de principes qui n'ont pas réussi à remplacer avantageusement la religion dans les pays les plus éclairés de l'Occident. A plus forte raison, le sentiment religieux apparaît-il en Turquie comme un facteur moral essentiel, qu'il importe non seulement de conserver mais encore de fortifier chez un peuple dont l'immense majorité est composée d'illettrés.

Si l'on affaiblit ce sentiment, si l'on écarte délibérément ce facteur moral, les Kurdes, les Turcs, et même les Arabes retomberont aussitôt dans l'état de sauvagerie.

Les Jeunes-Turcs, par cette animosité contre la religion de la majorité du peuple ottoman, prouvent une fois de plus qu'ils ne sont pas à la hauteur morale nécessaire à des véritables et bons gouvernants. Plus que partout ailleurs le sentiment religieux et le sentiment patriotique sont chez nous étroitement liés, et solidaires l'un de l'autre.

Le plus étrange, c'est que ces adversaires acharnés de l'Islam à l'intérieur, sont à l'extérieur de farouches panislamistes. Ils ne voient pas la contradiction, car ce sont des esprits chimériques formés ou plutôt déformés à l'école même de la contradiction, chez qui la contradiction est quelque chose de consubstantiel. Mais le peuple, dans son bon sens fondamental pas encore altéré, considère les choses d'un œil plus clair, et se dit : « On nous invite à la guerre sainte contre les infidèles qui nous ont pris quelques provinces, mais ceux mêmes qui nous y invitent, ne sont-ils pas également des infidèles, plus coupables encore que les autres, puisque des renégats, et qu'ils compromettent l'existence même de l'Empire, et n'est-ce pas plutôt contre eux qu'il faut avant tout faire la guerre sainte ? »

Le peuple, en raisonnant ainsi, est on ne peut plus logique. Quel esprit sensé ne le reconnaîtrait ?

Une seconde cause de l'indignation actuelle est que les Jeunes-Turcs n'ont pas eu envers toutes les nationalités de l'Empire l'unité de politique et de conduite qui était nécessaire.

Ils ont témoigné une indulgence toute particulière aux nationalités qu'ils croyaient leur être favorables. En Roumélie, par exemple, ils avaient un faible pour les Bulgares au détriment des Albanais et des Grecs, et agissaient ainsi en Anatolie vis-à-vis des Arméniens et des Kurdes.

C'est pourquoi les députés bulgares et arméniens ont pendant quatre ans, soutenu les Jeunes-Turcs, alors que les députés grecs, albanais et kurdes leur ont toujours été hostiles.

Et cependant il était possible de contenter les Arméniens et les Bulgares, sans mécontenter et surtout sans opprimer les Grecs, les Albanais et les Kurdes.

Le comité n'a pu y réussir, et n'a même pas voulu.

Cette néfaste politique nous a coûté les provinces rouméliotes, et pousse maintenant les Kurdes à la révolte.

Il est juste, il est nécessaire que les Arméniens, qui ont tant souffert, même sous le règne du comite Union et Progrès, obtiennent les réformes demandées. Ce peuple mérite d'être traité avec beaucoup de justice et de bonté, mais il faut bien se garder pour cela d'instaurer un régime de sévérité et de tracasseries contre les Kurdes, les plus fidèles sujets du sul-

tan, qui, ne l'oublions pas, sont en majorité écrasante dans l'Anatolie orientale, et de plus, des guerriers très courageux.

Les Jeunes-Turcs ont commis là les mêmes fautes qu'en Roumélie, fautes qui ont plusieurs fois provoqué les Albains à la révolte et qui ont déterminé les Grecs à entrer dans l'alliance balkanique.

Cependant les Kurdes n'en veulent nullement aux Arméniens. Ainsi que l'a déclaré Mgr Zavène, patriarche des Arméniens, au correspondant d'un grand journal parisien, le chef de la révolte, Mollah Sélim, a écrit à l'archevêque de Bitlis, Mgr Surène, pour le rassurer sur le sort des Arméniens, qui, en effet, n'ont pas été molestés.

Cependant il est à prévoir que le comité Union et Progrès, qui cherche par tous les moyens à discréditer la cause des Kurdes, pourrait fort bien, comme naguère, faire massacrer les Arméniens par ses fédais, et rejeter aux yeux de l'Europe cette responsabilité sur les Kurdes.

Mgr Zavène dit encore: « Le personnage sur lequel pèse en l'occurrence la plus lourde responsabilité est le vali de Bitlis, Mazhar bey. J'ai vainement attiré, à plusieurs reprises, l'attention du gouvernement sur l'incapacité de ce haut fonctionnaire: on ne l'a destitué que lorsque les troubles sont survenus ».

Il ajoute ceci qui est très important et très juste: « L'agitation est anti-gouvernementale et non anti-arménienne ».

Le correspondant déjà mentionné observe de son côté: « Le mouvement ne paraît pas être d'ordre local, mais plutôt d'ordre général ».

D'ordre général, il l'est pour les raisons que nous avons développées dans la première partie de cet article.

Les musulmans détestent les Jeunes-Turcs parce qu'ils ont la réputation d'être des francs-maçons et des libres-penseurs. Hâtons-nous de dire qu'ils ne sont en réalité ni l'un ni l'autre car la vraie, la grande franc-maçonnerie a toujours refusé de les reconnaître comme siens, et ils n'ont pas la culture intellectuelle nécessaire pour pouvoir prétendre à la libre-pensée. Il leur faudrait en effet commencer tout d'abord par être des penseurs, et ils ont fort à faire avant que d'y parvenir. Ils ne sont que d'aveugles sectaires, ce qui offre beaucoup plus de facilités.

Mais les musulmans ne peuvent souffrir que, tels qu'ils sont, les Jeunes-Turcs gouvernent tyranniquement le pays et imposent leur volonté même au Sultan-Khalife.

Aussi, cette hostilité existant entre gouvernants et gouvernés, tout ce qui viendra des premiers est extrêmement suspect aux seconds.

Les réformes, dont on parle tant actuellement, se trouvent elles aussi dans ce cas.

Les musulmans ne sont pas réfractaires aux réformes, et innovations, si elles viennent de gens dont la foi et les sentiments religieux sont au-dessus de tout soupçon, c'est-à-dire de gens connus comme de fervents musulmans. Si elles viennent de leur Sultan-Khalife, elles seront acceptées avec grande joie.

Mais les peuples musulmans ayant acquis la conviction que le Sultan actuel est un instrument docile entre les mains des sectaires irrégieux du comité, ne tiendraient même pas compte d'une initiative que le souverain paraîtrait prendre à ce sujet. La véritable calamité, le grand mal, c'est que le Sultan, compromis par son entourage, n'existe pas pour les peuples musulmans de l'Empire.

L'Europe doit donc bien réfléchir à ceci : les réformes les plus utiles, les plus urgentes ne pourront être appliquées facilement, tant que resteront au pouvoir les Jeunes-Turcs, tenus par les peuples musulmans pour des ennemis de la religion. Cette méfiance envers les personnes s'étend naturellement aux mesures elles-mêmes prises par ces personnes-là. D'ailleurs les Jeunes-Turcs sont-ils eux-mêmes si désireux d'appliquer les réformes ? Dans les milieux bien informés le bruit s'accrédite de plus en plus que le gouvernement est très heureux de cette agitation, dans laquelle il voit un moyen d'empêcher ou retarder les réformes désirées par les grandes puissances.

Et l'on peut prévoir dès maintenant qu'après les Kurdes, les Arabes, et même les Turcs, comme ils l'ont fait déjà, vont se mettre en mouvement, vont s'insurger, ce qui ne peut manquer de contribuer puissamment à la ruine matérielle et morale de l'Empire.

Comme les Albanais, comme les Arabes, les Kurdes demanderaient eux aussi leur autonomie.

Le bruit court, dans quelques cercles politiques, que le cheikh-suprême du Kurdistan a fait remettre à la Porte un mémoire dans lequel il rappelle que les nombreux bérats accordés au Kurdistan par les anciens sultans dotent cette province d'une administration autonome. Le cheikh demanderait le maintien de ces privilèges en offrant d'augmenter le chiffre de la contribution que le Kurdistan doit payer à la Turquie. Ces privilèges viseraient la suppression de tous impôts, la fondation d'une armée locale kurde qui aurait pour mission de protéger la frontière turco-russe, l'institution d'une administration purement kurde, la création d'écoles ou l'enseignement se ferait exclusivement en langue kurde et l'envoi au Kurdistan de tous les officiers d'origine kurde.

La situation s'aggrave de jour en jour. Les officiers d'Erzindjian se sont révoltés, et ont envoyé un ultimatum au gouvernement. A Bislis, Hizan, Karpout, il y a de continuelles rencontres entre Turques et Kurdes. Les Lazes sont également mécontents et prêts à se soulever contre le comité Union et Progrès.

Nous le répétons encore une fois, l'agitation, bien qu'elle serve les secrets desseins du gouvernement, ~~en~~ qui concerne les réformes promises à l'Europe, est anti-gouvernementale dans son intention, et non d'ordre local, mais d'ordre général.

Si donc l'Europe tient sincèrement à l'application des réformes, et à l'intégrité de l'Empire ottoman, elle doit tout d'abord s'efforcer de nous débarrasser, et pour cela elle n'a qu'à ne pas le soutenir pécuniairement et moralement, du comité Union et Progrès, qui est le seul obstacle à ces réformes, le seul grand danger pour l'intégrité de la Turquie et la paix européenne.

Elle doit aussi faire en sorte que la Turquie ait un gouvernement composé d'hommes inspirant confiance aux peuples musulmans par leur réputation d'honnêtes serviteurs de la religion, de la nation et du Sultan.

*Ce memorandum
me a été offert en 1950 par
2 amis kurdes Bedirhan
de la femme, en 1950 à Paris
à l'Institut Kurde de Paris en 1950
à l'Université par 2 amis kurdes de Paris en 1950
général Chikara
Paris 24.12.53*

MEMORANDUM
SUR
LES REVENDICATIONS
DU PEUPLE KURDE

IMPRIMERIE A.G. L'HOR
36, rue du Douai, 25
PARIS
1010

Şerif Paşa'nın Barış Konferansı'na sunduğu Kürt istemlerine ilişkin memo-
randumun orijinali. (12 sayfa)

Memorandum

sur

les Revendications du Peuple Kurde

Les revendications arméniennes, démesurément impérialistes, étant officiellement connues aujourd'hui, je crois pouvoir préciser plus nettement devant la Conférence de la Paix les réclamations légitimes de la nation kurde.

Les frontières du Kurdistan de Turquie au point de vue ethnographique commencent : au Nord, par Ziven, sur la frontière du Caucase et continuent à l'Ouest par Erzéroum, Erzindjian, Kémah, Arabkir, Behismi, Divick ; au Sud, Haran, les collines de Sindjhar, Tel Asfar, Erbil, Kerkuk, Suléimanié, Akk-el-man, Sinna ; à l'Est, par Ravandiz, Bach-Kalé, Vizir-Kalé, c'est-à-dire la frontière persane jusqu'au mont Ararat,

Les Kurdes ont occupé ces contrées sous divers noms pendant les temps les plus reculés de l'Histoire, et depuis treize cents ans sous le nom de Kurdes.

Jusqu'à leur soumission volontaire au Sultan Sélim Ier, le Kurdistan était composé de quarante-six principautés indépendantes. Diarbékir, Dinver, Charry Soul, Ler, Ardial, Hakkri, Emadia, Kurkel, Finck, Hassan, Kef, Tchemuche, Guezek, Mirdasi, Ekil, Sassour, Hezan, Ki's, Cherouan, Derzini, Erdikan, Hak. Terquel, Sueydi, Suléimanié, Sahran, Terkour, Kalai, Daoud, Pelinkan, Bitlis, Garzan,

Bouhtan, etc., étaient sous la domination de ces principautés indépendantes kurdes.

Mommsen, dans son histoire romaine place l'Arménie entre les sources de l'Euphrate et du Tigre et celle du Kur.

L'encyclopédie anglaise de Nuttals est encore plus explicite, et nous y puisons textuellement ces mots : « L'Arménie, un pays dans l'Ouest de l'Asie, à l'ouest de la mer Caspienne, au nord des montagnes du Kurdistan, divisé entre la Turquie, la Russie et la Perse, occupant un plateau sillonné par des vallées fertiles qui culminent sur le mont Ararat ». Ceci semble indiquer clairement aux Arméniens à qui ils doivent s'adresser comme détenteurs de leur territoire, au lieu de manifester sur les pays kurdes des convoitises injustifiées.

En ce qui concerne le Kurdistan compris dans le vilayet d'Erzeroum, on pourrait invoquer l'autorité du grand géographe Elisée Reclus qui a établi dans son grand ouvrage les limites générales des contrées asiatiques qui forment, d'après lui, un Kurdistan légitimé par ses frontières et par une majorité kurde. Nous ne pouvons pas nous soustraire à l'obligation de nommer ce grand géographe pour l'édification de tous ceux qui se sont donné la mission humanitaire d'appliquer le principe des nationalités dans le prochain remaniement de la carte du monde.

« Dans les vallées où ils sont groupés en tribus compactes, notamment dans le bassin du grand Zab, ils constituent une nationalité assez puissante pour qu'en face des Turcs et des Persans ils aient l'ambition de former un Etat distinct ».

Voilà ce qu'écrivait en 1884, un des plus grands géographes.

Naturellement, d'autres compétences peuvent surgir au sein de la Conférence. Qu'on nous permette cependant de faire observer que si, dans l'Arménie en voie de création, on englobe des centres où des Kurdes sont en majorité, comme ces populations sont guerrières et jalouses de leur indépendance nationale, il n'y aura pas de doute que, dans cette future Arménie, le désordre règnera à l'état endémique, à moins que les Alliés n'y entretiennent à perpétuité une forte armée qui sera elle-même exposée à toutes les attaques d'une guerre de guerrillas.

Les Arméniens invoquent des droits à la plus grande Arménie, parce qu'au temps de Tigran, 50 ans avant Jésus-Christ, il existait un royaume d'Arménie; mais ils oublient d'ajouter, intentionnellement, que leurs territoires qui appartenaient essentiellement à l'Empire Romain, furent tous reconquis par Pompée durant la vie même de Tigran.

Cette observation n'est donc pas de nature à leur permettre de considérer la grande Arménie comme le berceau ethnique de leur race.

Les Arméniens essaient, ainsi que leurs défenseurs, de prouver la justesse de leurs réclamations en s'appuyant sur le fait que quelques milliers d'Arméniens habitent le Kurdistan. En réponse à ces prétentions, nous allons simplement recourir encore une fois au témoignage de Nuttals qui dit: « Les Arméniens, depuis les temps les plus anciens, ont toujours émigré dans les pays voisins. Pareils aux Juifs, ils ne s'occupent que d'entreprises commerciales et sont pour la plupart des banquiers. Les Kurdes ne cherchent nullement à nier que, guidés par leur instinct commercial, la minorité actuelle des Arméniens résidant en Kurdistan, trouve un vaste champ de bénéfices dans ces contrées, et par pure intention d'exploiter les Kurdes, ils ont préféré une émigration volontaire vers le Kurdistan. »

C'est justement sous l'influence du même instinct qu'ils ont toujours préféré vivre dans les villes en négligeant presque complètement l'agriculture.

A titre de preuve concernant cette minorité, nous pouvons citer les témoignages officiels les plus récents émanant de la Turquie et des Puissances européennes. A la suite du traité de Berlin, une commission composée de feu le général anglais Baker pacha, et de feu Said pacha, président du Conseil d'Etat Ottoman, ainsi que de Minas effendi, notable Arménien, fut envoyée au Kurdistan en vue d'y opérer un recensement de la population.

Nous ne citerons comme exemple que le recensement effectué dans la province de Diarbékir, lequel a donné comme résultat 840.000 habitants, dont 600.000 Musulmans et 240.000 chrétiens ou juifs.

En 1895, le prince Lobanoff, ministre des Affaires étrangères de Russie, qui est loin d'être kurdophile, a officiellement affirmé la minorité des Arméniens dans tout l'Empire Ottoman.

Au cours d'une discussion à la Chambre des députés française, le 3 novembre 1896 (*Journal Officiel* du 4 novembre 1896, pages 1357-1358), sur la question arménienne qui eut lieu à la même époque, le ministre des Affaires étrangères fit cette déclaration : « Dans les provinces turques, qui seules sont en cause à l'heure présente, d'après les statistiques que nous avons entre les mains, la population arménienne ne représente certainement pas une proportion de plus de 13 0/0 des habitants. Dans les vilayets d'Asie, leur répartition est d'ailleurs faite inégalement tantôt plus dense, tantôt plus disséminée. En un mot, on ne discerne pas dans ces provinces, un point où cette malheureuse population soit véritablement en majorité et où elle puisse former un centre autour duquel s'opèrerait la constitution d'une certaine autonomie ».

Enfin, pour bien démontrer le bien fondé des contestations des Kurdes, nous extrayons les passages suivants d'une brochure rédigée par l'état-major russe et distribuée confidentiellement à quelques personnalités seulement, dont la discrétion était hors de doute, et écrite dans le seul intérêt de l'armée et de la politique russe. C'est justement à ce titre-là que cette brochure a une qualité complètement neutre vis-à-vis des Kurdes et des Arméniens, le but de sa rédaction n'étant que de fournir des renseignements qui devaient rester strictement secrets. En parlant des vilayets de Van et de Bitlis, les deux contrées « éminemment arméniennes », selon les prétentions des Arméniens l'auteur dit textuellement : « Dans ces deux vilayets de l'Asie-Ottomane, les Kurdes sont plus nombreux que les Arméniens. A Van, il y a 46 0/0 de Kurdes, contre 26 0/0 d'Arméniens, et à Bitlis, 55 0/0 de Kurdes contre 39 0/0 d'Arméniens. Dans ces deux vilayets, les Turcs qui sont de la même religion que les Kurdes ne sont pas comptés. C'est seulement dans les districts de Van et de Mouche que les Kurdes et les Arméniens font presque égalité au point de vue de la population. Dans le district de Bitlis, il y a 50 0/0 de Kurdes et 40 0/0 d'Arméniens. Quant aux autres districts, les Kurdes sont plusieurs fois plus

nombreux que les Arméniens. Bref, dans n'importe quel district, les Arméniens ne peuvent former la moitié de la population. Les Kurdes forment à Hakari 56 0/0, à Sihirt 60 0/0, à Gentch 79 0/0 de la population. Dans ces dernières contrées, la majorité des Kurdes est tellement manifeste que les Arméniens qui y résident ne peuvent pas parler d'autres langues que le kurde. Même dans les vilayets de Van et de Bitlis, il y a des régions où la langue arménienne n'est connue que par le clergé. Quant à la répartition des religions dans ces deux vilayets, le résultat est le suivant : Dans le district de Van, il y a 54 0/0 de Musulmans, 43 0/0 de chrétiens et 3 0/0 d'autres religions. Dans le district de Hakari, il y a 56 0/0 de Musulmans, 43 0/0 de chrétiens et 1 0/0 d'autres religions.

Dans le vilayet de Bitlis, dans le district de Bitlis même, il y a 60 0/0 de Musulmans et 40 0/0 de chrétiens.

A Mouche, il y a 51 0/0 de Musulmans, 48 0/0 de chrétiens et 1 0/0 d'autres religions. Sihirt compte 65 0/0 de Musulmans, 34 0/0 de chrétiens et 1 0/0 d'autres religions.

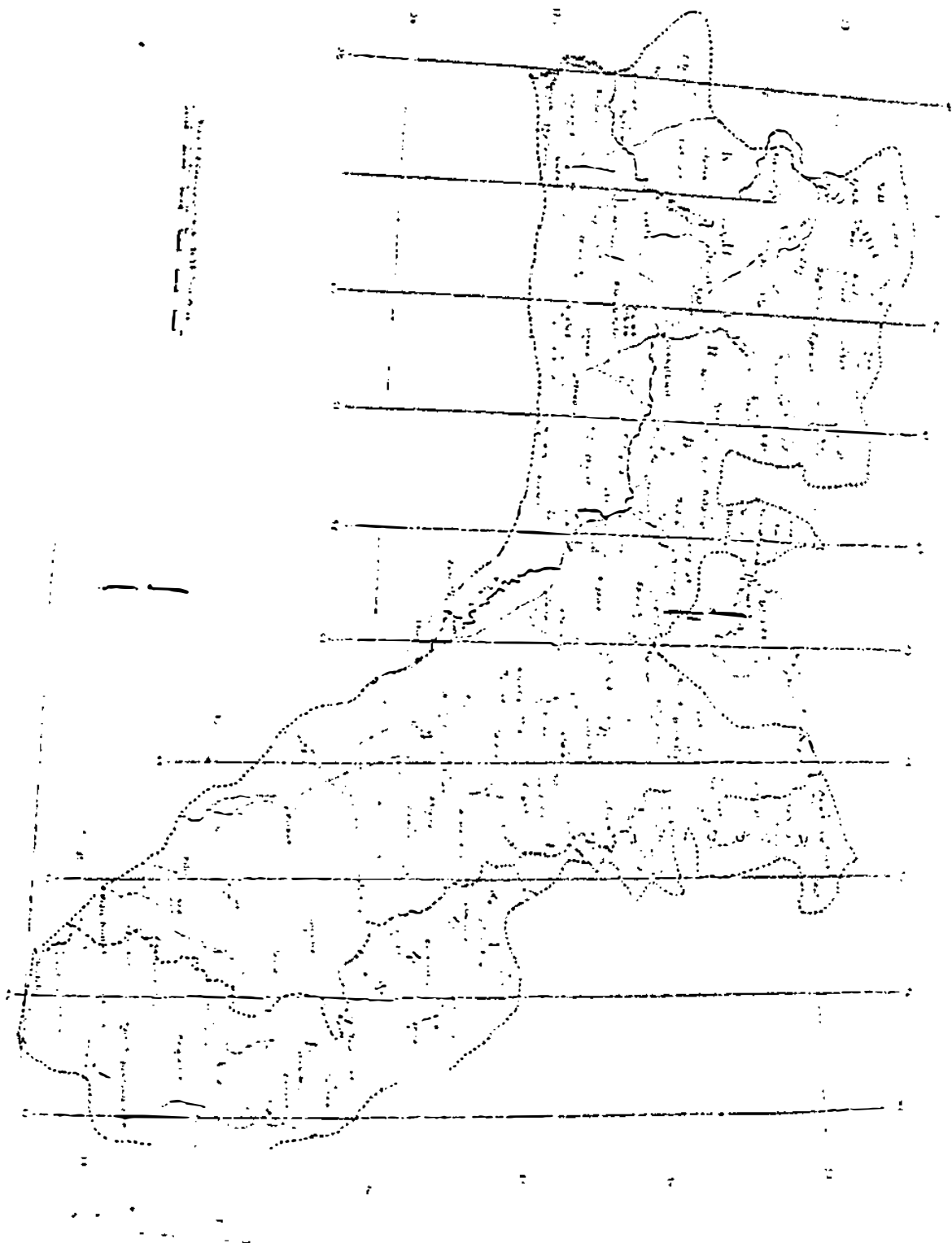
A Ghench il y a 69 0/0 de Musulmans, 20 0/0 de chrétiens et 1 0/0 d'autres religions.

En somme, parmi 32 cazas qui composent les vilayets de Van et de Bitlis, il n'y en a que huit où la majorité du peuple appartient aux chrétiens. Dans les autres, ce sont les Musulmans qui sont en majorité » (1).

Toutes ces déclarations officielles faites en un temps où les événements tragiques avaient suscité la sympathie de toute l'Europe en faveur des Arméniens, prouvent éloquemment que ceux-ci n'ont jamais eu la moindre majorité en aucun point de l'Empire Ottoman, et pour la même raison, bien entendu, ils ne peuvent non plus être en majorité dans le Kurdistan qui était alors partie intégrante de l'Empire.

D'ailleurs, comme une dernière preuve de la majorité évidente des Kurdes dans ces contrées, je dois dire que dans ces deux vilayets seulement, il existe encore les régiments de cavalerie appelés hami

(1) Statistiques de Van et de Bitlis, traduit du russe par Mehemed Sadik bey, commandant de cavalerie, attaché au bureau de renseignements de l'état-major général. Imprimerie militaire, Constantinople, 1330 (1914).

diés, formés des tribus Haidaranli (le chef Mehmed Sadik bey), Chavli (Djafer bey), Adamanli (Ali bey), Mocouri (Ibrahim bey), Milan (Mehmed bey), Chemsiki (Sadik bey), Chekiah (Chéref bey), Adomanli (Suléiman bey), Hasnanli (Fetoullah bey), Djebranli (Ibrahim bey), Takouri (Hussein bey), Ertoche (Hassan bey), Adamanli (Ouchan bey), Penian (Loutfoullah bey), Cheidanli (Eumer bey) Allache, et Haidaranli (Hadji Demir pacha).

La tribu Haidaranli qui forme six régiments de cavalerie, se trouve entre l'est du lac de Van et l'ouest de la chaîne de montagnes Aladar.

Il y a encore une autre tribu Hairadanli, qu'on appelle Ahaza Haidaranli, qui habite Doudak, Malazgert, Herdjiche : en second lieu, c'est la tribu Hasnanli qui est la plus nombreuse. Celle-ci se trouve du côté de Malazgert, Boulanikh, Hins, et forme cinq régiments dont trois sont dans le vilayet de Bitlis. En troisième lieu, c'est la tribu Hidmanlilar qui se trouve sur le cours de la rivière Zeilan. La tribu Djebranli forme deux régiments et réside dans la каза de Vartou. Les autres tribus sont comparativement moins nombreuses et ne forment chacune qu'un régiment. La tribu Chanli est sur la rive de l'est du lac de Van. La tribu Takouri est dans la ville Serai et dans la каза Mahmoudié situé sur la frontière persane.

La tribu Milanli est toujours sur la même frontière, mais un peu plus à l'Ouest. La tribu Mocouri est aussi dans la même contrée. La tribu Chemsighi se trouve dans les cazas Mahmoudié et Hamidié. La tribu Chekiah se trouve dans la каза Alpak, situé sur la partie supérieure de la rivière Zab. La tribu Chéidanli se trouve dans les cazas Hamidié et Nourchen, et la tribu Aladjé est dans Malasgerte et Erdjiche.

En dehors de ces principales tribus, il y en a d'autres encore de seconde importance qui forment des régiments dans ces régions. Toutes ces tribus qui, malgré un régime exceptionnellement tolérant appliqué envers elles, n'ont pu décider leur chef à faire des concessions sur leur indépendance vis-à-vis du gouvernement, sont douées par leur nature un peu farouche, d'une jalousie inflexible quant à leurs traditions nationales et à leur indépendance. Même sous l'assistance d'une puis-

sance européenne, il serait un peu vain de la part de la minorité arménienne, de prétendre dominer cet élément guerrier et majoritaire.

. . .

Les missionnaires, inspirés par un zèle religieux, lorsqu'ils entrèrent pour la première fois dans le Kurdistan, commencèrent par essayer de convertir les Kurdes ; mais lorsqu'ils eurent constaté très vite l'impossibilité de cette entreprise, ils dirigèrent leurs efforts vers l'instruction des sectes chrétiennes du Kurdistan. Parmi celles-ci, les Arméniens orthodoxes furent les plus faciles à convertir, et il arriva que bientôt après, les écoles des missionnaires furent remplies d'élèves arméniens. Dans l'espoir d'éveiller en eux des sentiments plus élevés, les missionnaires leur parlèrent de l'histoire de l'Iran, en illustrant ses conquêtes et son ancien royaume. C'est à la suite de cette éducation saturée de sentiments patriotiques que la première idée d'indépendance fut inculquée aux Arméniens sans qu'on pût prévoir, bien entendu, l'importance et les conséquences qui pouvaient s'en suivre.

En fait de missionnaires, je recourus encore une fois à la brochure de l'état-major russe, dont j'extrai ces phrases :

« Dans les vilayets de Van, depuis trente ans, des missionnaires catholiques et protestants se sont établis dans les centres les plus importants et dans les villes de Van et de Bitlis. Parmi eux on compte spécialement les Américains, qui liront de la propagande religieuse et qui coururent au secours des pauvres, sans distinction de race ni de religion, et leurs écoles sont les mieux organisées. Dans celles des missionnaires de Van et de Bitlis, il y a des sections d'industrie où les métiers différents sont enseignés. Il est curieux de constater que les écoles américaines fréquentées par les élèves arméniens, fournissent plutôt les révolutionnaires les plus acharnés et les plus habiles propagandistes du monde. Bien que les Américains prodiguent toutes sortes de générosités envers les Arméniens, ceux-ci ne les aiment pas.

. . .

Doué d'une avidité commerciale qui le pousse toujours à exiger plus que ce qui lui est dû, l'Arménien réclame maintenant beaucoup

plus que le droit ne peut lui accorder. L'ancien royaume arménien lui semblant trop étroit, il désire posséder une vaste partie du Kurdistan annexé à l'Asie-Mineure en se cramponnant au souvenir d'une conquête glorieuse que leur fameux Tigran a inscrite un jour dans leur histoire nationale.

Le gouvernement ottoman, pressé par les interventions continues de l'Europe sous le régime hamidien, avait jugé nécessaire d'autoriser les Arméniens mécontents à quitter le pays et à abandonner la nationalité ottomane. Des milliers d'Arméniens émigrèrent alors vers les territoires de leur ancien royaume, qui, lors du Congrès de Berlin, a été assigné à l'Empire des Tzars. Il se trouve que la plupart des émigrés vendirent leurs terres aux Kurdes, et que quelques-uns d'entre eux les abandonnèrent même tout simplement. D'après la loi ottomane, les terres non cultivées par leur propriétaire pendant une période de trois ans, peuvent être saisies et vendues par le gouvernement; c'est ainsi que celles que les Arméniens avaient abandonnées furent vendues aux Kurdes.

Après la proclamation de la Constitution, les Arméniens réfugiés en Russie, trouvant encore plus dur et plus sévère le régime des Tzars que celui de la Turquie, profitèrent de l'amnistie générale pour se hâter de réintégrer leur pays natal, en exigeant du gouvernement la reddition de leurs terres au préjudice des nouveaux propriétaires kurdes.

Toujours en présence des exigences exagérées de la diplomatie européenne, le gouvernement fut obligé de céder; mais les Kurdes, indignés de cette flagrante iniquité, s'opposèrent de toutes leurs forces à cette manière d'agir.

Des commissaires spéciaux européens furent nommés en Asie-Mineure et au Kurdistan en vue de régler ce litige, lorsque la guerre mondiale éclata.

Tout cela démontre clairement que la plupart des Arméniens résidant en Kurdistan avaient quitté de plein gré ces pays, et ils n'ont donc plus juridiquement le droit de se réclamer de ces contrées.

Si une forte majorité s'est trouvée impuissante à gouverner une minorité de manière à la contenter, est-il permis d'espérer que la mino-

rité arménienne pourra prendre sous sa tutelle l'administration d'une race supérieure en nombre aussi jalouse de son indépendance que la race kurde ?

D'ailleurs, une commission européenne mixte devra examiner la question de rachat des fortunes immobilières, dûment prouvées, des Arméniens résidant sur le territoire kurde, si ceux-ci sont désireux d'émigrer en Arménie, à la condition toutefois que la même facilité soit accordée par la même commission aux Kurdes et acceptée par eux.

. . .

En vertu du principe wilsonien, tout plaide donc en faveur des Kurdes, pour la création d'un Etat kurde entièrement libre et indépendant.

Les quatorze points de M. Wilson étant intégralement acceptés par le gouvernement ottoman, les Kurdes croient qu'ils ont bien mérité le droit de demander leur indépendance, sans nullement manquer de loyauté envers l'Empire, sous la souveraineté duquel ils ont vécu pendant de nombreux siècles, en conservant leurs mœurs et leurs traditions.

Ainsi, pour résumer les réclamations des Kurdes qui découlent des considérations précédentes :

Nous protestons énergiquement contre les prétentions arméniennes sur le Kurdistan, qui, dans les limites des frontières que nous allons indiquer sur la carte ci-après, doit rester aux Kurdes.

La richesse nationale chez les Kurdes étant presque exclusivement l'élevage du bétail qui exige, à cause du climat, un pâturage estival et hivernal, pour préserver ce peuple de la misère économique, nous demandons avec insistance que ces pâturages ne restent pas en dehors de la ligne de frontières à assigner au Kurdistan.

Nous demandons enfin cette indépendance qui nous vient de droit et qui seule nous permettra de lutter dans la voie du progrès et de la civilisation, d'exploiter les richesses de notre pays, et de vivre en paix avec nos voisins.

Au surplus, nous prions la Conférence de la Paix de nommer une commission internationale chargée de tracer la démarcation des frontières selon le principe des nationalités pour comprendre dans le Kurdistan toutes les contrées où il y a des Kurdes en majorité. Etant bien entendu que si, dans les contrées allouées au Kurdistan, il se trouve des agglomérations suffisantes d'autres allogènes, il leur sera accordé un statut particulier, conforme à leurs traditions nationales.

Plein d'espoir dans la justice du Congrès, nous lui confions la vie et l'avenir d'un peuple très ancien résolu à se rajeunir si on lui en laisse la latitude.

Paris, le 22 Mars 1919

Général CHÉRIF PACHA,

Président de la Délégation Kurde
à la Conférence de la Paix.

20, avenue de Messine

Les Revendications kurdes

Lors de notre récente interview avec le général Chérif pacha (1), le délégué du congrès libéral ture à la Conférence de Paris, nous déclarait, avec on ne peut plus de fermeté, que, bien que d'origine kurde, il se considérait comme « l'un des fils fidèles et des patriotes ardents » de la patrie turque, où il vit le jour et où son père, Saïd pacha, fut ministre d'Etat durant vingt-sept ans. Il ajoutait : « Je serais le dernier à abandonner la Turquie ».

On comprendra notre surprise lorsque, dix semaines plus tard, nous recevions de notre illustre interlocuteur un communiqué annonçant qu'il venait d'être nommé président de la délégation kurde au Congrès de la paix et de résilier le mandat ture, afin de « se consacrer à l'avenir exclusivement aux affaires de sa race ».

Sachant combien cette évolution inattendue était de nature à provoquer de commentaires et de suppositions, car on pouvait présumer que Chérif pacha, en prenant en main la défense de la cause kurde, mettrait de nouvelles entraves à la solution du problème arménien et servirait *indirectement* les intérêts tures, ou même supposer que quelque homme d'Etat lui aurait suggéré l'idée d'un Kurdistan indépendant sur lequel il serait appelé à régner avec le concours, bien entendu, d'un mandataire, nous lui adressâmes, à Paris, les cinq questions suivantes :

1° Quelles sont vos revendications territoriales et politiques ?

2° Y a-t-il un mouvement national réel au Kurdistan, ou s'agit-il simplement de soulever de nouvelles difficultés susceptibles de retarder la solution définitive de la question arménienne ?

(1) Voir *La Correspondance d'Orient* du 15 février 1919.

3. Quel serait le rapport éventuel entre Kurdes et Arméniens qui sont de vieux voisins et qui, selon certain dire, seraient même des cousins ?

4. Quel est le nombre exact des Kurdes et quelles sont les ressources matérielles du peuple et ses institutions sociales actuelles ?

5. Quel serait le mandataire que vous réclameriez éventuellement pour assister votre pays dans sa nouvelle situation ?

A ces questions, le général Chérif pacha a bien voulu répondre comme suit :

« Les frontières du Kurdistan de Turquie au point de vue ethnographique commencent au nord par Ziven sur la frontière du Caucase et continuent, à l'ouest, par Erzérourm, Erzindjian, Kémah, Arabkir, Behismi, Divick, au sud, par Haran, les collines de Sindjhiar, Tel-Asfar, Erbil, Kerkuk, Suléimanié, Akk-el-Man, Sinna, à l'est, par Ravandiz, Bach-Kalé, Vizir-Kalé, c'est-à-dire la frontière persane jusqu'au mont Ararat.

« Les Kurdes ont occupé ces contrées sous divers noms pendant les temps les plus reculés de l'histoire. Depuis treize siècles, ils y sont connus sous le nom de Kurdes qui veut dire en langue persane : lutteur. Ils sont les descendants des Mèdes de l'antiquité que l'on voit paraître dès l'époque assyrienne, au VIIIe et au IXe siècle avant Jésus-Christ, sur les inscriptions triomphales relatant les campagnes des rois d'Assour vers le lac d'Ourmiah et vers le nord ouest de la Perse. Les Mèdes et les Aryens étaient le premier flot iranien qui occupa le plateau au nord tandis que les Perses proprement dits se cantonnèrent dans le sud. Vaincus par ces derniers, les Kurdes se réfugièrent dans les montagnes, où ils se trouvent encore aujourd'hui. Longtemps après, au Xe siècle, les éléments kurdes qui étaient restés dans les plaines de l'Azerbedjian, furent chassés par l'invasion turque et acculés vers les chaînes montagneuses.

« Dans l'antiquité, les Mèdes étaient partagés en multiples petits royaumes. Aujourd'hui, les Kurdes sont disséminés en

une foule de tribus, soit en Perse, soit en Turquie. Jusqu'à sa soumission volontaire au sultan Sélim Ier, le Kurdistan était composé de quarante-six principautés indépendantes qui comprenaient, entre autres : Diarbékir, Dinver, Charry, Soul, Ler, Ardial, Hakkri, Emadia, Kurkel, Finck, Hassan, Kef, Tchemuche, Guezek, Mirdasi, Ekil, Sassour, Hezan, Kilis, Cherouan, Derzini, Erdikan, Hak, Terquel, Sueydi, Suléimanié, Sahran, Terkour, Kalai, Daoud, Pelinkan, Bitlis, Garzan et Bouhtan.

« Dans ces régions, l'élément kurde forme actuellement la grande majorité. Si une forte majorité s'est trouvée impuissante à gouverner une minorité de manière à la contenter, est-il permis de croire que la minorité arménienne ou autre pourra prendre sous sa tutelle l'administration d'une race supérieure en nombre et aussi jalouse de son indépendance que la race kurde ? D'ailleurs, la moitié du Kurdistan a jusqu'ici conservé son indépendance absolue et la rapinerie de l'administration turque n'y a jamais pénétré.

« Une commission européenne mixte devra examiner minutieusement la question du rachat des fortunes immobilières appartenant aux autres races résidant sur le territoire kurde si celles-ci sont désireuses d'émigrer, à la condition toutefois que les mêmes facilités soient accordées par la même commission aux Kurdes et acceptées par eux.

En vertu du principe wilsonien, tout plaide donc en faveur de la création d'un Etat kurde entièrement libre et indépendant. Les quatorze points du président Wilson étant intégralement acceptés par le gouvernement ottoman, les Kurdes croient qu'ils ont bien mérité le droit de demander leur indépendance, sans nullement manquer de loyauté envers l'empire sous la souveraineté duquel ils ont vécu, pendant de nombreux siècles, en conservant leurs mœurs et leurs traditions.

« Si durant le règne tyrannique du comité Union et Progrès les Kurdes ont été massacrés en masse — surtout pendant la guerre mondiale — comme le furent les Arméniens, les Albanais et les Arabes, cette faute criminelle peut

être parfaitement imputable aux néfastes dirigeants et non à la nation turque dont les sentiments humanitaires sont incontestables.

« Pour résumer, nous protestons énergiquement contre les prétentions de qui que ce soit sur le Kurdistan qui doit appartenir aux Kurdes.

« La richesse nationale chez les Kurdes étant presque exclusivement constituée par l'élevage du bétail qui exige, à cause du climat, des pâturages d'été et d'hiver, nous demandons avec insistance que ces pâturages ne restent pas en dehors de la ligne de frontière à assigner au Kurdistan, afin de préserver notre peuple de la misère économique.

« Nous demandons enfin cette indépendance qui nous revient de droit et qui seule nous permettra de lutter dans la voie du progrès et de la civilisation, d'exploiter les richesses de notre pays et de vivre en paix avec nos voisins. Au surplus, nous priions la Conférence de la Paix de nommer une commission internationale chargée de tracer la démarcation de la frontière selon le principe des nationalités, pour comprendre dans le Kurdistan toutes les contrées où il y a des Kurdes en majorité, aussi bien en Turquie qu'ailleurs. »

On le constate d'emblée, cette réponse à nos questions apparaît aussi intéressante qu'incomplète.

ALY EL-GHAIATY.

Genève, le 14 avril 1919.

**Spécification des principales indications d'adressage
pour les signaux en tête de l'adresse.**

B..... = Brevet.	SP..... = Signaux post.
AB..... = Brevets autres pays.	SPB..... = Brevets autres pays et
PC..... = Brevets de brevets.	SPB..... = Brevets autres pays et
SP..... = Brevets post.	SPB..... = Brevets autres pays et
TC..... = Télégrammes collectifs.	SPB..... = Brevets autres pays et
MP..... = Brevets en codes propres.	SPB..... = Brevets autres pays et

Sur les télégrammes les indications d'adressage sont par l'usage télégraphique. Le service central
qui reçoit les signaux en tête de l'adresse est le service central. Le service central le service de
télé. Le service central le service de l'adresse de l'adresse.
Sur les signaux collectifs et sur les signaux en codes propres. Sur les signaux en
télégrammes en codes de l'adresse de l'adresse.

C'est sur les signaux d'adressage d'adressage et sur les signaux de l'adresse de l'adresse par le
télégramme. (Lettre de la lettre de l'adresse de l'adresse.)

adresse.	adresse.	adresse de l'adresse.	adresse.	adresse de l'adresse.	adresse de l'adresse.
URGENT GALATAI	14536	25	28	1130	

**AVONS L'HONNEUR INFORMER QUE CHENEF PACHA CHARGE POUR NOUS
DEFENDRE REVENDEMENTS NATIONALES KURDE :
PRESIDENT KLOB KURDEL GALATA ABDUL MEHME**

Kürt Teali Cemiyeti'nin Galata şube başkanı Abdül Mehmed'in Paris'te Kürt halkının taleplerini savunmak için Şerif Paşa'nın görevlendirildiğini bildiren telgrafi.

Chérif le Délateur

Lorsqu'on a mis à découvert les *ajournés* de l'ex-ministre ottoman à Stockholm, Chérif pacha, actuellement Chérif bey, nous avons appris qu'il était question dans les cercles militaires de le rayer des cadres de l'armée parce qu'il porte atteinte à l'honneur et au noble patriotisme de soldat.

Aujourd'hui notre chère armée doit le répudier de son sein. Cet homme dont le monde entier a vu s'étaler au grand jour les actes de délation ne peut rester dans l'armée ottomane. Chérif bey est même au dessous de la catégorie des Zulufus Ismaïls et autres mouchards. Au moins ces derniers ont poursuivi une seule ligne de conduite : la délation ; tandis que Chérif bey touche à l'honneur de la patrie et se moque avec les nobles sentiments patriotiques de la nation en s'affublant à Paris du titre de défenseur des droits de la nation.

Il y a encore un autre point sur lequel la cour martiale doit se baser pour le rayer des cadres de l'armée. Cet individu porte le titre de général de division ainsi que le titre d'ancien ministre ottoman avec lesquels il a trompé ainsi les étrangers, et il est clair qu'il les trompera certainement encore dans l'avenir.

(Chourat Unmel.)

La Turquie gazetesinde yayımlanan Şerif
Paşa karşıtı bir yazı (5.3.1910)

Kurdes et Arméniens

Le malentendu qui existe entre nos compatriotes kurdes et arméniens a été la cause principale de l'état précaire dans lequel se trouvent les contrées habitées par ces deux races. Ce malentendu, faut-il le dire, n'est point le corollaire d'une haine séculaire que des esprits naïfs et étrangers aux choses du pays croient avoir découverte chez ces deux races. Le paysan kurde souffre autant et au même titre que le paysan arménien des vexations des autorités et des abus de quelques chefs, comme le faisait remarquer il n'y a pas longtemps notre confrère arménien de Constantinople, l'*Azatamarç* qui, de toute la presse de Constantinople, est le mieux placé pour traiter de cette question.

Des journalistes étrangers, ainsi que des voyageurs naïfs, ont été les victimes de cette interprétation erronée d'un état de choses créé par les autorités mêmes afin de mériter les louanges des chefs.

La plupart des fonctionnaires des provinces habitées par des Arméniens et des Kurdes se sont donné comme règle de conduite d'alimenter la haine créée par leurs prédécesseurs. Les Arméniens et les Kurdes se sont rendu compte qu'ils ne faisaient que le jeu des autorités dont l'habileté consistait à entraver les possibilités d'un rapprochement, d'une entente entre les Kurdes et les Arméniens.

Le Comité Union et Progrès a exploité cet état d'esprit des deux races, œuvre du régime despotique. En admettant dans son sein, le lendemain de la proclamation du nouveau régime, des éléments également funestes aux Kurdes et aux Arméniens, le comité a voulu se réserver les forces dont disposaient ces éléments. Des chefs féodaux qui avaient tyrannisé et terrorisé sans merci les populations arméniennes et kurdes se virent proclamés par les libérateurs de Salonique, membres du sacro-saint comité (c'est ainsi que ce ramassis de ratés et de nullités ont appelé leur clique !) Ce changement de petits tyrans en sauveurs de la patrie, et le régime d'arbi-

traire instauré par le comité suffirent à jeter le discrédit sur la nouvelle ère qu'on avait annoncée si solennellement aux paysans kurdes et arméniens.

Le comité a aujourd'hui changé de tactique. Il poursuit les chefs kurdes qu'il avait naguère admis dans son sein. Il croyait se servir d'eux comme d'instruments serviles et il a été cruellement déçu. Il annonce au monde civilisé qu'il a entrepris de mettre fin à l'état de choses anormal dans les vilayets habités par les Arméniens.

Et les badauds de la politique l'applaudissent avec frénésie.

Ils ignorent que le comité se trouve devant un danger qu'il croyait avoir à jamais écarté : le réveil kurde. Les efforts que fait le comité pour étouffer ce mouvement n'auront point raison de la fermeté avec laquelle nos compatriotes kurdes sont décidés à ne plus se compromettre avec une bande d'aventuriers sans foi ni scrupules.

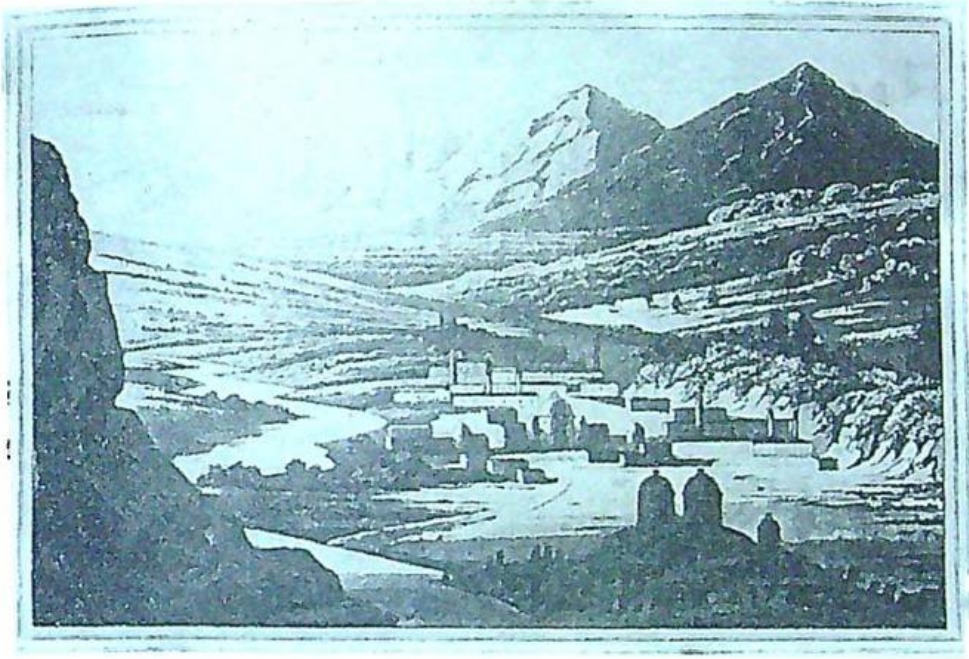
Les Kurdes ont compris, ainsi que les Arméniens, que ce n'était qu'après s'être libérés de la funeste influence du comité qu'ils pouvaient arriver à une entente, condition *sine qua non* de l'existence et du bien-être des deux races.

Un touchant fait-divers dans un journal arménien de Boston nous montre déjà les premiers fruits de la solidarité kurdo-arménienne.

Un jeune Kurde natif d'un village de Keghi meurt dans un hôpital d'Ohio. Ses compatriotes arméniens qui l'affectionnaient beaucoup se cotisent pour pourvoir aux frais d'enterrement.

Puisse ce beau geste des émigrés arméniens ouvrir l'ère de la fraternité entre les deux éléments.

ALBÜM

Şerif Paşa'nın atalarının geldiği Süleymaniye kentinin bir İngiliz tarafından çizilen "*Süleymaniye, Kürdistan'ın Başkenti*" adlı deseni (William Heude, *A Voyage up the Persien... London, 1817*).

Şerif Paşa'nın 1898 yılında İsveç'e geldiği sırada çekilen fotoğrafı.

Şerif Paşa'nın amcası Süleyman Paşa.

Şerif Paşa'nın kardeşi Fuat Paşa.

Şerif Paşa'nın amcası
Süleyman Paşa.

Şerif Paşa'nın amcası İzzet Paşa.

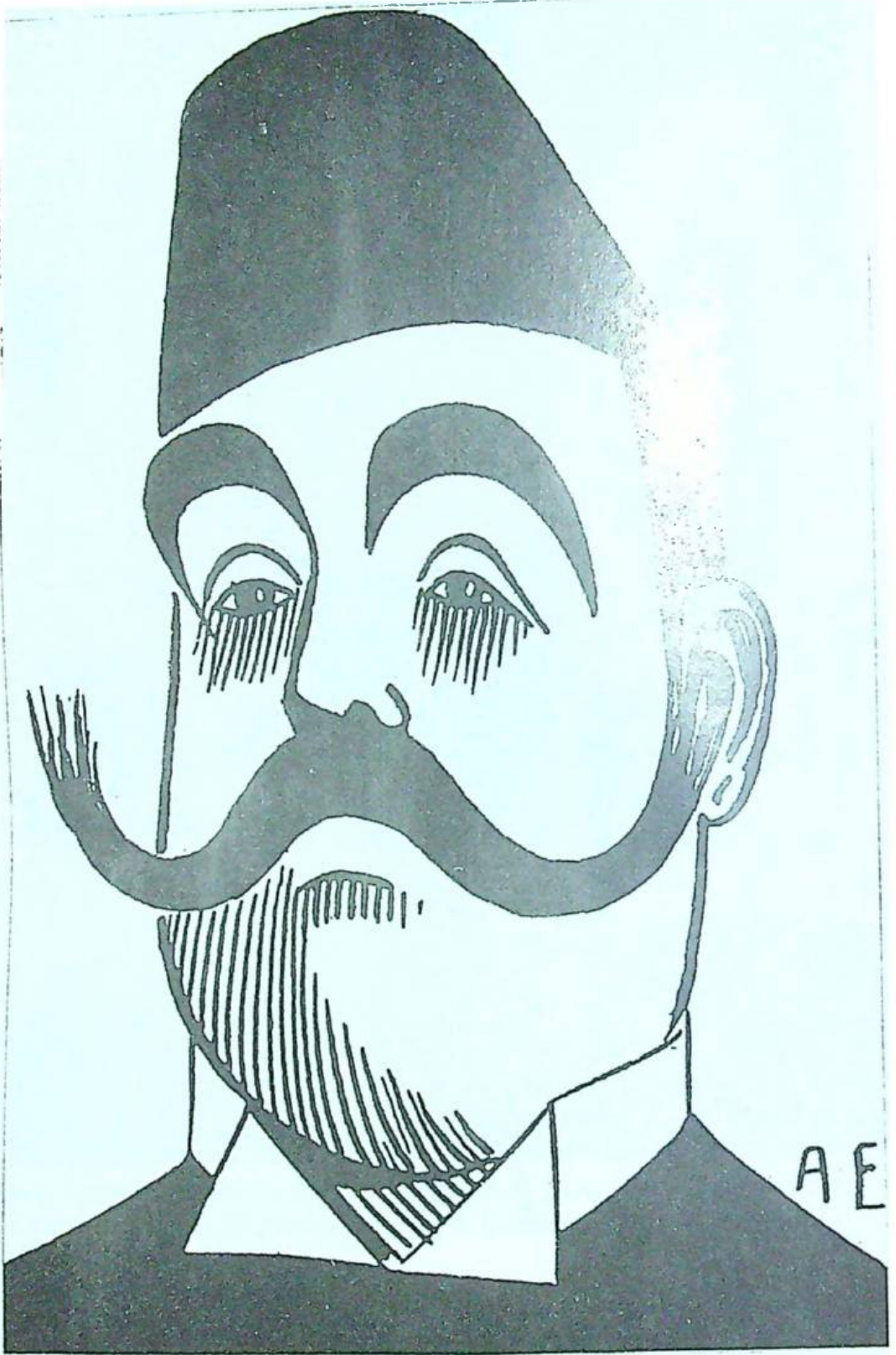

Axel Jungstedt'in İsveç kralı II. Oscar ve Şerif Paşa'yı görüntüleyen bu yağlı boya tablosu, eski Mısır elçisi Adolf H. B. Croneborg'un Stockholm'deki evinde asılıdır.

Şerif Paşa

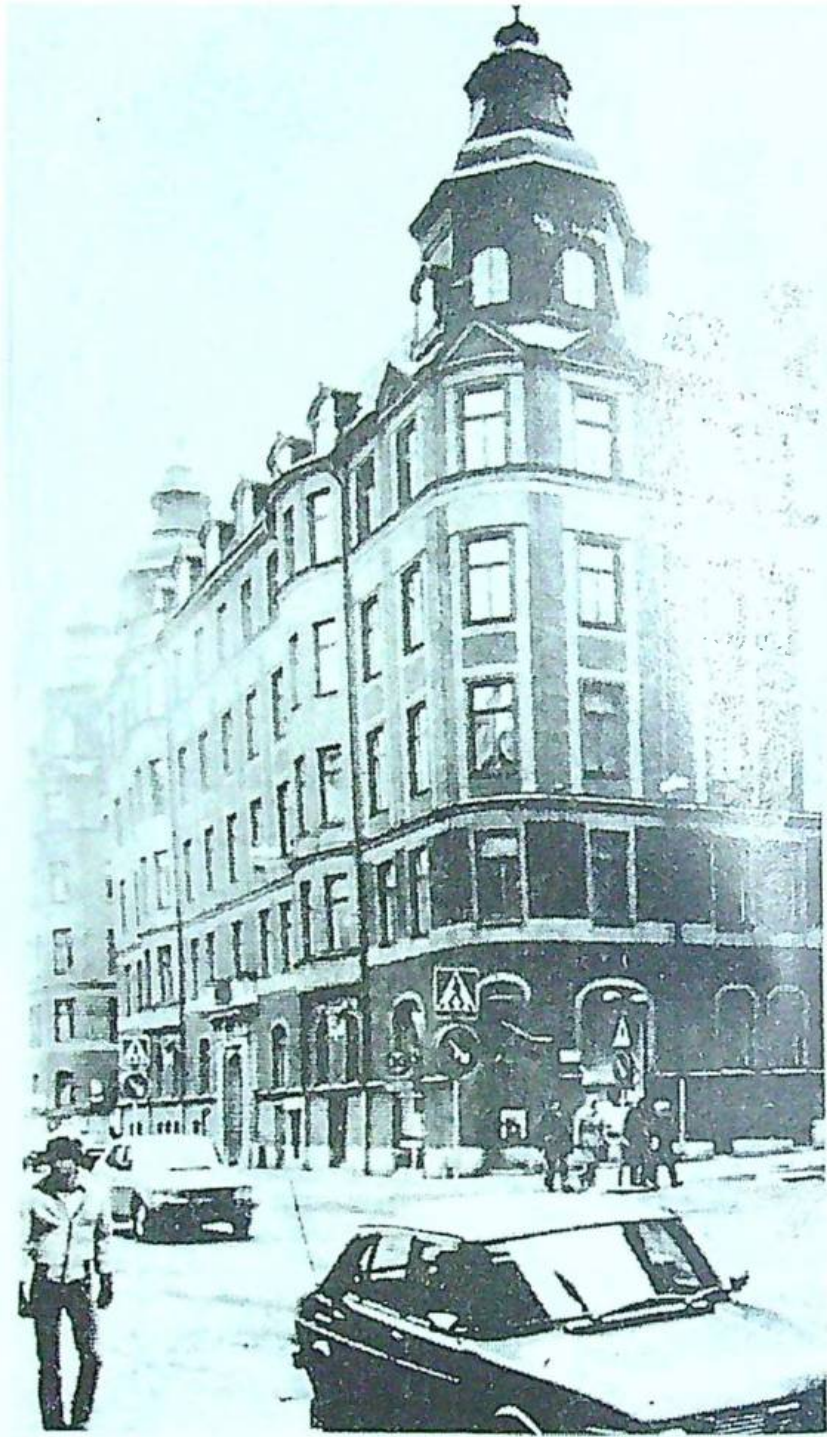
Şerif Paşa'nın
1908 yılında
Stockholm'de
çekilen bir
fotoğrafı.

İsveçli sanatçılardan Albert Engström'ün 1899 yılında yaptığı Şerif Paşa'nın bir karikatürü.

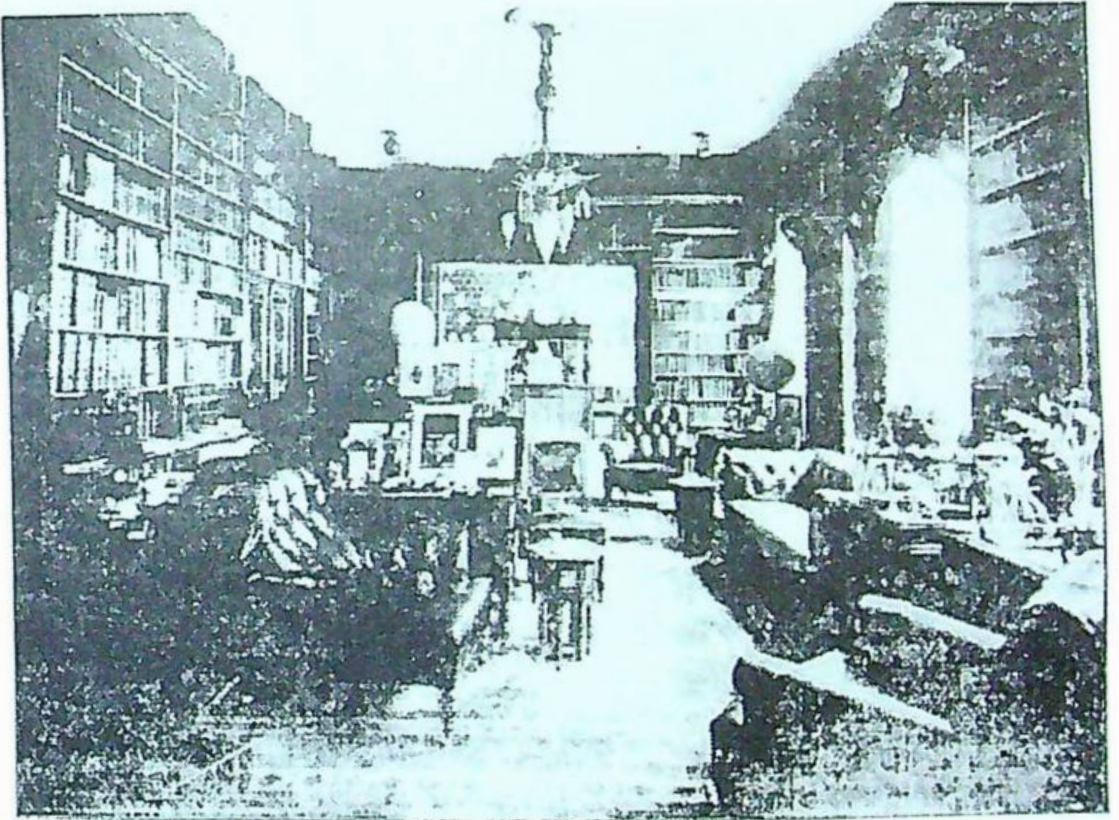
Albert Engström'ün Şerif Paşa'yı konu edinen başka bir karikatürü.

Şerif Paşa'nın ilk evinin dıştan görünüşü
(Kommendörgatan 32).

Şerif Paşa'nın evinin salonu (Linnegatan 5)

Şerif Paşa'nın Stockholm'deki çalışma odası (Linnegatan 5).

Şerif Paşa'nın eşi Emine Hanım.

Şerif Paşa'nın büyük kızı Şerife Hanımın İstanbul'da çekilen çocukluk fotoğrafı.

Şerif Paşa'nın büyük kızı Şerife Hanım.

Şerif Paşa'nın küçük kızı Cesa Stockholm'deki evlerinde.

Şerif Paşa'nın halasıyla evlenen Mustafa Yamulki (Kürt Mustafa Paşa).

Emine Hanımın büyükbabası
meşhur eski Mısır Valisi Mehmed
Ali Paşa.

Emine Hanımın babası Halim Paşa.

Ermeni liderlerinden Boghos
Nubar Paşa.

Abdülhamid'e karşı cephe alan
İsveçli Gustaf Noring.

1914 yılında
Şerif Paşa'ya
yönelik olarak
Paris'te
yapılan suikast
sırasında
öldürülen
katil Cevat ve
eve gelen
Fransız polisi.

Katli öldüren Şerif Paşa'nın damadı Salih Bey.

Şerif Paşa'nın suikast sonrasında yaptığı bir basın toplantısı.

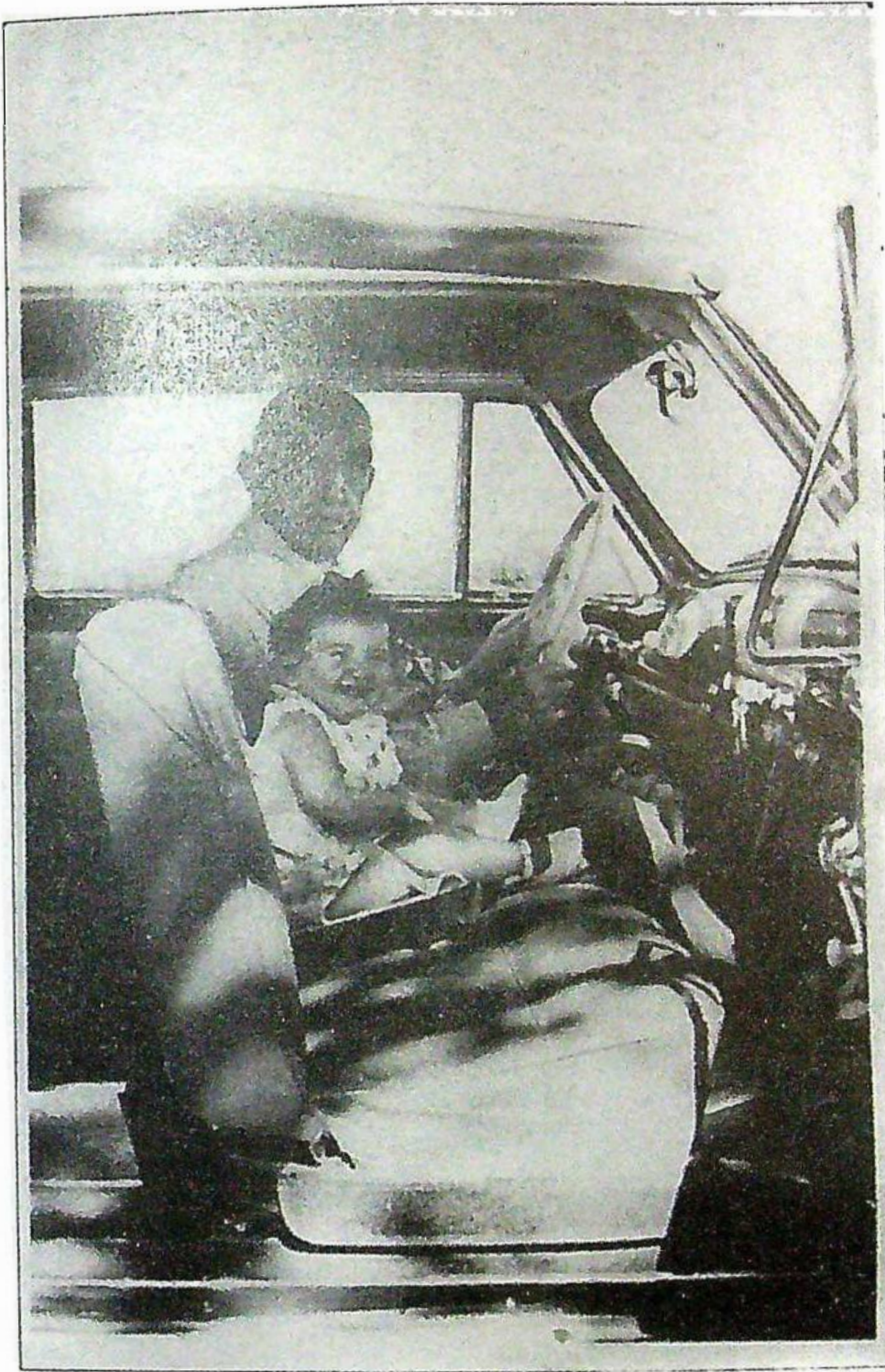
Suikast sırasında öldürülen Şerif Paşa'nın hizmetçisi İsmail Hakkı.

Soldan
sağa; Şerif
Paşa'nın
dönürü,
Şerif paşa,
Şerif
Paşa'nın
damadı,
Şerif
Paşa'nın
kızı Melek
ve
Roma'daki
Mısır elçisi.

Soldan saĝa; Salih Bey, Şerif Paşa'nın kızı Melek, Şerif Paşa ve adı tespit edilemeyen birisi.

Şerif Paşa ve torunu Antonietta Kerimée.

Soldan sağa; şerif Paşa, kızı, damadı ve damadının babası.

Şerif Paşa İsveç kralı II. Oscar'la. (Axel Jungstedt).

İsveç Kraliyet fotoğrafçısı Selma Jacobson'ın objektifinden
Şerif Paşa (1899).

Süleymaniyeli ve imparatorluk içinde önemli görevlerde bulunan bir aileden gelen Şerif Paşa, bundan tam 100 yıl önce, 1898’de Osmanlı elçisi olarak Stockholm’de görev yapmaya başlar. Karizmatik bir kişiliğe sahip olan Paşa, Stockholm elitiyle sıcak ilişkiler kurar, II. Abdulhamit’e karşı muhalefet saflarına katılarak elçilik görevinden

ayrılır, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Paris’e yerleşir. “Meşrutiyet” gazetesini çıkartır, İttihatçılarla ihtilafa düşer, onlara karşı mücadele eder. Kürt ülkesinin teslim alındığı yıllarda uluslararası platformlarda Kürtleri temsilen diplomatik birtakım faaliyetlerde bulunur.

Uzun yıllardır aynı kentte, Stockholm’de yaşayan, yakın Kürt tarihi üzerine araştırmalarıyla tanınan Rohat Alakom, bu kitabında Şerif Paşa’nın izini sürüyor; Stockholm’de kaldığı mekanlardan Paris’te uğradığı suikaste, Kürdistan Teali Cemiyeti temsilciliğinden Monte Carlo’daki yaşamına, Mahabad Kürt Cumhuriyeti’yle ilgili çabalarından ölümüne kadar olan süreçte birçok konuyu açıklığa kavuşturuyor, özellikle resmi tarih yazıcılarının görmezlikten geldiği ya da çarpıttığı yanlarını, Paşa’nın “Kürt misyonu”nu aydınlatıyor.

ISBN: 975-7112-56-9

9 789757 112563

avesta